

श्रीमद् बुद्धिसागरसूरीधरल्ल ग्रंथभाषा-ग्रंथांक१२१

कर्मयोग-कणिकाओ

पीन्ने भाग

(कणिका—१५१थी २५९)

रचयिता-लेखक-योगनिष्ठ जैनाचार्य
श्रीमद् बुद्धिसागरसूरीधरल्ल

प्रकाशक-मंत्रालय

श्री अध्यात्म ज्ञान प्रसारक मंडल

३४७-कालजादेवी रोड, मुंबई नं.-२

सं. २०१६

आवृत्ति पहिली

सने १९६३

किंमत रु. १=००

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી અંથમાળા-અન્યાંક ૧૨૨

કર્મયોગ-કર્ણિકાઓ

બીજો ભાગ

(કર્ણિકા ૧૫૧ થી ૨૫૯)

રચયિતા-લેખક-યોગનિષ્ઠ જ્ઞાનાચાર્ય

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી

પ્રકાશક-મંત્રીઓ

શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ

૩૪૭-કાલ્યાણદેવી રોડ, મુંબઈ નં.-૨

સં. ૨૦૧૯

આવૃત્તિ પહેલી

સને ૧૯૬૩

કિંમત રૂા. ૧=૦૦

મંડળે. પ્રગટ કરેલ ૧૨૧ પુસ્તકો અવશ્ય
વસાવી ગૃહ-પુસ્તકાલય બનાવો.

સભ્યો બની ભેગ મળતાં ગ્રંથોનો અવશ્ય
લાભ લ્યો.

* * *

ખંભાતથી પ્રગટ થતા 'બુદ્ધિપ્રભા'
માસીકના ગ્રાહક અવશ્ય થવું.

પાંચ વર્ષના રૂ. ૧૧ છે અને વાર્ષિક
રૂ. ૨૧ છે.

* * *

આ ગ્રંથ વાંચતાં, શબ્દો-રાઈપ વગેરેની ભુલ
જણાય તો સુધારી વાંચવા વિનંતિ છે.

योगनिष्ठ व्या० श्रीभद्र लुद्धिसागर सूरिश्चरण

वंदन हे। विरलयोगी-दिव्य विभूतिने

નિવેદન

શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ તરફથી પ્રગટ થતી અન્ય-
માળાનો આ ૧૨૧મો અન્ય છે-ધારવા કરતાં થોડો વધુ વિલંબ
થયો છે.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરે કર્મયોગનો મોટો અન્ય લખેલ; જે
અન્યની બે આવૃત્તિ પ્રગટ થઇ છે. ખીજી આવૃત્તિ મોટા કદના ૮૦૦
પૃષ્ઠની છે, પણ અતિ ઉપયોગી લખાણ હોવાથી મનન કરવા યોગ્ય
અને સમયે સમયે રહાયક થાય તેવા વિચારોના કર્ણિકારૂપે નાનો
અન્ય બહાર પાડવાની સૂચન થતાં ૧૨૫ પૃષ્ઠનો આ અન્યનો ખીજો
ભાગ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે.

કર્ણિકા નં. ૧ થી ૧૫૦નો પહેલો અન્ય આપે વાંચ્યો હશે
તેની બાકીની કર્ણિકા ૧૫૧ થી ૨૪૯ આ ખીજા ભાગમાં આપ-
વામાં આવેલ છે. દરેક કર્ણિકાઓ મુળ અન્યમાંથી જ લેવામાં
આવેલ છે.

મુનિવર્યો અને ગૃહસ્થોને કર્મયોગ-કર્તવ્યતા વિષે આ
અન્યમાં ઘણું જણાવવા મળે તેમ છે અને આદરવાનું થાય તેમ છે.

કર્મયોગી થઇ ગયેલા અનેક મહાન પુરુષોનો આ અન્યમાંથી
ઇતિહાસ પ્રાપ્ત થવા સાથે તેમના પુરુષાર્થ માટે વધુ પ્રકાશ પડવા
ઉપરાંત-ખરા સંકલ્પ બળવડે થોડા ભવમાં જ મુક્તિપદને પામી
શકાય છે તેમ અનેક દૃષ્ટાંતોથી વિચારવાયોગ્ય અને સમજવાયોગ્ય
આ અન્ય આલંબન રૂપ થશે તેમ માનીએ છીએ.

અન્યની કિંમત બને તેટલી ઓછી રાખવા છતાં વધુ વાંચન
અને પ્રચાર થાય તે હેતુથી પ્રભાવના આદિ માટે વધુ નકલો
લેનારને ૨૦ થી ૨૫ ટકે ઓછે આપવામાં આવશે તે માટે વધુ
લાભ લેવા વિનંતી છે.

૩૪૭, કાલપ્પાદેવી રોડ;
સં. ૨૦૧૯ના જ્યેષ્ઠ વદી ૩
સોમવાર તા. ૧૦-૬-૬૩

લી. મંત્રીઓ

શ્રી અ. જ્ઞા. પ્ર. મંડળ

૪

મહાળા તરફથી પ્રગટ થયેલ ૧૨૨ ગ્રન્થોમાં હવે નીચેના
ગ્રન્થો છે બીજા સીલક નથી.

૯ પરમાત્મજ્યોતિ (આવૃત્તિ ૨૭)	૦-૧૨-૦
૧૭ તત્ત્વજ્ઞાન-દીપિકા (આ. ૨)	૦-૧૦-૦
૧૮ ગહુંલી-સંગ્રહ ભા. ૧ (આ. ૨)	૦- ૬-૦
૦૨૩ યોગદીપક (આ. ૨)	૩- ૦-૦
૨૪ જ્ઞેન ઐતિહાસિક રાસમાળા	૧- ૦-૦
૦૨૫ આનંદધનપદ સંગ્રહ ભાવાર્થ (આ. ૩)	૧૨- ૮--
૦૨૬ અધ્યાત્મશાંતિ (આ. ૪)	૦-૧૨-૦
૨૮ જ્ઞેનધર્મની પ્રાચીન અતે આર્વાચીન સ્થિતિ	૦- ૩-૦
૩૫ ષડ્દ્રવ્યવિચાર (આવૃત્તિ ૩)	૦- ૪-૦
૩૬ વિજ્ઞપુર વૃતાંત ન્હાતું	૦- ૪-૦
૦૪૦ સંઘપ્રગતિ (આ. ૨૭)	૧- ૦-૦
૪૫ જ્ઞેનોપનિષદ્	૦- ૨-૦
૪૯ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા. ૧ (આ.૨)	૨- ૮-૦
૪૯ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા. ૧ના ચાર કટકા જુદા પાકા આંધેલા: ૧ દેવચંદ્ર ચોવીસી શ. ૦૧૧, ૨-નયચક્રસાર શ. ૦૧૧, ૩-કર્મશ્રેય શ. ૦૧૧, ૪-વિચાર રત્નસાર શ. ૧	
૦૫૦ કંમ્બોગ (આ ૨)	૧૨- ૮-૦
૫૨ ભારતસહકાર શિક્ષણ પ્રાચ્ય	૦-૧૦-૦
૦૫૩ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા. ૨ (આ. ૨)	૨- ૮-૦
૫૪ ગહુંલી સંગ્રહ ભા. ૨ (આ. ૨)	૦- ૬-૦
૧૮,૫૪ ગહુંલી સંગ્રહ ભા. ૧-૨ ભેગા પાકા આંધેલા.	૦-૧૨-૦
૫૬ ગુરુગીત ગહુંલી-સંગ્રહ	૦-૧૨-૦
૫૭-૫૮ આત્મસાર અને અધ્યાત્મગીતા (આ. ૨)	૦- ૬-૦

૫

૬૦ પૂજા સંગ્રહ ભા. ૧ લો	૧- ૦ -૦
×૬૧ ભજનપદ સંગ્રહ ભાગ ૯	૧- ૮ -૦
×૬૨ ભજન પદ સંગ્રહ ભાગ ૧૦	૧- ૦ -૦
×૬૩ પત્રસદુપદેશ ભાગ ૨	૧- ૮ -૦
૬૪ ધાતુપ્રતિભા લેખસંગ્રહ ભા. ૨	૧- ૦ -૦
૬૫ જૈનદર્શિને દક્ષાવાસ્થોપનિપદ ભાવાર્થ-વિવેચન	૧- ૦ -૦
૬૬ પૂજાસંગ્રહ ભાગ ૧-૨	૨- ૦ -૦
૬૮ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી અને તેમનું જીવનચરિત્ર	૦- ૪ -૦
×૬૯-૭૨ શુદ્ધોપયોગ વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ ૪	૦-૧૨-૦
૭૩-૭૭ અધિકર્તાવ્ય વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ ૫	૦-૧૨-૦
૭૮ લાલ લજ્જપતરાય અને જૈનધર્મ	૦- ૪ -૦
૭૯ ચિન્તામણિ	૦- ૪ -૦
૮૦-૮૧ જૈનધર્મ અને ખ્રીસ્તી ધર્મનો મુકાબલો તથા જૈન ખ્રીસ્તી સંવાદ	૧- ૦ -૦
૦ ૮૪ આત્મભક્તિપ્રકાશ (આ. ૨)	૦. ૧૪ -૦
૦ ૮૫ સાંવત્સરિક ક્ષમાપના (આ. ૩)	૦- ૮ -૦
૦ ૯૦ આત્મપ્રકાશ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૫- ૦ -૦
૯૧ શોકવિનાશક ગ્રંથ	૦- ૧ -૦
૯૨ તરવ વિચાર	૦- ૬ -૦
+ ૯૩-૯૮ અર્ધચાંદ્રમગીતા વિ, સંસ્કૃત ગ્રંથ ૫	૧- ૦ -૦
૯૯ શ્રી યશોવિજયજી નિબંધ	૦- ૩ -૦
+૧૦૦ ભજનપદ સંગ્રહ ભાગ. ૧૧	૦-૧૨-૦
૦૧૦૧ ભજનપદ સં. ભાગ ૧. ૨ (આ. ૪ થી)	૨- ૮ -૦
૧૦૨ ગુજરાત બુદ્ધ વિજ્ઞાનપુર શતાંત	૧- ૪ -૦
+૧૦૩-૪ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીનું વિસ્તૃત જીવન ચરિત્ર તથા દેવવિલાસ	૦-૧૨-૦

૬

+૧૦૫ મુદ્રિતજ્ઞેન શ્રવે. ગ્રન્થગાઈક	૧-૮-૦
+૧૦૬ કક્ષાવલિ સુખોધ	૧-૮-૦
૧૦૭ સ્તવનસંગ્રહ (દેવવંદન સહિત)	૦-૧૦-૦
૧૦૮ પત્ર સદુપદેશભાગ ૩	૦-૬-૦
+૧૦૯ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વર સ્મારક ગ્રંથ	૦-૧૨-૦
૧૧૦ પ્રેમગીતા સંસ્કૃત	૦-૬-૦
૦ ૧૧૧ યોગનિષ્ઠ આશ્ચર્ય-શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજીનું વિસ્તૃત શ્રવનચરિત્ર	૧૧-૦-૦
૧૧૨ અખ્યાતમસાર	૦-૧૨-૦
૦૧૦૩ આંતર જયોતિ ભા. ૧	૫-૦-૦
૦૧૦૪ ,, ,, ભા. ૨	૫-૦-૦
૦૧૧૫ જ્ઞાનામૃત-ભજનાવલી	૧-૦-૦
૦ યોગવિદ્યા	૦-૪-૦
+૧૧૬ આધ્યાત્મગીતા-અનુવાદ	૧-૦-૦
+૧૧૭ સ્નાત્ર પૂજા-મંગલ પૂજા	૦-૪-૦
+૧૧૮ ઘંટાકર્ણ મહાવીરદેવ	૦-૮-૦
+૧૧૯ કર્મયોગ કર્ણિકા ભા. ૧ લેા	૧-૮-૦
૧૨૦ સ્વાનુભવ ચિંતન	૨-૦-૦
૧૨૧ કર્મયોગ કર્ણિકા દ્વિતિય ભાગ	૧-૦-૦

૦ આ નિશાનીવાલા નવા ૧૫ ગ્રન્થો સભ્યોને ભેટ અપાયા છે.

+ આ નિશાનીવાલા ૧૧ જુના ગ્રન્થો ભેટ અપાયા છે.

શું આપ “બુદ્ધિપ્રભા”ના આહુક અન્યા ?

જો ન અન્યા હોય તો—

આજે જ આહુક—સભ્ય તરીકે નામ નોંધાવો.

“બુદ્ધિપ્રભા” એટલે શ્રી ૧૦૮ શ્રી ગ્રન્થપ્રણેતા યોગવિજ્ઞેતા

૭

મહાન વિભૂતિ અધ્યાત્મજ્ઞાનદિવાકર શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીની વિચારધારા વહેતું કરતું સામાયિક.

“બુદ્ધિપ્રભા” એટલે સરળ અને સુબોધ ભાષામાં જૈનધર્મની ફાલસુફી સમજાવતું માસિક.

“બુદ્ધિપ્રભા” એટલે યુગબળ સાથે દોડતું વાચન.

એ જાંભીર તત્ત્વજ્ઞાન પીરસે છે, એ સમાજ-ધર્મ-સેવા વિના સવાલોની તટસ્થ ચર્ચા કરે છે. એ દર અંકે સાહિત્ય રોચક વાર્તાઓ વંચાવે છે, અને નવાન શૈલીથી ભાષાની ઝમક રળુ કરતી ચિંતન કલ્પિકાઓ તેમાં આવે છે. એ જ્યોતિષશાસ્ત્રનાં સંક્ષિપ્તમાં જીવન આલેખી અંજલિઓ આપે છે, શાસનના સમાચાર એ તમને જણાવે છે, અને વરસમાં ત્રણ ત્રણ વિશેષાંકો આપે છે.

માત્ર એકજ વરસમાં એણે અઢી હજાર ધરોતું ઉદ્ઘાટન કરવા સાથે પોતાનું સ્થાન જમાવ્યું છે અને કુટુંબીઓના અંતરમાં પ્રકાશ પાથર્યો છે.

“બુદ્ધિપ્રભા” એટલે જ્ઞાનની ગંગા.

“બુદ્ધિપ્રભા” એટલે જીવન નૈયાને ભવકીનારો ખતાવતી દીવાદાંડી. આ અધુન્ય છતાં “સવાજમ” તેમજ “જાહેરખખર”ના ચાર્જ જ્ઞાનપ્રચારના હેતુથી ઘણા જ ગોઠા રાખવામાં આવ્યા છે.

પાંચ વર્ષના આહુક સભ્યના રૂા. ૧૧)

ત્રણ વર્ષના આહુક સભ્યના રૂા. ૭)

એ વર્ષના આહુક સભ્યના રૂા. ૫)

એક વર્ષના આહુક સભ્યના માત્ર અઢી રૂપીઆ.

વધુ વિગત માટે મળો :—

શ્રી તંત્રીઓ “બુદ્ધિપ્રભા” કાર્યાલય,

ટ. દાદાસાહેબની પોળ, ખંભાત.

૮

અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અખૂટ ખળનો

આપશ્રી “અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ” મુંબઈના સભાસદ બન્યા ? જો આપ ન બન્યા હોય તો આજેજ સભાસદ બની જવ અને તેનો અમૂલ્ય લાભ મેળવો.

આ મંડળ પેટ્રન-લાઇફ મેમ્બર આદિ સભાસદોને કીર્મતી એવા અન્યો ભેટ આપે છે, અત્યાર સુધી પચ્ચીસ એવા ફાળવોના અન્યો ભેટ અપાઇ ચૂક્યા છે. જેના પાનાની સંખ્યા લગભગ નવ હજારની થવા જાય છે, અને હજી પણ ભેટ આપવાનું ચાલુજ છે, તો આજેજ આપ સભાસદ બની આ અમૂલ્ય તકનો લાભ ઉઠાવો.

—સહાયક સભ્યો થવાના પ્રકારો—

૩. ૨૦૦૦) અને તદુપરાંત રકમ આપનાર વ્યક્તિઓ તથા સંસ્થાઓ પ્રથમ વર્ગના પેટ્રન ગણાશે.
૩. ૧૦૦૦) અને તદુપરાંત રકમ આપનાર વ્યક્તિઓ તથા સંસ્થાઓ બીજા વર્ગના પેટ્રન ગણાશે.
૩. ૫૦૦) અને તદુપરાંત રકમ આપનાર વ્યક્તિઓ તથા સંસ્થાઓ ત્રીજા વર્ગના પેટ્રન ગણાશે.
૩. ૨૫૦) અને તદુપરાંત રકમ આપનાર વ્યક્તિઓ લાઇફ મેમ્બર ગણાશે.

સમવડતાએ ખૂટતી રકમ આપનારો ઉપરના વર્ગના સભ્ય બની શકાશે.

લખો : મંત્રીઓ-અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ,

ટે. શ્રી મંગળદાસ એન્ડ કું. બડીયાળી
૩૪૭, કાલ્યાણેવી રોડ, મુંબઈ નં.૨

તા. ક. — મંડળ તરફથી તમામ પ્રગટ થતા નવા અન્યો પ્રથમ તથા બીજા વર્ગના પેટ્રનોને એ એ નકલો તથા ત્રીજા વર્ગના પેટ્રન તથા લાઇફ મેમ્બરોને એક એક નકલ ભેટ આપવામાં આવે છે.

યોગનિષ્ઠ અધ્યાત્મપ્રેમી

શ્રીમદ્બુદ્ધિસાગરજીસ્ટ્રીશ્વરસદ્ગુરુમ્યો નમઃ ।

કર્મયોગ—કર્ણિકાઓ

[ભાગ બીજો]

૧૫૧ ઉપગ્રહનો આદર કરવો પૃ. ૪૨૩/૨૪

મનુષ્ય પોતાનાં મન, વચન અને કાયાના યોગથી અન્ય જીવો પર ઉપગ્રહ કરી શકે છે. વનસ્પતિને જલ વગેરેનો ઉપગ્રહ છે. ક્ષીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય જીવોને પૃથ્વી આદિનો ઉપગ્રહ સિદ્ધ થાય છે. આ દુનિયામાં સર્વ જીવો પરસ્પર ઉપગ્રહરૂપ શૃંખલાથી બંધાયેલા છે. તે ઉપગ્રહરૂપ શૃંખલાની બહિર સિદ્ધો વિના અન્ય જીવો નથી. આ દુનિયામાં પરસ્પર ઉપગ્રહનાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવા સર્વ જીવોને પોતાના કર્માધિકાર પ્રમાણે હક્ક છે; તે હક્કનો ત્યાગ કરીને જોયો ધન-ધાન્ય-જલાદિનો સ્વામિત્વ હક્ક સંરક્ષીને અન્યોને ઉપગ્રહ લેવામાં વિધનભૂત બને છે અને વિશ્વમાં અવ્યવસ્થા અશાન્તિ પાપાદિના કર્તા બને છે, તેનો સ્વયં તેઓ યદિ

[૨]

કર્મયોગ

ખ્યાલ કરશે તો આપોઆપ અવજોખી શકશે અને પોતાની ભૂલ માટે પશ્ચાત્તાપ કરીને પરસ્પરોપઅડત્વના આરાધક બની શકશે.

આપણી પાસે જે કંઈ છે તે પરસ્પરના ઉપકાર માટે છે એવું લક્ષ્યમાં રાખીને પ્રત્યેક મનુષ્યે ઉપકાર-ગુણ ખીલવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; આપણને જે કંઈ મળ્યું છે તે અન્યોના ઉપકારાર્થે છે, અન્યોની પાસેથી જે કંઈ અહણુ કરવાનું છે તે પેટ પર પોટલો બાંધવા જેવું કરવાને માટે નથી. આખી દુનિયાનો તેમાં ભાગ છે અને અન્ય જીવોના ઉપઅહાર્થે સ્વસંચિત કરેલી તન મન ધનાદિક શક્તિયો છે-એવું વિચારીને સ્વાધિકારે ઉપઅહત્વને આદરવું જોઈએ.

૧૫૨ ઉપઅહનો આદર કરવો પૃ ૪૨૪/૪૨૫

પરસ્પર ઉપઅહની આપણેમાં સંપૂર્ણ વિશ્વ સમાઈ જાય છે, પરસ્પરોપઅહત્વ એ સ્વભાવે પરિણામ પામતું સાર્વાજનિક સૂત્ર છે, જે જે તીર્થંકરો અને સિદ્ધો થયા છે તેઓએ પણ આત્માની પરમાત્મતા કરવા ઉપઅહત્વને સ્વીકાર્યું હતું અને તેઓ સિદ્ધાવસ્થા પૂર્વે દુનિયાને સર્વોત્તમવિધિપૂર્વક ઉપઅહત્વ દાનને આપી ઉપઅહત્વની આપણેમાંથી મુક્ત થયા. સત્ય દયા અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય પસ્ત્રિઅહત્યાગ રાત્રિલોજનત્યાગ આદિ વ્રતોથી અન્ય જીવો પર ઉપઅહ કરી શકાય છે અને આત્માને ભાવગુણોનું સ્વયમેત્ત ઉપઅહત્વ સમર્પીને પરમાત્મત્વ પ્રગટાવી શકાય છે. દાન શીલ તપ અને ભાવનાથી પોતાના આત્માનું તથા અન્ય જીવોનું ઉપઅહત્વ કરી શકાય છે. અભયદાન અને સુપાત્રદાનાદિરૂપ નડીઓના પ્રવાહથી

કર્ણિકાઓ :

[૩]

સંપૂર્ણ વિશ્વ સુખી થાય છે તેવું મૂળ કારણ નિરીક્ષીએ તો પરસ્પરોપઅંકત્વ અવલોકાય છે. જદા પુષ્પાદિ જીવો ઉચ્ચ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે તેવું મૂળ કારણ ઉપઅંક છે. જે વસ્તુનું ધાન કરવામાં આવે છે તેનો પ્રતિબદ્ધો કોઈ પણ રીતે કોઈ પણ રૂપમાં મળ્યા વિના રહેતો નથી. જે જે વસ્તુઓનું અન્યોને ધાન કરવામાં આવે છે તેવું ફળ અનેકઘા અનેક રૂપમાં અનેક ભવમાં અનેક અધ્યવસાયોની અપેક્ષાએ સંપ્રાપ્ત થાય છે. આઅવૃક્ષથી અનેક જીવો ઉપઅંક પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેથી આઅવૃક્ષને જલાદિથી મનુષ્યો પોષે છે અને તેની પરંપરાની સંરક્ષામાં સ્વયંમેવ પ્રવૃત્ત થાય છે. એક મનુષ્ય જ્ઞાની બનીને ધનધાન્યાદિક સાંસારિક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરે છે; તેની સાથે સ્વસ્વામિત્વભાવત્યાગપૂર્વક વસ્તુઓનું તે અન્યોને ધાન કરી શકે છે; તેમજ અન્યોને ધાનદ્રારા ઉપઅંક કરીને જે અપ્રાપ્ય અમૂલ્ય સુખસાધનો છે તેઓને ધાનના પ્રતિધાનફળ તરીકે પ્રાપ્ત કરતો બન્ય છે; છેવટે તે પરમાનન્દત્વને ઉપઅંકના બદલામાં પામીને કૃતકૃત્ય થાય છે. એક સરોવર પશુ પંખી વગેરેને જે જલધાન સમર્પે છે અને ઉપઅંકત્વને અંગીકાર કરે છે, તેના પ્રતિધાનમાં તે પુષ્કળ જળપ્રવાહને પામે છે અને હતું તેવું બને છે. આવી સર્વાંત્ર સમસ્ત વિશ્વમાં સર્વથા સર્વદા સાર્વાજનીન પરસ્પરોપઅંકત્વવ્યવસ્થા પ્રસરી રહી છે અને તેનો લાભ આપણે લઈને અનેક દુઃખોમાંથી મુક્ત થઈ શકીએ છીએ. તીર્થ કરેા દીક્ષા લેવાની પૂર્વે સાંવત્સરિક ધાન ઠે છે અને તેઓ જગત્તા ઉપઅંકત્વરૂપ ઋણમાંથી વિમુક્ત થાય છે અને છેવટે કેવલી થઈ સમવસરણમાં ઝેસી સર્વોત્તમ ધર્મદેશનાથી ઉત્તમોત્તમ ઉપઅંકત્વ કરીને સર્વ જીવોને સુખી કરે છે. આવી પરસ્પર ઉપઅંકનીતિ સર્વાંત્ર વિદ્યમાન છે.

[૪]

કર્મચોખ

૧૫૩ ઉપગ્રહનો આદર કરવો. પૃ. ૪૨૫

સેના પોતાના રાજા અને પ્રબલું આત્મલોગવડે સંરક્ષણ કરી શકે છે અને રાજા તથા પ્રબલ સ્વશક્તિયોવડે સેનાનું સંરક્ષણાદિ વડે જીવન નભાવી શકે છે. ક્ષુદ્રવર્ણુ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે આદ્યાણુદિ પર ઉપગ્રહ કરી શકે છે અને આદ્યાણુદિ વર્ગ પોતાને સંપ્રાપ્ત થએલી શક્તિયોવડે ક્ષુદ્રાદિ વર્ણુ પર ઉપગ્રહ કરી શકે છે. પૃથ્વી જલ વગેરેમાં યદિ સમ્યગ્ ઉપગ્રહ પ્રવર્તી શકતો નથી તે ઉપદ્રવ રોગ દુષ્કાલ વગેરેનો ઉદ્ભવ થાય છે અને તેથી જગત્માં અશાન્તિ પ્રસરે છે અને તેની પ્રાણી માત્રને તરતમયોગે અલ્પાધિક દુઃખની અસર થયા વિના રહેતી નથી.

૧૫૪ ઉપગ્રહને અંગે આત્મલોગ પણુ આપો પૃ ૪૨૬

જે મુનિવરો જગત્ની પાસેથી અલ્પ પરોપકાર ગ્રહણ કરે છે અને તેના બદલામાં જગત્ને અનંતગુણુ પરોપકાર કરે છે-એવા મુનિવરોની બલિહારી છે. મુનિવરો કરતાં સર્વ તીર્થંકરો અનંત ગુણુ વિશેષ ઉપકાર કરીને જગત્ના નાયક બને છે. મહાત્માઓ જગત્ના ઉપગ્રહોની આપણેના સંબંધમાંથી મુક્ત થયા માત્ર શરીરનો ત્યાગ કરીને અક્રિય નિરંજન-સિદ્ધ-બુદ્ધ પરમાત્મારૂપ થાય છે. જગત્ના ઉપકારને બદલો વાળવાનો હોય છે ત્યાં સુધી મહાત્માઓને શરીર ધારણુ કરવાનો અધિકાર છે. પશ્ચાત્ તેઓ સાદિ અનન્તમા ભાગે મુક્તિપદ પામે છે. તીર્થંકર મહારાજાઓને તેરમા ગુણુસ્થાનકે જગત્ જીવોને દેશના દેઈ તીર્થંકરના મકર્મ લોગવવા પ્રવૃત્ત થઈને પુણ્ય કર્મની નિર્જરા કરવા માટે ભાષાવર્ગણુનાં પુદ્ગલો ખેરવવાં પડે છે-એ બધું પરસ્પરોપગ્રહત્વ સંબંધ છે. ચતુર્થ-

કર્ણિકાઓ :

[૫]

ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિમાં પ્રથમ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક ઉપકારી છે. તેથી મિથ્યાત્વને પણ અપેક્ષાએ ઉપરના ગુણસ્થાનકની યોગ્યતાના ગુણો મેળવવાની લૂમિની અપેક્ષાએ ગુણસ્થાનક કશ્યું છે. સમ્યક્ત્વ પ્રતિ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક ઉપઅડીભૂત થાય છે અને ચારિત્ર પ્રતિ સમ્યક્ત્વ ઉપકારી થાય છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક પ્રતિ પંચમ ગુણસ્થાનક ઉપઅડકારક છે, એમ ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાનકો પ્રતિ નીચેનાં ગુણસ્થાનકો ઉપઅડકારક થાય છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકવર્તી મુનિઓને અમ્મ ભત્ત મુનિવરો ઉપકાર કરે છે. અને પ્રમત્તગુણસ્થાનકવર્તી મુનિઓ પંચમગુણસ્થાનકવર્તી શ્રાવકો વગેરેને ઉપકાર કરે છે. તેમજ શ્રાવકો અન્નાદિવડે મુનિઓને ઉપઅડ કરે છે. જીવોને પરસ્પર પરોપકાર સંબંધ છે. જ્ઞાનીઓ અને અજ્ઞાનીઓ સ્વસ્વબુદ્ધયાનુસારે પરોપકાર અવૃત્તિ કર્યા કરે છે. પરમાત્મલક્ષ્મ મુનિવરો વિશ્વમાંથી અલ્પોપઅડકને અડે છે અને અનંતગુણ ઉપઅડકને પાછો સમર્પે છે. અન્યોના આત્મલોગે તેઓ જે જે ઉપઅડકને અડે છે તેમાં તેઓની ન્યાય-વિશિષ્ટ યોગ્યતા હોવાથી સ્વહક્કને સિદ્ધ કરનારા ગણાય છે. મહાત્માઓ સર્વ વસ્તુઓના ત્યાગી હોવાથી તેઓ મહાદાની ગણાય છે, અને તેઓ ઉપઅડકોની અડકણતામાં વિશેષ હક્કવાળા હોવા છતાં વિશ્વપર કરુણા વર્ષાવનારા તેઓ નિરવઘ પરોપકારની આપલેમાં મુખ્યતાએ ઔત્સર્ગિકમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થઈને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓના ઉપઅડકાતીત, ઔપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવના ઔપકારિકભાવની આપલેમાં પ્રવૃત્ત થઈને લૌકિક સુખાતીત લોકોત્તરસુખબ્યાપારમાં વિશ્વમનુષ્યોને અધિકારી કરી પરસ્પરોપઅહત્વના મુખ્ય નાયક બનીને વિશ્વની સાર્વજનીન ઔપઅડકભાવનાના વર્તનના આદર્શ સુરુષ બને છે—એમ પ્રેક્ષક મહાત્માઓ અનુભવી શકે છે. ઉપશમ

[૬]

કર્મયોગ

ક્ષયોપશમ ક્ષાયિકભાવ પરિણત મુનિવરોના માનસિક વાચિક અને કાયિકાદિ ઔદયિક પુદ્ગલરુકધોના ઉપગ્રહદાનથી જગત જીવોની જે જે ઉચ્ચતા થાય છે તે અવર્ણ્ય-અતકર્થ છે. તેવા મહાત્માઓના સંબંધવાળા ઔદયિક પુદ્ગલરુકધોના ઉપગ્રહણથી જગજીવો ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ સમ્મુખ થઈને તદ્રૂપતાને પામે છે; તો તેમના ઉપશમાદિભાવના ઉપગ્રહદાનનું તો કહેવું જ શું ?

૧૫૫ નિવિ કલ્પ સમાધિ અન્નત સુખદાયક છે પૃ. ૪૩૨/૩

અન્યોના ઉપર ઉપકાર કરતો છતો જે તું ભક્તિમાર્ગ જ્ઞાનમાર્ગ સંયમમાર્ગમાં આગળ વધીશ તો તેથી તુ પાછો પડી શકીશ નહિ. એમ હે આત્મનુ ! હૃદયમાં ખાસ તું ધારજે. વર્તમાનકાલમાં તહને જે જે કંઈ ઉપકાર કરવાને અધિકાર પ્રમાણે મળ્યું હોય તેનો વર્તમાનમાં ઉપયોગ કર; ભવિષ્યમાં વર્તમાનમાં મળેલી શક્તિયોને ઉપકારાર્થે વાપરવાનો વિચાર ન કર; કારણ કે ભવિષ્યકાલ એ વર્તમાનમાં અપ્રાપ્તકાલ છે. પ્રાપ્તકાલનો અનાદર કરીને અપ્રાપ્તકાલમાં ઉપકાર કરવાના વિચાર કરવામાં ઠગાઈશ, પસ્તાઈશ અને મનુષ્યજન્મની સફલતાને સ્થાને નિષ્ફળતા અવલોકીશ. અન્યજીવો પર ઉપકાર કરવો એ આત્મોન્નતિ માર્ગમાં આગળ વધવામાં અન્યજીવોની સહાયરૂપ લેણું છે; અન્યજીવોની પાસેથી કંઈ પણ પાછું ન લેવાની નિષ્કામબુદ્ધિથી જે જે ઉપગ્રહો કરવામાં આવે,

કર્ણિકાઓ :

[૭]

છે તેથી સ્વાત્મની અનંત ગુણ ઉચ્ચતા ખીલે છે અને સહજસમાધિમાં આગળ વધવાનું થાય છે; પરોપકારમાં પ્રભુની ઝાંખી જણાય છે.

૧૫૬ પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્

કર્મયોગી જૈનદૃષ્ટિએ ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આકાશ-સ્તિકાય પુદ્ગલસ્તિકાય જીવાસ્તિકાય અને કાલ એ ષડ્દ્રવ્યથી બનેલી વિશ્વશાલામાં પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્ એ સૂત્રને આગળ કરી અન્ય જીવોની સાથે ઉપગ્રહનો આપણેની પ્રવૃત્તિ સેવી શકે છે અને તેથી સ્વાત્મોન્નતિ સાધક દશામાં પ્રગતિમાન બની શકે છે. જીવોમાં પરસ્પર ઉપકાર સંબંધને જે અવબોધતો નથી તે વિશ્વશાલાના જીવોની સાથે એકય અને ઉપકાર સંબંધે વર્તી શકતો નથી. અન્ય જીવો પર ઉપગ્રહ કરવો એ સ્વકર્તવ્યકર્મયોગ છે એવું અવબોધ્યા વિના તે સ્વાર્થી બનીને અન્તે કર્તવ્યકર્મયોગદ્વારા સ્વપ્રગતિ કરવા શક્તિમાન થતો નથી. આ વિશ્વશાલામાં સર્વ જીવો પરસ્પર એકબીજાના ઉપકારી અને મિત્રો છે તે ઉપયુક્ત સૂત્રથી સિદ્ધ થાય છે. અતએવ સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રી પ્રમોદ માધ્યસ્થ અને કારુણ્ય એ ચાર ભાવનાના વર્તનથી વર્તવું જોઈએ અને આત્મવત્ સર્વ જીવોને માની ઉપગ્રહ દૃષ્ટિએ સર્વજીવોની ઉપયોગિતા અવબોધી સર્વ જીવોનું સંરક્ષણ કરવું જોઈએ તથા સર્વ જીવો પરસ્પર ઉપગ્રહ કરી આત્મોન્નતિમાં અગ્રગામી બને એવી યોગ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિને મન વચન અને કાયાથી સેવી જગતના ઉપગ્રહદાનઋણમાંથી ઉપગ્રહો પાછા વાળી મુક્ત થવું જોઈએ—એજ વિશ્વશાલાવર્તિ ચેતનની ઉન્નતિનો વાસ્તવિક ઉપગ્રહ—કર્મયોગ છે.

[૮]

કર્મયોગ

૧૫૭. ત્યાગીઓનો વિશ્વ ઉપર અનંત ઉપકાર ૪૪૨-૪૩

જ્યારે ત્યાગીઓમાં પ્રમાદનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે કોઈ મહાત્મા જગત્માં પ્રગટી નીકળે છે અને તે પ્રમાદનો પરિહાર કરે છે તથા વિશ્વમાં ત્યાગીઓદ્વારા ઉપકારનાં કૃત્યો કરાવવા સમર્થ બને છે. સત્ય ધર્મનો, ત્યાગી તીર્થઠરોદ્વારા ઉદ્ધાર થાય છે. આ વિશ્વમાં ત્યાગીઓવડે ધર્મનો પ્રકાશ થાય છે તેથી ત્યાગીઓની ભક્તિ માટે વિશેષ સદા તત્પર રહેવું જોઈએ. ગૃહસ્થાશ્રમીઓ આ વિશ્વપર અનેક ઉપકારો કરવાને શક્તિમાન થાય છે. જગત્માં મહાન ઉપકારનાં કાર્યો કરતાં અલ્પદોષો થઈ શકે છે. ઉપકાર વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ સેવતાં હિંસાદિદોષથી સર્વથા મુક્ત થઈ શકાતું નથી. વિશ્વને મહાન લાભ થાય-સ્વપરને મહાન લાભ થાય અને અન્ય જીવોને સામાન્ય હાનિ થાય એવાં પરોપકાર કાર્યોને સાપેક્ષ દષ્ટિએ સેવવાં જોઈએ. સર્વથા નિરવદ્યશાએ પરોપકાર કાર્યો કરવાં એ સંયમીવડે સાપેક્ષદષ્ટિએ સાધ્ય થઈ શકે છે. અલ્પદોષ અને મહાલાભની દષ્ટિએ વિશ્વમાં પરોપકારી કાર્યો કરવાં જોઈએ. શુભાશુભ પરિણામથી જેઓ મુક્ત છે એવા આત્મજ્ઞાનીઓ વિવેકદષ્ટિપુરસ્પર પરોપકારિક કાર્યો કરે છે, અને પુણ્ય પાપથી નિર્બંધ રહી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૧૫૮. મનુષ્ય જીવનની મહત્તા ૪૪૩-૪૪

રાજા, ધર્માચાર્ય, યોગી, સન્ત, સાધુ, ગુરુ, માતાપિતા, વૈદ્ય, વગેરે આ વિશ્વમાં વિશેષતઃ ઉપકારક છે માટે તેઓની રક્ષા કરવામાં અલ્પહાનિ થાય-અલ્પદોષ થાય તોપણ તેઓનો સેવાભક્તિ અને રક્ષા કરવી જોઈએ. મહોપકારોની પ્રવૃત્તિઓ સાથે અલ્પદોષોની

કર્ણિકાઓ :

[૯]

પ્રવૃત્તિઓ થયા કરે છે તેથી કંઈ પરોપકાર પ્રવૃત્તિની સ્વકરજથી પરાડ-મુખ ન થવું જોઈએ. એક શેઠ નદીના કાંઠે ખેતી રહ્યા હતા એવામાં અન્ય શેઠનો પુત્ર નદીના પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યો ત્યારે તેણે નદીના કાંઠે ઉપવિષ્ટ શ્રેષ્ઠીને બચાવવા માટે ખૂબ મારી; પરંતુ તે શેઠ વિચારવા લાગ્યો કે-શેઠનો પુત્ર નદીની બહાર કાઢતાં તે પર-ણશે અને મૈથુન કરી નવ લાખ જીવોને મારશે તથા પટકાયની હિંસા કરશે; અતએવ તેને બચાવવામાં કોઈ જાતનો ક્ષયહો નથી; ઉલટું ભવિષ્યમાં જે હિંસાદિ પાપો કરશે તેનું મહને પાપ લાગશે—આવો વિચાર કરી તેણે શેઠના પુત્રને નદીમાં તણાવા દીધો પરંતુ તેને નદીની બહાર કાઢ્યો નહિ. નદીના તીરપર ઉપવિષ્ટ શેઠે સ્વશુરુ પાસે શેઠના પુત્રને નદીના પ્રવાહમાં તણાતાં છતાં ન કાઢવાનો વિવેક દર્શાવ્યો. શુરુએ તેના કુવિવેકની અવગણના કરીને કહ્યું કે—અરે મૂર્ખ! તું દોષ વા ધર્મમાં હજી કંઈ સમ-જતો નથી. સર્વ જીવોમાં મનુષ્ય મોટો છે. તેની રક્ષા કરવામાં અન્ય જીવોને હાનિ થતી હોય તોપણ હૃદયમાં હાનિ કરવાનો પરિ-ણામ ન હોવાથી હિંસાદિ દોષનું કર્મ લાગતું નથી અને મહાન પુણ્ય તથા નિર્જરા ધાય છે. મહાપુણ્ય તથા નિર્જરાકારક પરોપકારી કાર્યો કરતાં અલ્પકર્મબંધ થાય એવા દોષ થાય તો પણ તેવાં પરોપકારી કાર્યો કરવાં જોઈએ. મનુષ્ય જીવોને જે પરોપ-કાર્યો કરી શકે છે તે અન્ય પ્રાણીઓ કરવાને શક્તિમાન નથી.

૧૫૯. ઉપકારની અનેક દિશાઓ પૃ. ૪૪૭

મનુષ્ય જો અન્યોના ઉપર ઉપકાર ન કરે તો તેના જેવો દુષ્ટ આ વિશ્વમાં અન્ય કોઈ ગણાય નહિ. ખાવું

[૧૦]

કર્મયોગ

પીતુ; મોજશોખ મારવા અને સ્વાર્થમાં લયલીન રહેવું એટલું કરવા માત્રથી કંઈ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરી શકાય નહિ. મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવાને માટે ઉપકાર-પ્રવૃત્તિ મુખ્ય કારણીભૂત છે; માટે મનુષ્ય ! અન્ય આલપ-પાલનો ત્યાગ કરીને પરમાર્થ કર, ઉપકાર કર, ઉપકારથી તું મહાન્ થઈશ. હે મનુષ્ય ! વાસ્તવિક ગુણોની પ્રગતિ કરવામાં ઉપકારનું અવલંબન કર.

૧૬૦. જૈન પરોપકારી મનુષ્યો. પૃ. ૪૪૮

ધર્મર્થકાંક્ષીમનુષ્યોએ નિષ્કામવૃત્તિથી ઉપકારપ્રવૃત્તિ આચરવી જોઈએ. સં. ૧૯૪૭ની સાલમાં વિજપુરમાં એક મનુષ્યને ક્ષેત્રમાં સર્પ કરજ્યો તેનું વિષ તેને સર્પ શરીરમાં વ્યાપી ગયું. તેને ઉચકીને ગામમાં લાવવામાં આવ્યો પણ ઉતર્યું નહિ; એવામાં દૈવશાત્ ત્યાં એક ફકીર આવ્યો. તેણે તુરત મંત્રથી સર્પનું વિષ ઉતાર્યું અને પશ્ચાત્ તુરત તે તેના માર્ગ પ્રતિ ગમન કરવા લાગ્યો. જે મનુષ્યને સર્પ કરડ્યો હતો તેના કુટુંબીઓએ પેલા ફકીરને માગે તે આપવાને ઘણી આજીજી કરી અને તેની પાછળ દોડી તેને ઉભો રાખી પગે લાગી એ હાથ જોડી ઘણું કહ્યું. ત્યારે પેલા ફકીરે કહ્યું કે-મેં તમારા કુટુંબી મનુષ્ય પર ઉપકાર કર્યો છે તેથી હું તમારું કંઈ પણ લેવાનો નથી. વિશેષ શું ? તમારા ઘરનું જલ પણ અડીશ નહિ. મારી નિષ્કામવૃત્તિના બળે સર્પનો મંત્ર લાગતાં સર્પ તુરત ઉતરી જાય છે અને મને વાસ્તવિક જે ફલ થવાનું હોય છે તે થાય છે માટે મૂકને હવે તમે કંઈ પણ કહેતા નહિ. ધન્ય છે ! એવા ફકીરને. આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી અવગ્રાહ-

કર્ણિકાઓ :

[૧૧]

વાનું એ મળે છે કે નિષ્કામવૃત્તિથી ઉપકાર કરવો. ઓઘદષ્ટિ આદિ અષ્ટદષ્ટિએ ઉપકારનું સ્વરૂપ અવબોધી ઉપકાર કરવો જોઈએ. દ્રવ્યોપકાર, ભાવોપકાર, નિશ્ચયોપકાર, દર્શનોપકાર, જ્ઞાનોપકાર, ચારિત્રોપકાર, વિદ્યોપકાર કરવો, આજીવિકોપકાર, ઔષધીપકાર, અન્નોપકાર, જલોપકાર, ધર્મોપકાર, રક્ષકોપકાર—આદિ અનેક પ્રકારના ઉપકારો છે. રજોગુણોપકાર, તમોગુણોપકાર અને સત્ત્વગુણોપકાર એમ ત્રણ પ્રકારના ઉપકારનું સમ્યક્સ્વરૂપ અવબોધવું. એકેન્દ્રિયથી તે પંચેન્દ્રિયપર્યન્તે જીવો રજોગુણોપકાર, તમોગુણોપકાર કરી શકે છે. જે જે કાલે ક્ષેત્રે જે જે ઉપકારની આવશ્યકતા હોય છે તેની તે વખતે મુખ્યતા ગણાય છે અને અન્યોપકારોની ગૌણતા ગણાય છે. વિષયભેદે ઉપકારના અસંખ્ય ભેદો પડે છે. નિષ્કામવૃત્તિએ પરોપકાર કરવાની ભાવના ધારણ કરીને ઉપકારોમાં સ્વાધિકારે પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. સંવત ૧૬૫૭ની સાલમાં હિન્દુ-સ્થાનમાં મહાદુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે અનેક પરોપકારી મનુષ્યોએ નિષ્કામવૃત્તિથી મનુષ્યોની પર પરોપકારવૃત્તિ આચરી હતી. અમદાવાદમાં કવિ-નાટકકંપની કાઠનાર-જૈન શા ડાહ્યાભાઈ ધોળશાળ હતા. તેમના પિતાજી ધોળશાળ પક્ષા જૈન હતા. તેમના હૃદયમાં પ્રતિદિન પરોપકારની ભાવના વધ્યા કરતી હતી. તેઓ દરરોજ વ્યાખ્યાનમાં જતા હતા. તેઓ વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરી ઉપાશ્રય બહાર નીકળતા કે તેમની પાછળ અનેક દુઃખી લોકો પડતાં અને તેમની આગળ ચોતાના દુઃખની વાત કહેતાં. ધોળશાળ શેઠ સર્વ લોકોની વાત સાંભળતા અને યથા યોગ્ય સર્વને દાન આપતા હતા. તેઓની પ્રમાણિકતા અને પરોપકારવૃત્તિથી અમદાવાદના ચોટા ધનવંત શેઠીયાઓ પાસેથી જેટલા રૂપિયા જોઈએ તેટલા

[૧૨]

કર્મચોગ

માગી લાવતા. દરેક શ્રેણી તેમને માગ્યા પ્રમાણે આપતા અને તે જાહેલા રૂપિયા તેઓ ગરીબ જૈનો તથા જૈનેતર ગરીબ લોકોને બહેંચી દેતા. ઉપાશ્રયે સાધુઓની યોતે જાતે ખખર લેતા. સાધુઓની ભક્તિ કરતાં. કોઈના ઉપર ઉપકાર કરવા ચૂકતા નહિ. અમદાવાદના નગરશેઠ મણિભાઈ પ્રેમાભાઈએ છપ્પનના હુકાલ પ્રસંગે પરોપકાર કરવામાં બાકી રાખી નથી. તેઓ ગરીબ લોકો પાસે ગાઢી લઈ જતા અને તેઓને જાતે તપાસતા અને પશુઓ તથા મનુષ્યોપર ઉપકાર કરતાં કરતાં તેમના ઉપર રોગે હુમલો કર્યો તેથી એવા ભલા પરોપકારી નગરશેઠનું મૃત્યુ થયું. અમદાવાદના જૈન ઝવેરી શેઠ લલ્લુભાઈ રાયજીએ પરોપકાર કરવામાં લક્ષ્મીના સારી રીતે લોગ આપ્યો છે. અમદાવાદ જૈનશ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક યોડીંગ કાઠવામાં તેમણે આગેવાની ભર્યો ભાગ લીધો છે. લાલશંકર ઉમિયાશંકરે સ્થાપેલા અનાથાશ્રમને તેમણે સારી સાહાય્ય કરી છે. એશવાળ જૈનના નામે કોઈ પણ મનુષ્ય તેમની પાસે ખાનગી મદદ લેવા જતો તો તેને તેમની ચઢતી અવસ્થામાં સારી રીતે ખાનગીમાં મદદ આપતા હતા. શેઠ લલ્લુભાઈ રાયજીએ હજારો રૂપિયા ગુપ્ત રીતે ગરીબ લોકોને આપ્યા છે. ઉત્તમ વર્ણના લોકોને ગુપ્ત રીતે ઘણી સાહાય્ય કરી છે. તેમની ચઢતીના પ્રસંગે તેમના ઘર નીચે મનુષ્યોની ઠંઠ જામતી હતી. સર્વને તેઓ મદદ આપી વિદાય કરતા હતા. તેમના ઘર અમો વહોરવા જતા ત્યારે ઘર નીચે જાણે દવાખાનાના દર્દીઓ ભરાયા હોય તેવી રીતે અનેક દુઃખી મનુષ્યો ખેઠેલા દેખાવામાં આવતા હતા. તેમણે પરોપકારનાં જે કાર્યો કરેલાં છે. તેનો જાતિ અનુભવ છે. શેઠ લલ્લુભાઈ રાયજી હાલ પણ પરોપકારનાં કાર્યો કર્યાં કરે છે. અમદાવાદના નગરશેઠ

કર્ણિકાઓ :

[૧૩]

પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈએ ઘણાં પરોપકારનાં કાર્યો કર્યાં હતાં. શેઠ લાલભાઈ દલાપતભાઈની માતાજી ગંગાબેન અનેક પરોપકારનાં કાર્યો અદ્યપર્યન્ત કરે છે અને ભવિષ્યમાં કરશે. શેઠ મનસુખભાઈ ભણુભાઈએ પરોપકારનાં કાર્યો કર્યાં છે. તેમણે અમદાવાદની પાંજરા પોળ સુધારીને પશુઓનાં દુઃખ દૂર કરવા ધનાઢિકની સાહાય્ય કરી હતી. સુરતમાં રાવખડાદુર હીરાચંદ મોતીચંદ, શેઠ ધર્મચંદ ઉદયચંદ, નગીનદાસ કપૂરચંદ, નેમચંદ મેળાપચંદ અને નગીનદાસ ઝવેરચંદે મનુષ્યો અને પશુઓ ઉપર ઉપકાર કરવા સારો આત્મલોગ આપ્યો છે. પાટણમાં સં. ૧૯૫૬ ના દુષ્કાલના પ્રસંગમાં એક ગૃહસ્થ શેઠે ગુપ્ત નામથી દુકાન ઉઘાડી હતી અને તે દ્વારા તેણે અનેક મનુષ્યોને નામે લખીને રૂપિયા આપ્યા હતા તથા દાણા આપ્યા હતા. પશ્ચાત્ તેણે દુકાન બંધ કરી તે વાત પાટણમાં જાહેર છે. પાટણમાં દુકાન ઉઘાડીને નિષ્કામવૃત્તિથી ગરીબોને ગુપ્તપણે મદદ કરનાર ગૃહસ્થની જોટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. શેઠ વીરચંદ દીપચંદ અને પ્રેમચંદ રાયચંદે પરોપકારપ્રવૃત્તિમાં સારી રીતે લાગ લીધો હતો. મનુષ્યો અને પશુપંખીઓ ઉપર ઉપકાર કરનાર આ વિશ્વમાં અનેક મનુષ્યો વિદ્યમાન છે. હિન્દુસ્થાનના નામદાર શહેન શાહ સર જ્યોર્જ અને રાણી મેરી પરોપકાર કરવામાં પોતાનું ઘણું જીવન વ્યતીત કરે છે. હિન્દુસ્થાનના વોયસરોય લોર્ડ હાર્ડિંગ પરોપકારનાં કાર્યો કરવામાં સારી રીતે આત્મલોગ આપે છે. આ વિશ્વમાં હજી પરોપકારી મનુષ્યો વિદ્યમાન છે તેથી સૂર્ય અને ચંદ્ર નિયમિત ગતિ કરે છે અને સમુદ્ર પોતાની મર્યાદાને મૂકતો નથી. આ વિશ્વમાં લોકોત્તર દૃષ્ટિએ ભાવોપકાર કરનારા અનેક આચાર્યો ઉપાધ્યાયો અને સાધુઓ વિદ્યમાન છે તેથી વિશ્વમાં શાંતિ સુખની

[૧૪]

કર્મયોગ

અંખી જણાય છે. આવી રીતે આ વિશ્વશાલામાં પરોપકારતું સ્વરૂપ અવબોધીને હે મનુષ્ય તું પરોપકાર કર; પરોપકારની ભાવના-વાળાએ આ વિશ્વમાં ઉપકારકર્મ કરવામાં સ્વાધિકારે પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. પરોપકારી મનુષ્યે મન વાણી કાયા અને લક્ષ્મીથી સદા ઉપકાર સેવવા યોગ્ય છે. પરોપકારી મનુષ્યે પરોપકારને સ્વ-કર્તાએ સમજી સ્વાધિકારે સેવવો જોઈએ.

૧૬૧ કરણી વિનાના ઉપદેશની નિષ્ફળતા પૃ૦ ૪૫૬

જે મનુષ્ય પોતાના શબ્દોની કિંમત સમજતો નથી તે કદાપિ પ્રમાણિક બની શકતો નથી. જે મનુષ્ય જોલેલા જોલ પાણીને તે પ્રમાણે વર્તી બતાવે છે તે આ વિશ્વમાં વિશ્વસ્થ બની શકે છે અને તે સદ્વર્તનનો અધિકારી બને છે. ઘટાટોપ અને ફટાટોપ માત્રથી મનુષ્યના આત્માની ઉચ્ચતા સિદ્ધ થતી નથી; પરંતુ તેના શબ્દો પ્રમાણે તેની પ્રવૃત્તિ જ્યારે થાય છે ત્યારે તેની મહત્તા અવબોધાઈ છે. મનુષ્યે પ્રથમ તો જોલ્યા પ્રમાણે પ્રવર્તવું જોઈએ.

૧૬૨ કરણી વિનાના ઉપદેશની નિષ્ફળતા પૃ૦ ૪૫૭

જે મનુષ્ય ઘણું જોલ જોલ કરે છે અને અન્યોને રંજન કરવામાં અનેક પ્રકારની કથની કરે છે તેનામાં પ્રાયઃ સદ્વર્તન સંબંધી પોલ હોય છે. મનુષ્યે પ્રથમ કહેણી પ્રમાણે રહેણી માટે દરરોજ અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને કહેણી પ્રમાણે રહેણી રાખવા માટે અવશ્ય પ્રમાણિક બનવું જોઈએ.

કર્ણિકાઓ :

[૧૫]

કહેણી પ્રમાણે રહેણી વિના ધર્મમાર્ગમાં વા કર્મમાર્ગમાં કદાપિ કોઈ પ્રગતિમાન બની શકતો નથી.

૧૬૩ પોથીમાંના રીંગણાં પૃ૦ ૪૫૭

સાધુનાં વસ્ત્ર પહેરવા માત્રથી હવે સાધુના શબ્દોની અસર મનુષ્યો પર થવી મુશ્કેલ છે. સાધુઓ પ્રથમ કહેણી પ્રમાણે પ્રમાણિકપણું ધારણ કરીને વિશ્વમાં પ્રમાણિક તરીકે રહેશે તો તેમના ઉપદેશની અસર ખરેખર મનુષ્યો પર થશે; અન્યથા પોથીમાંનાં રીંગણાંની પેઠે અન્ય મનુષ્યો પર ઉપદેશની અસર થવાની નથી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજને કેટલાક મનુષ્યોએ એક વાર ઉપદેશ દેવાને કહ્યું ત્યારે શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ કહ્યું કે-જે પ્રમાણે ઉપદેશ દેવામાં આવે તે પ્રમાણે રહેણી હોય છે તો અન્ય મનુષ્યોપર ઉપદેશની અસર થાય છે. મારી રહેણી એજ તમને ઉપદેશ છે.

૧૬૪ આદર્શ કર્મચોગીઓ પૃ૦ ૪૬૦/૬૧

કુંભોરાણો, શિવાજી, સિદ્ધરાજ જયસિંહ, કુમારપાલ, અશોક, સંપ્રતિ, ઐણિક વગેરે રાજાઓ સ્વાધિકાર ક્રિયાવડે આદર્શ પુરુષ બનેલા છે તેથી તેઓનાં જીવનચરિત્રો વાંચીને અન્ય મનુષ્યો તેમના જેવી કર્તવ્યપ્રવૃત્તિને સેવે છે. શુદ્ધજ્ઞાનીઓ સ્વકર્તવ્ય કાર્યોથી ભ્રષ્ટ થઈને આદર્શ પુરુષ બની શકતા નથી. શુદ્ધજ્ઞાનથી મુક્તિ થતી નથી તેમજ ધર્મનો તથા વિશ્વનો ઉદ્ધાર થતો નથી માટે શાખ્લિક પંડિતોએ અને તાર્કિક પંડિતોએ સ્વકર્તવ્ય આવશ્યક જે જે કાર્યો હોય તેમાં ચિત્ત રાખીને ગોખલે ઠાઠાભાઈ નવરોજજી રાનડે વગેરે

[૧૬]

કર્મયોગ

દેશમઠત કર્મયોગીઓની પેઠે અને પ્રભુમઠત હેમાચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ યશોવિજયજી વગેરેની પેઠે ધાર્મિક કર્મયોગીઓ બનવું જોઈએ. સાધુઓ કે જેઓ ધર્મની રક્ષા તથા ધર્મનો ઉદ્ધાર કરવાને કર્મયોગને ધારણ કરનાર હોય છે તેઓ શુભકર્મોની સાધુઓ કરતાં કરોડ દરજ્જે વિશ્વશાલામાં ઉપકારી જીવન ગાળી શકે છે. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય, શ્રીમદ્ અખિલકોસૂરિએ, શ્રીમદ્ હીરવિજયસૂરિએ જ્ઞાનયોગની પરિપકવતા કરવાને માટે કર્મયોગને ધારણ કરી રાજ્યોને પ્રતિબોધી ધાર્મિક વિચારો અને આચારોની પ્રગતિ કરી આ વિશ્વશાલામાં અત્યંત ઉપકાર કર્યો છે. જો તેઓ ફક્ત વનવાસમાં રહ્યા હોત તો પાંદડાંની પેઠે એકલા પોતે તરી શકત પણ અન્યોને તારી શકત નહિ. કર્મયોગીને અનેક મનુષ્યોના સમાગમમાં આવવું પડે છે અને અનેક મનુષ્યો તરફથી ઉપસર્ગ સહન કરીને મનુષ્યોના મધ્યે સ્વાત્માને સુવર્ણવત્ કરવો પડે છે; તેથી તેઓને ક્રિયાપૂર્વક અનેક અનુભવોનું જે જ્ઞાન મળે છે તે જ્ઞાન ખરેખરા વખતે ટકી શકે છે. શુભકર્મોનીઓને ખરા વખતે જ્ઞાન ટકી શકતું નથી અને તેઓ પ્રવૃત્તિ વિના જે કંઈ જોલે છે તેની વિશ્વમાં ઝાઝી અસર થતી નથી તથા તેઓ કર્મપ્રવૃત્તિ વિના પોતાની પાછળ પરંપરારક્ષકજ્ઞાનીઓને પણ બનાવી શકતા નથી. જગત્તું કલ્યાણ કરવાને કર્મયોગીને જેટલું સહવું પડે છે તેટલું શુભકર્મોનીને સહન કરવું પડતું નથી, તેથી તેને ખરેખર અનુભવજ્ઞાન થઈ શકતું નથી.

૧૬૫ ચૌદ રાજલોકના સ્વામી ક્યારે બની શકાય? પૃ ૪૬૧

જેટલી રચના ચૌદ રાજલોકમાં રહી છે તેટલી મનુષ્યમાં રહેલી છે તેથી મનુષ્ય ખરેખરો કર્મયોગી

કર્ણિકાઓ :

[૧૭]

બને તો તે ચૌદ રાજલોકનો સ્વામી બનીને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૧૬૬. કર્મયોગી બનવાનું કારણ ? પૃ. ૪૬૩

આર્યો પૂર્વે મહાકર્મયોગી હતા ઇલાહિ તેમની પ્રશંસા કરીને હવે એસી રહેવું ન જોઈએ. પ્રવૃત્તિયોગ તો ખરેખર પાશ્ચાત્ય દેશીઓ પાસેથી શિખવો જોઈએ અને પાશ્ચાત્યોને અત્યંત નિવૃત્તિયોગનું શિક્ષણ આપીને તેઓના ગુરુ બનવું જોઈએ. પ્રવૃત્તિયોગ એ વાક સમાન છે અને નિવૃત્તિયોગ એ ક્ષેત્ર સમાન છે. પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્તિનું સંરક્ષણ થાય છે. પ્રવૃત્તિયોગની મન્દતાની સાથે નિવૃત્તિયોગની પણ મન્દતા થાય છે અને તેથી નિવૃત્તિ યોગીઓનો પણ નાશ થાય છે. આર્યવર્તમાં ન્યારે પ્રવૃત્તિયોગીઓનું પ્રાબલ્ય હતું ત્યારે નિવૃત્તિયોગીઓનું પણ પ્રાબલ્ય હતું અને તેથી નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિથી ધર્મમાર્ગ અને કર્મમાર્ગનું સંરક્ષણ થતું હતું. આજસુ અને પ્રમાદીઓને દેશનું, વિશ્વનું, સમાજનું, સંઘનું, નાતબતનું, પરમાર્થનું, ધર્મનું અને સ્વાત્માનું કોઈપણ આવશ્યક કર્તવ્યકાર્ય કર્યા વિના જીવવાનો અને વિશ્વમાંથી કાંઈ પણ લેવાનો અધિકાર નથી. આજસુ મનુષ્યોમાં નાશકારક શક્તિઓનો સંગ્રહ થાય છે અને તેથી તેઓ સ્વપરના જીવનનો નાશ કરવા શક્તિમાન થાય છે; અતએવ આજસુ મનુષ્યોએ આલસ્યનો ત્યાગ કરીને ધર્મથી જીવવાનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અમૂલ્ય જીવનને નકામી ગુમાવવી એ કુદરતનો ગુન્હો છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે સ્વ-યોગ્ય અવશ્ય કર્તવ્યકાર્યો કરવા ઉપરાંત સાર્વજનિક આદિ શુભ કર્તવ્યકાર્યો

[૧૮]

કર્મયોગ

કરવામાં સ્વપ્નમય અને સ્વશક્તિનો ભોગ આપવો જોઈએ. જે મનુષ્યો સ્વાધિકાર પ્રમાણે કર્તવ્યકાર્યોને કરતા નથી તેઓ સ્વ-જીવનની પ્રગતિ કરી શકતા નથી.

રાજાને પ્રતિબોધ દેવો, સભાઓમાં હાજર રહેવું, ચતુર્વિધ સંઘનાં કાર્યો કરવાં, આવશ્યક ધર્મકાર્ય-ક્રિયાઓ કરવી, ગ્રંથો રચવા, નવીન યોગ્ય શિષ્યો કરવા, વ્યાખ્યાન દેવું, પ્રતિવાદીઓને નિરુત્તર કરવા, ધ્યાનસમાધિમાં પ્રવૃત્ત રહેવું વગેરે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનો કર્મયોગ હતો. તેથી તેઓ જૈનોના ઉપર મહોપકાર કરી ગયા છે, કે જેને જૈનકોમ પાછો વાળવાને શક્તિમાન નથી. શંકરાચાર્યનો, ગૌતમબુદ્ધનો, મહમ્મદ પેગંબરનો, ઈશુનો અને શ્રી મહાવીર પ્રભુનો કર્મયોગ અનુભવવામાં આવશે તો તેઓએ દુનિયાને જાત્રુ કરવામાં જે જે આત્મલોગો આપ્યા છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

૧૬૭-૧૬૮. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોની પ્રવીણતા પૃ. ૪૬૫-૪૬૬

જેણે આગગાડી શોધી કાઢી તેણે દેશોદેશ યુમપાડી નહોતી તોપણ તેના કર્તવ્યથી જગપ્રસિદ્ધ થયો અને તેની આદર્શકર્તવ્યતાની અન્ય વિજ્ઞાને શોધકબુદ્ધિદ્વારા કાર્યપ્રવૃત્તિ સમભાણી. એડીસન અને ઠાકલર જગદીસચંદ્ર યોજ વગેરે શોધકો અભિસંવિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે તેનું કારણ એ છે કે તેઓએ શોધકવિજ્ઞાનપ્રવૃત્તિ-કર્મયોગમાં પ્રવૃત્તિ કરી વિશ્વોપયોગી શોધખોળ કરી છે અને હજી શોધક કર્મયોગમાં મસ્ત બનીને અનેક જાતની શોધો કર્યા કરે છે. આર્યાવર્તમાં અનેક વિદ્વાનો પાક્યા પણ કોઈએ જે પૈડાથી ચાલનારી ગાડી કે જે લાખો વર્ષથી વંશપરંપરાએ વારસામાં આવે છે

કર્ણિકાઓ :

[૧૯]

તેમાં કોઈ બતતો શોધકબુદ્ધિથી ફેરફાર કરી શક્યા નહિ; તેનું માન તો પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને ઘટે છે. આર્યાવર્તે રાત્રીના વખતમાં તેમના કોડીઓને દીવો કરીને અધપર્યાન્ત દીપકનો વ્યવહાર ચલાવ્યો હતો. જ્ઞાનસ સર્ચલાઇટ વગેરે આર્યાવર્તના કર્મચોગીઓની કમાણી નથી. હજી પણ આર્યો જાગશે નહિ અને શોધકબુદ્ધિવડે સર્વ પ્રકારની પ્રગતિમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં મસ્ત નહિ બનશે તો તેઓનું આર્થશ્રેષ્ઠત્વ ફક્ત ઇતિહાસના પાને રહી શકશે. જ્યાં આગગાડીના વેગે પ્રગતિ-પ્રવૃત્તિ થતી હોય ત્યાં રજા-સીઆ બળદગાડામાં બેસીને ચાલવાથી હવે અન્યોની સ્પર્ધાપ્રગતિમાં પ્રસ્થિતિ થઈ શકાવાની નથી.

પતંજલિ તેના ગ્રન્થાદિક કર્તવ્યકાર્યોથી આર્યાવર્તમાં સર્વત્ર પ્રાતઃકાલમાં સ્મરાય છે, શાકટાયન, ઉમાસ્વાતિવાચક, કુંદકુંદા-આર્ય, બદ્રબાહુ, દેવર્ધિગણિક્ષમાશ્રમણ ધનેશ્વરસૂરિ, વિમલાઆર્ય અકલંક, નિકલંક અને સિદ્ધસેનસૂરિ તેઓના કર્તવ્ય શાસ્ત્ર-કાર્યોથી આર્યોના હૃદયમાં પૂજાય છે. આપણે સાક્ષાત્ એ પુરૂષોને દેખ્યા નથી છતાં પણ તેઓએ કરેલાં કાર્યોનું સ્મરણ, તેઓના ગ્રન્થોથી કરી શકાય છે અને તેઓનું કર્મચોગિત્વ કેટલું બહુ ઉત્તમ હતું તે તેઓના વિચારોથી અવગોઠાઈ શકે છે. જગદુશાહ શેઠે દુષ્કાલના સમયમાં હજારો મણુ ધાન્યના મુંઠા ગરીબોને આપ્યા અને લાખો મનુષ્યોને મૃત્યુકાલથી બચાવ્યા તેથી તે જ્ઞાનમાં આદર્શ પુરુષ બની તેના કર્તવ્ય કર્મની લાખો મનુષ્યોને ઉપદેશ શિક્ષા આપી શક્યા અને તેઓ સ્વકીય જીવન સુધારીને જ્ઞાન કર્મની પ્રવૃત્તિ કરી શક્યા. ઇસમાં અંબાવીદાસ

[૨૦]

કર્મયોગ

નામના એક ધનવાન જૈન ગૃહસ્થ થયા તેમના વખતમાં હુકાલ ખડ્યો ત્યારે તેમણે ઇંડર દેશ અને તેની આસપાસના સર્વ લોકોને અન્ન પુરુષ, ગરીબોને માટે દરરોજ સત્રશાલાઓ શરૂ રાખી. તેવી દાન પ્રવૃત્તિથી પોતાની પાછળ આદર્શ જીવન મૂકી ગયા. તેથી તેમના નામની સાથે હાલે મનુષ્યો તેવી દાનરૂપ કર્મયોગની પ્રવૃત્તિ સેવવાને ઉત્સાહી બને છે. સ્વાધિકારે સ્વ-યોગ્ય અને પરયોગ્ય કલ્યાણકારક કાર્યો કરે કે જેથી તમારાં કર્તવ્ય કાર્યોને અવલોકી લોકો સ્વકર્મયોગમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે. ભરત, ખાહુબલી, અભયકુમાર, ઢંઢણકુમાર, મેઘકુમાર, સિરિયક, સ્થુલભદ્ર, નંદિષેણ, કયવન્નાશોક, કેશીકુમાર, શાલિભદ્ર વગેરે મહાપુરુષો કર્મયોગપરાયણ બનીને આદર્શ પુરુષ બન્યા છે. શ્રી વીર પ્રભુની પાટે બેસનાર આચાર્યોએ કર્મયોગી બનીને જૈન શાસનની સેવામાં સ્વત્મલોગ આપી આદર્શ પુરુષતાનો ખ્યાલ આપ્યો છે. વેદાન્ત દર્શનપ્રવર્તક અનેક આચાર્યોએ સ્વધર્મ યોગ્ય આવશ્યક કર્મોમાં પ્રવૃત્તવાને આત્મલોગ આપ્યો છે તે તેઓના જીવન ચરિત્રોથી માણી પડે છે.

૧૬૯. લાલાલાલ વિચારી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ કરવી. પૃ. ૪૭૧

સ્વતંત્રપણે અનેક જ્ઞાનથી સ્વાધિકાર કર્તવ્યકર્મક્રિયાનાં નિર્ણય કરવો જોઈએ. ગૃહસ્થદશા ત્યાગ કરીને ત્યાગની દશા સ્વી-કારતાં કર્તવ્યકર્મક્રિયાના અધિકારનું રૂપાન્તર થાય છે. અવસ્થાલેદે કાર્યક્રિયાઓનો ભેદ પડે છે જેથી જે અવસ્થામાં જે ક્રિયાઓ કરવાની આવશ્યકતા હોય તેનો પ્રથમથી વિવેક કરીને તેનો આદર

કર્ણિકાઓ :

[૨૧]

કરવો અને અન્ય ક્રિયાઓથી નિવૃત્ત થવું. જે જે અવસ્થામાં જે જે આવશ્યકકાર્ય પ્રવૃત્તિયો કરવા જે જે રીતે જરૂર હોય તે તે રીતે તે તે આવશ્યક ક્રિયાઓને કરવી. ન્યાયાધીશનાં કર્તવ્યકર્મોની ક્રિયામાં ન્યાયાધીશે પ્રવૃત્ત થવું અને ફોજદારની કર્મક્રિયામાં ફોજદારે વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્ત થવું. ક્ષત્રિયોએ ગુણકર્મોનુસારે ક્ષત્રિયનાં કર્મો કરવાં અને બ્રાહ્મણોએ ગુણકર્મોનુસારે બ્રાહ્મણના કર્મથી ક્રિયાઓ કરવી. ગુણકર્મોનુસારે વૈશ્યોએ વૈશ્યકર્મની ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થવું અને ગુણકર્મોનુસારે શૂદ્રોએ શૂદ્રકર્મક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થવું. ગુણકર્મોનુસારે જે કાર્ય કરવામાં જ્યાંસુધી પોતાનો અધિકાર છે ત્યાંસુધી તે ક્રિયા કર્યા કરવી અને તે ક્રિયાનો સ્વાધિકાર ટળ્યા બાદ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ-એવી મનુષ્યોએ વિવેકબુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ.

૧૭૦ તીર્થ'કર મહારાજને પણ આવશ્યક કર્મો કરવાં પડે છે. પૃ. ૪૭૬/૮૦

હૃદયમાં શુભાશુભ રાગદ્રેષની પરિણતિ વિના આવશ્યક કર્તવ્ય કરવાના કર્મોને કરતાં બંધાવાનું થતું નથી એવું અવગોષીને જ્ઞાનીઓ આવશ્યક કર્તવ્ય કરવાના સ્વાધિકારને અદા કરે છે. શ્રી તીર્થ'કર મહારાજને પણ સ્વાધિકારે દેશના-વિકારાદિ આવશ્યક કર્તવ્યકર્મો કરવાં પડે છે, તે અન્ય સામાન્ય મનુષ્યોને સ્વાધિકારે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી ગૃહસ્થાશ્રમ અને ત્યાગીના અધિકાર પ્રમાણે કર્તવ્યકર્મો કરવાં પડે એમાં કંઈ કહીવાનું રહેતું નથી. આવશ્યક કર્તવ્યને અવસ્થાના અધિકાર પ્રમાણે કરવાં પડે છે પરંતુ તેમાં વિશેષ એટલું છે કે કોઈપણ કર્તવ્યકાર્ય કરતાં પરમાત્મા પરમબ્રહ્મ

[૨૨]

કર્મયોગ

પુરુષોત્તમ ભગવાનનું હૃદયમાં સ્મરણ કરવું અને નિર્મલ પરિણામથી વર્તવું એટલે કોઈ પણ આત્માના ગુણોનો ઘાત કરનાર કર્મ લાગી શકતું નથી. સ્વાધિકારે પરમાત્માનું હૃદયમાં સ્મરણ કરીને કર્તવ્યકર્મ કરતાં કદિ ભય પામવો નહિ, અત્રદ્વા ધારણ કરીને કર્તવ્યકર્મથી ભ્રષ્ટ થવું નહિ. કુમારપાલની સામે યુદ્ધ કરવાને પ્રતિપક્ષી રાજા ચઢી આવ્યો તે વખતે બાર વ્રતધારી કુમારશાલે હાથીની અંબાડી ઉપર બેસીને યુદ્ધ કર્યું પણ ક્ષાત્રકર્મની પ્રવૃત્તિથી પરાઉંમુખ થયો નહિ. ક્ષાત્રકર્મદેશના અધિકાર પ્રમાણે દેશ, ધર્મ, પ્રજા, બ્રાહ્મણ, સન્ત, સાધુના રક્ષણ માટે ક્ષત્રિયોએ ધર્મયુદ્ધ કરવું જોઈએ. અને નિર્મલ પરિણામવાળા થઈને હૃદયમાં પરમાત્માને સ્મરી અન્તરથી શુભાશુભ પરિણામથી ન્યારા રહેવું જોઈએ પરંતુ યુદ્ધાદિ ક્ષાત્રકર્મ પ્રવૃત્તિથી પરાઉંમુખ ન થવું જોઈએ. એમ પ્રવર્તવાથી ક્ષાત્રવર્ગવડે ગૃહસ્થાશ્રમ કર્તવ્યકર્મની પરિપાલનતા કરાય છે, અને આત્માની પરમાત્મદેશ કરી શકાય છે.

૧૭૧ અધ્યાત્મજ્ઞાની થવું એટલે બાહ્યકાર્ય કરતાં ડરવું,
મડદાલ થવું, શુષ્ક થવું-એવો અર્થ કદાપિ
લેવો નહી. પૃ. ૪૮૪-૮૬

અધ્યાત્મજ્ઞાની થવું એટલે બાહ્ય કાર્ય કરતાં ડરવું, મડદાલ થવું, બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં શુષ્ક થવું, -એવો અર્થ કદાપિ લેવો નહિ. આત્મજ્ઞાન પામીને યોગ્ય વ્યવહારકર્તવ્યોથી જ્ઞાનીઓ પરાઉંમુખ થતા નથી. હાલ પ્રવૃત્તિના મહાસામ્રાજ્યમાં શુષ્ક નિવૃત્તિવાદી થઈને દેશ, ધર્મ, સંઘ, સમાજદિની પ્રગતિથી ભ્રષ્ટ થવું એ

કર્ષિંકાઓ :

[૨૩]

જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિમાં યોગ્ય નથી. દેશકાલને અનુસરી પૂર્વાચાર્યો વગેરેના ઉન્નતિના સામ્રાજ્યની સંરક્ષાર્થે પ્રવૃત્તિ કરવી—એ આત્મજ્ઞાનીઓનું કર્તવ્ય કાર્ય છે. આત્મજ્ઞાનીઓ યોગ્ય વ્યવહારને ધારણ કરે છે અને અન્યો કરતાં વ્યવહાર દશાના સ્વાધિકાર કર્તવ્યકાર્યોથી કદાપિ પશ્ચાત્ રહેતા નથી. જ્ઞાનીઓ અવગોધે છે કે પ્રારબ્ધયોગે આહારાદિ પ્રવૃત્તિયોને સેવ્યા વિના અને આવશ્યક કર્તવ્ય કાર્યોને કર્યા વિના છૂટકો થવાનો નથી; અને સ્વાધિકારે વ્યાવહારિક કર્તવ્ય કાર્યો ન કરવામાં આવે તો સ્વાત્મોન્નતિમાં અને દેશ સમાજ સંઘ વગેરે સમષ્ટિની પ્રગતિમાં અનેક પ્રકારની હાનિ થવાના સંભવને તેઓ જાણે છે તેમજ પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્ એ સૂત્ર પ્રમાણે પરસ્પર જીવોને ઉપકાર કરવાની પ્રવૃત્તિ સેવવાની સ્વફરજનો કદાપિ ત્યાગ ન કરવો એમ તેઓ અવગોધે છે તેથી તેઓ સ્વાધિકારે વ્યાવહારિક આવશ્યક કર્તવ્ય કાર્યોને અન્તરથી ન્યારા રહીને કરીને બાહ્યરૂપ ધર્મની ફરજને અદા કરીને મહાજનો યેન ગતઃ સ પન્થાઃ એવી વ્યવહાર પરંપરાને આદર્શ જીવનથી આદર્શીભૂત કરીને અન્ય મનુષ્યોને વ્યવહાર માર્ગમાં પ્રવર્તાવે છે.

૧૭૨. આત્મધ્યાનમાં લીન થવાથી જ્ઞાન માર્ગે મુક્તિ

પૃ. ૪૮૬.

મહાનમાં મહાન ચક્રવર્તિ અને રંકમાં રંક મનુષ્ય વાસ્તવિક કર્તવ્ય કર્મને કરતા છતાં સ્વફરજદૃષ્ટિએ બંને સમાન છે, કારણ કે સ્વફરજને સ્વસ્થિતિમાં રહીને જોટલી ચક્રવર્તિને અદા કરવી પડે છે તેટલી દીનમાં

[૨૪]

કર્મયોગ

દીન મનુષ્યને પણ સ્વશક્ત્યનુસારે સ્વાધિકારે સ્વક્રેજને અદ્વા કરવી પડે છે અને તેથી બંને સમાન છે અને આત્મજ્ઞાને કર્તવ્ય કર્મ કરતા છતાં બંને પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે;— એમ બંનેને પરમાત્મપદમાં સમાન હક્કે યા સમાન સ્વાતંત્ર્ય છે.

૧૭૩. કર્તવ્ય સંમોહ ત્યાજ્ય છે. પૃ. ૪૯૫

કર્તૃત્વસંમોહ વિના જે જે કાર્ય કરવાં એ જ્ઞાનયોગીનું મુખ્ય લક્ષણ છે. યોતાને આત્મા, કર્તૃત્વ સંમોહ વિના કાર્ય-પ્રવૃત્તિ કરે છે એમ સ્વાત્માને અનુભવ થાય ત્યારે અવ-બોધવું કે હવે કર્મયોગીનો અધિકાર કથંચિત્ પ્રાપ્ત થયો છે. આત્મજ્ઞાની કર્તૃત્વસંમોહને પરિકરીને સર્વ કાર્યોમાં આત્માને સાક્ષીભૂત રાખીને કાર્યપ્રવૃત્તિ આદરે છે તેથી તે કાર્ય-પ્રવૃત્તિમાં નિર્વિષ બનેલો હોવાથી કાર્યપ્રવૃત્તિદ્વારા સંમોહ વિષને બ્રહ્મી શકતો નથી.

૧૭૪. જ્ઞાનીની કરણી જલ-પંકજવત્ પૃ. ૫૧૬/૧૭

સલેપદશામાંથી નિર્લેપદશા કરવી હોય તો આત્મજ્ઞાન યાને બ્રહ્મજ્ઞાન વિના અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. અત્યેવ સુજ્ઞમનુષ્યેઃએ આત્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ કે જેથી આત્મામાં આનંદરસ અનુભવાતાં બાહ્યાસક્તિ ટળવાની સાથે બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં નિર્લેપ રહી શકાય. ઇન્દ્રિયોની આસક્તિવિના અને બાહ્ય પદાર્થોના ભોગવિના સ્વાભાવિક આત્મામાં આનંદ પ્રગટે ત્યારે અવબોધવું કે તે બ્રહ્માનંદ યાને આત્માનંદ છે. આત્માને સ્વાભાવિક આનંદરસ અનુભવાતાં પ્રારબ્ધયોગે બાહ્ય-શાતાદિનો ભોગ થતાં પણ આત્માના આનંદની પ્રતીતિ જતી

કર્ણિકાઓ :

[૨૫]

નથી અને પશ્ચાત્ આત્માનંદપૂર્વકં બાહ્યપ્રવૃત્તિ પશુ પ્રારબ્ધયોગે થતાં જન્મપંકજવત્ નિર્લેપદશાનો નાશ થતો નથી. શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના પુત્ર ભરતરાજની ભારત દેશની ખ્યાતિ થઈ છે. ભરતરાજ છબંડના ભોક્તા હતા. બત્રીશ હજાર દેશના રાજા હતા, ચોસઠ હજાર સ્ત્રીઓના સ્વામી હતા. છન્નુ કરોડ પાયદળના ઉપરી હતા. બત્રીશ હજાર દેશના રાજાઓના પ્રભુ હતા. ચક્રવર્તિની પદવીના સ્વામી હતા; છતાં આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી તેઓ અન્તરમાં જ્ઞાન-ગર્ભિત વૈરાગ્યજ્ઞાન હતા. તેઓ સર્વ ઋદ્ધિના ભોક્તા છતાં અન્તરથી જ્ઞાનવૈરાગ્યબળે અભોક્તા હતા. તેથી તેઓએ આરીસાભુવનમાં કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. વ્યવહારિકકર્મ કરતાં છતાં પશુ તેઓ કેવલ-જ્ઞાન પામ્યા અને સિદ્ધયુદ્ધ પરમાત્મા બન્યા. પૃથ્વીચંદ્ર અને ગુણુસાગરના ચરિત્રમાંથી પશુ જલપંકજવત્ નિર્લેપત્વને સાર નીકળે છે તેનું વાસ્તવિક કારણ તો તેઓએ પ્રાપ્ત કરેલું અધ્યાત્મ જ્ઞાન જ છે. આગ્નને જેમ ઉદેઈ લાગતી નથી તેમ આત્મ-જ્ઞાનીને લેપ લાગતો નથી. ભગવદ્ગીતાના ચોથા અધ્યાયમાં નિવેદ્યું છે કે-ન માં કર્માણિ લિપંતિ ન મે કર્મફલે સ્પૃહા । इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते-આત્મારૂપ કૃણુ અન્યને જણાવે છે કે મને કર્મ લિપંતા નથી-મને કર્મફલની સ્પૃહા નથી એ પ્રમાણે જે મને અર્થાત્ શુદ્ધાત્મારૂપને અવગણે છે તે કર્મથી અંધારો નથી.

૧૭૫. સાત નયના સાતસે ભેદો થાય છે પૃ. ૫૨૧-૨૧

નૈગમ-સંગ્રહ-વ્યવહાર-ઋણુસૂત્ર-શબ્દ અને ઇવંભૂત એ સાત નયોના સાતસે ભેદો થાય છે બદકે અસંખ્ય ભેદો થાય

[૨૬]

કર્મયોગ

છે. અનન્તજ્ઞાન વર્તુલ અર્થાત્ કેવલજ્ઞાનરૂપ અનન્તવર્તુલની એકેક નય તે એક એક અંશમૂલ વર્તુલની દષ્ટિ છે. સર્વનયોઃ સ્વસ્વભિન્નદષ્ટિયોથી એક વસ્તુ સંબંધી વિચારોને પ્રતિપાદે છે. સર્વનયોથી એક વસ્તુનું સમ્યગ્ પરીક્ષણ થાય છે. સર્વનયોથી આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કર્યા વિના એકાન્ત સંકીર્ણ દુરાગ્રહ વર્તુલમાં પાત થાય છે અને તેથી અન્યજ્ઞાન દષ્ટિયોથી માનેલા ધર્મોનું અજ્ઞાન રહેવાથી રાગદ્વેષના પક્ષપાતમાં પતિત થવાય છે. અતએવ સર્વ નયોની અપેક્ષાએ અનન્તજ્ઞાન દષ્ટિયોથી આત્મસ્વરૂપ અવબોધાતાં સર્વદર્શનોમાંથી સત્યસાર ખેંચી શકાય છે અને અનન્તજ્ઞાનવર્તુલમય થઈ જવાય છે. સાતે નયો અને તેના સાતસે હોદોથી આત્માનું ભિન્ન ભિન્ન દષ્ટિથી સ્વરૂપ અવબોધાય છે. સર્વનયની દષ્ટિયોથી આત્મસ્વરૂપ અવબોધતાં ખોષ્ઠ, સાંખ્ય, વેદાન્ત, વૈષ્ણવ, ખ્રીસ્તાદિ એક એક ધર્મના વાડામાં પતિત થવાનો સંભવ રહેતો નથી અને ભિન્ન ભિન્ન ધર્મવાળાઓપર રાગદ્વેષ પરિણામ થતો નથી. સ્યાદ્દાહદર્શન એ વસ્તુતઃ અનન્ત વર્તુલ છે, તેથી તેના સમ્યગ્જ્ઞાતાઓ સર્વ દર્શનોની સર્વદષ્ટિયોથી આત્મસ્વરૂપ અવબોધીને શુભાશુભપરિણામની સંકીર્ણતાનો ત્યાગ કરી અનન્ત બ્રહ્મસ્વરૂપમય ખની સ્વાધિકારે કાર્યોને કરે છે; માટે હે શિષ્ય ! ! તું ગુરુમુખથી તે બ્રાખતનો નિર્ધાર કરીને કર્મ પ્રવૃત્તિયોમાં નિઃશંકપણે પ્રવૃત્તિ કર ! ! હોયોપાદેય બુધ્ધિપૂર્વક સ્વોચિત કર્મ રહસ્યને અવબોધીને હે શિષ્ય ! તું સ્વકર્મ સેવ ! ! કર્મનાં રહસ્યોને ગુરુમુખથી અવબોધવાની જરૂર છે એમ જૈનાગમો અને વેદો સર્વત્ર ઘોષ કરે છે. આત્મજ્ઞાની બ્રહ્મજ્ઞાની ગુરુનામુખથી કર્મનું રહસ્ય અવબોધતા હોવાથી કર્મયોગમાં ભૂલ રહેતી

કચ્છીકાચો :

[૨૭]

નથી. અર્જુને કૃષ્ણ-અંતરાત્માની પાસેથી કર્મનું રહસ્ય અવખોધીને મહાભારત યુદ્ધમાં પ્રવૃત્તિ કરી હતી તેથી તે અંતે વિજયશ્રીને પામ્યા હતા. ગુરુગમ વિના કદાપિ કર્મનું સત્ય રહસ્ય અવખોધાતું નથી. કર્મનું રહસ્ય અવખોધીને જેઓ કર્મયોગીઓ થયેલ છે તેમને વ્યવહારિક કર્મમાં સહેજે પ્રવૃત્તિ થાય છે.

૧૭૬. આત્મજ્ઞાન વિના કોઈપણ યોગી, મહાત્મા, સાધુ, ત્યાગી ગુરુ બની શકતો નથી. પૃ. ૫૨૩

આત્મજ્ઞાન વિના અને પ્રભુમય જીવન થયા વિના કોઈ પણ યોગી, મહાત્મા, સાધુ, ત્યાગી, ગુરુ, બની શકતો નથી. પ્રભુમય જીવન થયા વિના જે જે કર્મો કરવામાં આવે છે તેમાં રજોગુણ અને તમોગુણની વૃત્તિ પ્રગટ્યા કરે છે.

૧૭૭ પ્રવૃત્તિરહિત જ્ઞાન શુષ્ક સમજવું. પૃ. ૫૨૫-૨૬

નિયતં કુરુ કર્મ ત્વં, કર્મજ્યાયો હ્યકર્મણઃ । શરીરયાત્રાપિ
ચ તે, ન પ્રસિદ્ધયેદકર્મણઃ ॥ કર્મ નહિ કરેવું તેના કરતાં
કર્મ કરેવું તે સારું છે માટે હંમેશા તું કર્મ કર. કર્મ કર્યા
વિના શરીરયાત્રા સિદ્ધ થવાની નથી. શરીર મન અને વાણીની પ્રાપ્તિ
તેને કર્તવ્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરીને આત્માની વિશાલ શક્તિઓની
વ્યાપકતા કરવા માટે છે અને દુનિયાને તેનો લાભ અર્પવા માટે છે.
તસ્માદસક્તઃ સતતં, કાર્યં કર્મ સમાચર । અસક્તો હ્યાચરન્
કર્મ. પરમાપ્નોતિ પૂષ્પઃ ॥ કર્મજૈવ હિ સંસિદ્ધિમાસ્થિતા જન-
કાદયઃ । લોકસંગ્રહમેવાપિ, સંપશ્યન્ કર્તુમર્હસિ ॥ માટે કાંઈ
પણ મમતા આસક્તિ રાખ્યા વિના કર્તવ્યકર્મ કર્યા કર. નિરાસક્ત
મનુષ્ય કર્મ કરતો છતો પરંપદ મોક્ષને પામે છે.

[૨૮]

કર્મયોગ

૧૭૮ પરમબ્રહ્મ (ભોક્ષ)નું સ્વરૂપ અવર્ણનીય છે. પૃ. ૫૩૦

આત્મધ્યાનથી આત્માનો આત્માના આવિર્ભાવરૂપ ગુણોની સાથે યોગ-બ્લેડાણુ સંબંધ થાય છે તેને યોગ કહેવામાં આવે છે. આત્મા પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રકાશીને તેમાં બ્લેડાય અને તે વડે પરમાનન્દને પામે તેને યોગ કહેવામાં આવે છે. દુનિયાદારીમાં યોગ: કર્મસુ કૌશલમ્ કર્મો કરવામાં, જે કુશલતા પ્રાપ્ત કરવી તેને યોગ કથવામાં આવે છે. સર્વાત્ર સ્થાવર જંગમમાં આત્મસ્વરૂપને દેખ્યા પશ્ચાત્ બાહ્ય કર્તવ્યોમાં વાસ્તવિક કુશલતા પ્રાપ્ત થાય છે કે જેથી દુનિયાના જીવોને સત્યકર્મના માર્ગે દોરી શકાય છે અને તેઓને અલ્પહાનિએ અલ્પદોષે મહાલાભ સમર્પી શકાય છે.

૧૭૯. પરમ બ્રહ્મમાં લીન થયેલા મહાત્માઓનું સ્વરૂપ.
પૃ. ૫૩૨

પરમબ્રહ્મલીન થવાથી શરીરાદિકની ઉપયોગિતા અને તેની યોગ્યતા તથા પરોપકારતા વગેરે બાહ્યકર્તવ્યતાનો નાશ થતો નથી. પરમબ્રહ્મમાં લીન થયેલ મનુષ્યોને શરીરવાણી વગેરેનાં બાહ્ય કર્મો જેમ ઘટે તેમ કરવાં પડે છે પણ પરમબ્રહ્મમાં લીન થયેલ સર્વ મહાત્માઓનાં બાહ્યકર્મો અને બાહ્યચેષ્ટા એક સરખી હોતી નથી. તેમાં બાજુ-જીવોને પરસ્પર વિરોધ દેખાય તેથી કંઈ તેઓની મહાત્મવશામાં ન્યૂનતા થતી નથી. પરમબ્રહ્મમાં લીન થયેલ સર્વ મહાત્માઓની બાહ્યકર્મપ્રવૃત્તિઓ એક સરખી હોય એવો સર્વ દેશકાલને અનુસરી

કર્ણિકાઓ :

[૨૯]

નિયમ ખાંધી શકાય નહિ અને ત્રણ કાલમાં ખતી શકે નહિ.!

૧૮૦ આપત્તિકાલ-આપદ્ધર્મ. પૃ. ૫૩૫

કાલમાં ભારતવાસીઓને ધાર્મિક ખાખતમાં આપત્તિકાલ જેવું છે. જૈન કોમને તે કાલમાં આપત્તિકાલને અનુસરી જૈન કોમની અસ્તિતા રાખવા આપદ્ધર્મ સેવવાની આવશ્યકતા શીર્ષ પર આવી પડી છે. જૈનકોમના સાધુઓએ અને ગૃહસ્થોએ ઉત્સર્ગ-માર્ગતું પુનઃ જીવન પ્રાપ્ત કરવા માટે અપવાદમાર્ગથી આપદ્ધર્મના નિયમોને અનુસરી વ્યાવહારિક ધાર્મિક જીવનપ્રવૃત્તિ સેવવી જોઈએ. આપત્તિકાલમાં ઉત્સર્ગનાં કર્મ કરવાથી વિશેષ પતિત દશા પ્રાપ્ત થાય છે અને કોમનો ઉદ્ધાર થઈ શકતો નથી. સાધુઓને આપદ્ધર્મ સેવવાની આવશ્યક ફરજ આવી પડી છે. ચોથા આરામાં રચાયેલાં સાધવાચાર સંબંધી ઉત્સર્ગ માર્ગનાં સૂત્રોવડે તેઓ વર્તમાનમાં અન્ય કોમોના સાધુઓની પેઠે અસ્તિત્વ સંરક્ષી શકશે નહિ. વર્તમાનમાં અપવાદમાર્ગથી આપદ્ધર્મકર્મ પ્રવૃત્તિઓની મુખ્યતાથી પ્રવર્તીને તેઓ દુનિયામાં જીવી શકશે એમ સ્થિરપ્રજ્ઞાથી કથવામાં આવે છે. ઘણા એકાન્તિક રૌદ્ધિક આચારોમાં બેબચી ક્ષાયલી કોમનો ઉદ્ધાર કરવા માટે વિશાલ વિચારોની અને સ્વતંત્ર આચારોની યૌગિક-શૈલીએ જરૂર છે જે દેશના જે કાલના લોકપર ઘણા કાયદા પડે છે તે દેશનો કાલનો મનુષ્યસમાજ દાસત્વકોટિપર આવીને બિલો રહે છે. જે કોમમાં આપત્તિકાલ સમયે આપત્તધર્મકર્મોને સેવાતાં નથી તે કોમતું દુનિયામાં અસ્તિત્વ રહેતું નથી અને તેથી તે કોમના ગુરુઓ અને ધર્મતું અસ્તિત્વ પણ રહેતું નથી.

[૩૦]

કર્મયોગ

૧૮૧ અસંખ્ય યોગોનો ઉદ્દેશ એકજ. પૃ. ૫૩૮

અસંખ્ય યોગ પૈકી ગમે તે યોગની સ્ત્રાધિકારે પ્રવૃત્તિ કરે પરંતુ ધર્મના નિમિત્તભેદે લડો નહિ અને કુસંપ કરે નહિ. મૂલ-સાધ્યતાવની ગમે તે યોગે પ્રાપ્તિ થતી હોય તો પશ્ચાત્ મત-સહિષ્ણુતા રાખીને સામ્યચિત્તની સ્વયોગ્ય ધર્મકર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની જરૂર છે. અસંખ્ય યોગના મહાવર્તુલમાં સર્વ ધર્મના સમાવેશ થાય છે. એ દષ્ટિએ મહાવીર પ્રભુ પ્રતિપાદિત જૈનધર્મના પ્રચાર કરવામાં આવે છે. વિશ્વવર્તિ સર્વ જીવોને આત્મોન્નતિમાં આગળ વધવાના અનેક માર્ગો હસ્તમાં આવી જશે. વેષ આચાર અને વિચારોની ભેદતાએ પરસ્પર લડી મરવું ન જોઈએ. વેષ આચાર અને વિચારનો અસંખ્ય યોગોમાં સમાવેશ કરીને વેષ-દિને મુક્તિના હેતુભૂત માની વિશાલ દષ્ટિધારી સ્વયોગ્ય કર્મપ્રવૃત્તિને સરલતાભાવે સેવવી કે જેથી આત્મોન્નતિની પૂર્ણ પ્રાપ્તિ થાય. લાખો કરોડો ગાયો, જીંદા જીંદા રંગની અને ભિન્ન ચેષ્ટાવાળી હોય પરંતુ સર્વના સ્તનમાંથી દુગ્ધરસ નીકળતો હોય તો પશ્ચાત્ ખડિરના ભેદની શી આવશ્યકતા છે ? તેમ અસંખ્ય યોગોથી કરોડો અખજો મનુષ્યોને ભિન્ન ભિન્ન વિચાર ક્રિયાપ્રવૃત્તિએ પણ આત્મોન્નતિ થતી હોય અને આત્મસુખનો સાક્ષાત્કાર થતો હોય તો મતભેદની કંઈ-યશ્ન જરૂર નથી.

૧૮૨ સર્વ ગચ્છોના મહાસંઘની પૂજ્યતા. પૃ. ૫૩૬-૪૧

જૈનધર્મમાં ચોરાશી ગચ્છ-અનેક મત સંપ્રદાય છે. એક વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય એટલે તેને અનેક સ્તંભ, ડાળા, ડાળીઓ પ્રગટે છે

કર્ણિકાઓ :

[૩૧]

અને તે વડે તે શોભી શકે છે. વૃક્ષને સ્તંભ ડાળાં ડાળીઓ જેમ વિશેષ હોય છે તેમ તેની વિશાલતામાં-મહત્તામાં વૃદ્ધિ થાય છે. કુનિયામાં એક ધર્મના અનેક લેહો પડે છે. સર્વગ્રંથોથી બનેલા ચતુર્વિધ સંઘની મહાસંઘતા થાય છે. સર્વ ગ્રંથોમાં અનેક યોગો-વડે ધર્મની આરાધના કરનાર ત્યાગીઓ અને ગૃહસ્થો હોય છે. સર્વ ગ્રંથોમાં અનેક ગુણી મનુષ્યો હોય છે. કેાઈ ગ્રંથ એવો નહિ હોય કે જ્યાં ગુણી મનુષ્ય ન હોય. ઇંગ્લીશ સરકારની પાર્લામેન્ટમાં કેાંગ્રસવેટીવ અને લીબરલ એ બે પક્ષ છે પણ બન્નેનું સાધ્યખિંદુ તેા કેટલાક વિચારોના મતભેદ છતાં એક છે. અન્યોની પણ તે સ્થિતિ છે. તે પ્રમાણે સર્વજ્ઞધર્મમાં પણ અનેક પક્ષો હોય છે પણ તેઓ સર્વે સુક્રિતની પ્રાપ્તિ માટે તૈયાર છે. અનેક ગ્રંથલેહોમાંથી જુદુ જુદુ બાણવાનું શિક્ષણ મળે છે અને તેઓ ધર્મની આવશ્યકતા પ્રતિપાદન કરે છે. એક વૃક્ષના જ ચોરાશી સ્તંભો હોય અને તેનાં સહસ્રશઃ ડાળાં હોય અને લાખો ડાળાંઓ હોય પરંતુ તે સર્વમાં વૃક્ષનો રસ તેા એક સરખો વહે છે તદ્વત્ જૈનધર્મના અનેક ગ્રંથો મતો-સંપ્રદાયોમાં જૈન ધર્મરૂપ રસ તેા એક સરખો આત્માની ઉન્નતિકારક વહે છે અને તેથી સર્વ વૃક્ષનાં ડાળાં વગેરેનું જીવન વહાા કરે છે. જૈનધર્મના સર્વ લેહોમાં આત્માના જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રનો જ્યાં સુખી સજીવન રસ વહે છે ત્યાં તે જીવે છે અને જ્યારે સજીવન રસ વહેતો બંધ થઈ જાય છે ત્યારે તે તે ગ્રંથનેા નાશ થઈ જાય છે. વૃક્ષનાં ડાળાં ડાળીઓ પરસ્પર ભિન્ન હોવા છતાં તે વૃક્ષના રસથી જીવી શકે છે અને પરસ્પર એકબીજાનેા નાશ કરવા તેઓની પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેમ અનેક ગ્રંથોએ અને અનેક ગ્રંથમાં રહેનાર મનુષ્યોએ આત્મરસ-પ્રદારસન આસ્વાદી જીવવું જોઈએ

[૩૨]

કર્મધોગ

અને પરસ્પર એકબીજાનો નાશ કરવાની પ્રવૃત્તિ ન સેવવી જોઈએ. અનંતપ્રહ્મની વ્યાપકતાના અનંત વર્તુલમાં જેમ સર્વનો સમાવેશ થાય છે તેમ આત્મરૂપ જૈન ધર્મમાં સર્વ ગરહોનો અને સર્વ દર્શનોનો સમાવેશ થાય છે. અત્યેવ સર્વ ગરહોવડે પૂર્ણ મહાસંઘની પૂજ્યતા સ્વીકારી તેને સમષ્ટિ પ્રહ્મ-પરમાત્મતત્ત્વ માની તેની સેવા કરવી જોઈએ. જીવતા મહાસંઘની સેવા કરવામાં સર્વ ધર્મનો સમાવેશ થાય છે. અનેક આત્માઓ મળીને મહાસંઘ થાય છે. તેથી સત્પુરુષોએ મહાસંઘની પૂજા કરવામાં આત્માર્પણ કરવું જોઈએ. મહાસંઘની સેવા કરવાથી સમસ્ત પ્રકારની સેવા કર્યાનું ફલ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. મહાસંઘમાં સર્વનો સમાવેશ થાય છે. સર્વે આત્માઓના સમૂહને મહાસંઘ, મહાસમષ્ટિપ્રભુરૂપ માનીને તેઓની સેવા કરવાથી સર્વ પ્રકારનાં પાપોનો નાશ થાય છે. મહાનદી જેમ સાગરમાં ભળે છે તેમ સર્વ દર્શનોનો જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થાય છે અને જૈન દર્શન તે વસ્તુતઃ આત્મારૂપ યાને પ્રહ્મરૂપ હોવાથી પ્રહ્મની આરાધના કરવાથી સર્વેની આરાધના થાય છે. તેમ આત્મરૂપ જૈન દર્શનની આરાધના કરવાથી સર્વની આરાધના કરી શકાય છે. સર્વ મહાનદીઓ જેમ સાગરમાં સમાઈ જાય છે, તેમ જૈન ધર્મના સર્વ ગરહોનો આત્મારૂપ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થાય છે. સર્વ નદીઓ વેગથી જેમ સમુદ્રને મળે છે તેમ સર્વ ગરહીય ધર્મોઓ સુક્તિને પામે છે. દુનિયામાં જે જે ધર્મો દર્શનો, ધર્મના પન્થો છે તે સર્વનો અપેક્ષાએ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થઈ જાય છે અને જૈન દર્શનનો શુદ્ધાત્મામાં સમાવેશ થઈ જાય છે; તેથી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની આરાધના કરનારા સર્વે અખિલ-વિશ્વવર્તિ સર્વ જૈનો છે. જૈન દર્શનરૂપ આત્માના અનંત

કર્ષિકાઓ :

[૩૩]

વર્તુલમાં લઘુ વર્તુલરૂપ સર્વધર્મદર્શનનો સમાવેશ થઈ જાય છે. જૈન ધર્મમાં સર્વ જીવમાત્રનો સમાવેશ થઈ જાય છે. દુનિયામાં જે જે પદાર્થો છે તે સર્વનો જૈન દર્શનરૂપ આત્મામાં સમાવેશ થઈ જાય છે. અત્યેવ જૈન ધર્મની અનંત વર્તુલતાની ખડાર કોઈ ધર્મ રહેતો નથી. અસંખ્ય યોગોના ધર્મઠર્મસાગરની ખડાર કોઈ દુનિયાનો ધર્મ રહેતો નથી તેથી અસંખ્ય યોગોથી પ્રાપ્ત થનાર આત્માની શુદ્ધતામાં કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી; કોઈ આત્માને વિષ્ણુરૂપ માનીને તેની ઉપાસના કરે છે, કોઈ આત્માને બ્રહ્મારૂપ માનીને તેની ઉપાસના કરે છે. કોઈ આત્માને દૈવી શક્તિરૂપ માનીને તેની ઉપાસના-આરાધના-ભક્તિ કરે છે. કોઈ આત્માને અલ્લા ખુદારૂપ માનીને તેની ઉપાસના સેવા ભક્તિરૂપ ધ્યાન ધરે છે. કોઈ આત્મારૂપ પ્રભુને ઉત્પત્તિ-વ્યય અને ધ્રુવરૂપ માનીને તેની સેવા-ઉપાસના કરે છે. કોઈ આત્માને પ્રેમરૂપ ગૌતમજીવરૂપ માનીને તેની સેવા-ભક્તિ કરે છે. કોઈ આત્માને સમસ્ત વિશ્વરૂપ માનીને તેની સેવા કરે છે. કોઈ આત્માને નિરાકારરૂપ માનીને નિરાકારરૂપે પ્રભુનું ધ્યાનભજન કરે છે અને કોઈ આત્માને સાકાર માની સાકારરૂપે પ્રભુનું ભજન કરે છે. કોઈ ઉત્પાદકરૂપ સર્જનમાં, વ્યયરૂપ પ્રલયમાં અને ધ્રુવતારૂપ સ્થિરતા-કાલમાં-ત્રણ અવસ્થારૂપે આત્મારૂપ પ્રભુને માનીને તેનું ધ્યાન ધરે છે. ઉત્પાદવ્યધ્રુવસ્વરૂપ આત્મા છે. આત્મારૂપ પ્રભુમાં અનેક ઉત્તમ અવતાર સ્વરૂપો માનીને કેટલાક મનુષ્યો નામરૂપ સહિત તેઓની આરાધના કરે છે. આત્મારૂપ પ્રભુના અનેક રૂપો અનેક નામો છે. રજોશુભ્રુ તમોશુભ્રુ અને સરત્રશુભ્રુ સહિત આત્માને કેટલાક સમલ

[૩૪]

કર્મયોગ

બ્રહ્મ માની તેની આરાધના કરે છે. રજોગુણ તમોગુણ અને સત્વગુણ રહિત નિર્વિકાર બ્રહ્મરૂપ આત્માની કેટલાક આરાધના કરે છે. પ્રત્યેક આત્મારૂપ પ્રભુની કેટલાક-સેવા આરાધના ભક્તિ કરે છે. ચંદ્ર રાજલોકમાં રહેલ સર્વ જીવોના ચિન્માત્ર સત્તાને કેટલાક કેવલાદ્વૈત દષ્ટિએ કેવલ એક બ્રહ્મ માનીને તેની ઉપાસના કરે છે. કર્મસહિત સંસારી સર્વે આત્માઓના સમૂહને એક સમષ્ટિરૂપ પ્રભુ માનીને કેટલાક તેની સેવા-ભક્તિ-ધ્યાન કરે છે. એ પ્રમાણે સર્વત્ર ધર્મદષ્ટિઓમાં બહિરાત્મા અંતરાત્મા અને પરમાત્માની ધ્યાન-સેવા થઈ રહેલી છે.

૧૮૩. કર્મના અનેક પ્રકારો.

પૃ. ૫૪૬-૫૦

વ્યવહાર અને આત્મિકધર્મમાં લોકોનું સ્થૈર્ય કરવા માટે કર્મયોગીઓએ જે જે ઘટે તે કર્મ કરવાં જોઈએ. રાજ્યધર્મ, પ્રભુ ધર્મ, સામાજિકધર્મ, નૈતિકધર્મ, બ્રહ્મધર્મ, બ્રાહ્મણધર્મ, ક્ષાત્રધર્મ, વૈશ્યધર્મ, શૂદ્રધર્મ, અહિંસાધર્મ, સત્યધર્મ, અસ્તૈયધર્મ, બ્રહ્મચર્યધર્મ, કુટુંબીધર્મ, અતિથિધર્મ, ગૃહસ્થધર્મ, દેશિકધર્મ, રક્ષણધર્મ, સ્વધર્મ, પરધર્મ, ભક્તિધર્મ, સેવાધર્મ, ઉપાસનાધર્મ, જ્ઞાનધર્મ, અનેકાન્તધર્મ, ઔપચારિકધર્મ, અનુપચારિકધર્મ, અનુપરચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારધર્મ, આત્મધર્મ, વ્યવહારધર્મ, નિશ્ચયધર્મ, જડધર્મ, ચેતનધર્મ, ભાવનાધર્મ, શુદ્ધ પ્રેમધર્મ, મિત્રધર્મ, પરોપકારધર્મ, દાનધર્મ, ભાવનાધર્મ, લોકોત્તરધર્મ, સર્વ ધર્મવ્યવસ્થારક્ષકધર્મ, અનેકદષ્ટિધર્મ, શુદ્ધધર્મ, નિમિત્તધર્મ, ઉપાદાનધર્મ

કર્ણિકાઓ

[૩૫]

ચારિત્રધર્મ, જ્ઞાનદર્શનચારિત્રધર્મ, ઉપશમધર્મ, ક્ષયોપશમધર્મ, ક્ષાયિકધર્મ, ઉપદેશધર્મ, સદ્ચારધર્મ, તપોધર્મ, દ્રવ્યભાવવીર્યધર્મ, સર્વત્રવ્યાપકધર્મ, સાધકધર્મ, સાધ્યધર્મ, સિદ્ધધર્મ, ધ્યાનધર્મ, યમનિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિધર્મ, પરસ્પરોપચક્રધર્મ, શિષ્યધર્મ, ગુરુધર્મ, આચાર્યધર્મ, પુણ્યસંવર નિર્જરાધર્મ, વટકારકધર્મ, લયધર્મ, સ્થિરધર્મ, ઉપાદ્યધર્મ, પ્રવૃત્તિમયધર્મ, નિવૃત્તિમયધર્મ, નિવૃત્તિમયપ્રવૃત્તિધર્મ, વસ્તુસ્વભાવધર્મ, પરમાત્મધર્મ, અન્તરાત્માધર્મ, અવિરતિ-સામ્યગ્રહણધર્મ, દેશવિરતિધર્મ, સર્વવિરતિધર્મ, વીતરાગધર્મ, અપ્રમત્તધર્મ, ક્ષીણુકષાયધર્મ, જ્ઞાનાદ્વૈતધર્મ, આર્યધર્મ, આગમનિગમધર્મ, અનુભવધર્મ, સહજનનન્દધર્મ, સ્વભૂતિધર્મ, વ્યક્તિધર્મ, સમષ્ટિધર્મ, આદિ ધર્મના અનન્ત ભેદો છે; તેઓનું નય નિક્ષેપપૂર્વક સ્વરૂપ અવખોધ્યા પશ્ચાત્ ક્ષેત્રકાલપ્રવૃત્તિથી તેના અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. નિષ્ક્રિયધર્મ અને અક્રિયધર્મ, આવશ્યક ધર્મ, સ્થિરતાકારકધર્મ, અસ્થૈર્યનિવારકધર્મ, નિર્ભયધર્મ આદિ ધર્મોનું આત્મદષ્ટિએ સૂક્ષ્મસ્વરૂપ અવખોધવું જોઈએ. આત્માના જ્ઞાનાદિ અનન્ત ધર્મોનું અનન્ત વર્તુલ અવખોધીને દુનિયાના મનુષ્યોને તેઓના યોગ્ય ધર્મોમાં સ્થિર કરવા જોઈએ કે જેથી દુનિયામાં અંધેર રહી શકે નહિ. પ્રગતિકારકધર્મ, અવનતિકારકધર્મ—આદિ ધર્મોનું સ્વરૂપ અનુભવીને દુનિયાના મનુષ્યોને દેશકાલાનુસારે ઉત્સર્ગ અને અપવાહના ઉપાયોથી સ્થિર કરવા જોઈએ. શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનને યોધ આપીને સ્થિરપ્રજ્ઞાપૂર્વક સ્થિર કર્યો, તેમ જ્ઞાની એવા કર્મયોગીઓએ દુનિયાના મનુષ્યોને તેમના યોગ્ય દરેક ધર્મમાં સ્થિર કરવા જોઈએ.

[૩૬]

કર્મયોગ

૧૮૪. ભરતનૃપકૃતવેદ-આચાર દ્વિનકર. પૃ. ૫૫૧

ભરતનૃપકૃતવેદ કે જે આચારદ્વિનકર ગ્રન્થો વગેરેમાં છે તે રીતે તથા તીર્થકરો વગેરેનાં આગમોથી અવિરુદ્ધપણે, સર્વ સત્ય શાસ્ત્રોથી અવિરુદ્ધપણે, શિષ્ટજનોના વિચારોથી અવિરુદ્ધપણે, અનુભવોથી અવિરુદ્ધપણે, સત્યજ્ઞાનથી અવિરુદ્ધપણે ઉપયુક્ત ધર્મકર્મ કરવું જોઈએ, અનુભવીઓની સલાહોને અને શાસ્ત્રોને આગળ કરીને ધર્મકર્મો કરવાં જોઈએ. ધર્મકર્મોને નિષ્કામ સ્વાધિકાર દૃષ્ટિથી કરવાં જોઈએ. અનેક નયોની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મરસિક જ્ઞાનીપુરુષોની સલાહથી અવિરુદ્ધપણે અને તે તે ધર્મ કર્મના પરિપૂર્ણ અનુભવીઓની સલાહપૂર્વક લોકોને ઉપયુક્ત ધર્મોમાં સ્થિર કરવા માટે સર્વ સ્વાર્પણ દૃષ્ટિથી સર્વ મનુષ્યોએ સ્વાધિકાર પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

૧૮૫. જ્ઞાની કેવી રીતે કર્તવ્યકર્મ કરે ? પૃ. ૫૫૫

શિવાજી અને પ્રતાપરાણાને સ્વદેશ પર પ્રેમ બાંધ્યો હતો તેથી તેઓએ આદર્શપુરુષની પેઠે કાર્યપ્રવૃત્તિ સેવી હતી. વિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે થતા પ્રેમથી વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. જે પ્રવૃત્તિ પર પ્રેમ થાય છે તેને મન વાણી અને કાયાથી આદરી શકાય છે જે કર્મ પ્રવૃત્તિમાં પ્રેમની રહ લાગે છે તે ગમે તેવું દુઃસાધ્ય હોય છે તો પણ તેને સુસાધ્ય કરી શકાય છે. જે શુભ આવશ્યક કર્તવ્યકાર્ય પર પ્રેમ પ્રગટે છે તેમાં સહેજે તન્મયતા કરીને તેમાં સંયમની સિદ્ધિપૂર્વક કર્તવ્યબળને વિકાસ કરી શકાય છે; માટે લીનતાયોગસાધક-પ્રેમપૂર્વક કર્તવ્યકાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્તિ થવું જોઈએ.

કર્ણિકાઓ :

[૩૭]

૧૮૬. આત્મજ્ઞાનીનો અધિકાર. પૃ. ૫૫૮

આત્મજ્ઞાન પામ્યાવિના અને અહંમત્વ ત્યાગ્યાવિના કેટલાક લોકો નિષ્ક્રિય બની જાય છે તેથી તેઓ કર્મચોગથી ભ્રષ્ટ થઈને પુનઃ હતા ત્યાંના ત્યાં આવીને ઉભા રહે છે. જ્ઞાનીનો અનન્ત અનુભવ છે. ભારતવર્ષમાં અનેક જ્ઞાનીઓ ઉદ્ભવે છે. તેઓ લોક કથ્યાણુકારક કર્મોમાં લોકોને યેજ છે. અહંમત્વના ત્યાગથી જ્ઞાનીઓ જે કાંઈ કરે છે તેમાં તેઓ બંધાતા નથી, તેથી કર્મ કરવાનો અધિકાર જ તેઓને છે એમ સિદ્ધ થાય છે. જ્ઞાનીઓ અન્તરમાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ધ્યાનના વિચારો કરે છે તે પણ એક જાતની સૂક્ષ્મ ક્રિયા છે તેની સિધ્ધિથી જગતના લોકો પર અન્તગુણો ઉપકાર કરી શકાય છે.

૧૮૭. યોગીનું સ્વરૂપ પૃ. ૫૫૯

ધુળના ઢગલા પર બેસીને જે નિવૃત્તિ સુખનો અનુભવ કરે છે તેના સુખને ઈન્દ્ર પણ પહોંચી શકતો નથી. આર્યાવર્તના જ્ઞાનીઓને નિવૃત્તિ પસંદ હોય છે આર્યાવર્તના આર્યામનુષ્યો જે આત્મજ્ઞાનીઓ થાય છે તે તેઓ નિવૃત્તિ-માર્ગને પસંદ કરે છે આર્યાવર્તના જ્ઞાનીઓને અને ભક્તોને પર્વતો, ગુફાઓ, એકાન્ત સ્થળો, નદીઓ, જંગલો, ઘણાં રુચે છે. તેઓને રાજ્યસુખ ભોગવવાની ઈચ્છા થતી નથી અને પાશ્ચાત્ય દેશના તત્ત્વજ્ઞાનીઓની નિવૃત્તિ પણ પ્રવૃત્તિરૂપ થઈ હોય

[૩૮]

કર્મયોગ

છે. પ્રવૃત્તિમય નિવૃત્તિ કરતાં નિવૃત્તિમય પ્રવૃત્તિની અનન્ત ગુણી ઉત્તમતા સિદ્ધ કરે છે. પ્રવૃત્તિની પણ હદ હોય છે. ઘણી પ્રવૃત્તિથી રભેગુણી અને તમોગુણી હિલચાલ-ચળવળ વધે છે અને તેથી એક વાર તે દાડમાં દેવતાના જેવું ક્ષણ પ્રગટાવવા સમર્થ થાય છે. લાખગુણી વા કરોડગુણી પ્રવૃત્તિ કરવા માત્રથી ક્રોધની ઉન્નતિ થતી નથી. નિવૃત્તિ જેના ગર્ભમાં છે એવી પ્રવૃત્તિ-મોને કરવા માટે જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે.

૧૮૮. જ્ઞાનીઓની ફરજ પૃ. ૫૬૩

આત્મજ્ઞાનીઓ કંઈ ને કંઈ પારમાર્થિક કાર્યો કર્યા કરે છે. તેઓ તે માટે જે કંઈ ત્યાગ કરવો પડે તેના ત્યાગ કરે છે. આત્મજ્ઞાનીઓ જો ભાવીભાવ સ્વભાવ પર વિશ્વાસ મૂકી બેસી રહે તે આ જગત્માંથી પરોપકાર તત્વનો લોપ થઈ જાય અને ચંદ્રસૂર્ય પણ લોપ થઈ જાય. આત્મજ્ઞાની ગૃહસ્થો વા ત્યાગીઓની ખૂબી એ છે કે—તેઓ આસક્તિવિના સર્વ શુભ કર્મો કરે છે, તેથી તેઓને ક્રોધ જાતનો દેપ લાગતો નથી અને સુકૃતતાનો આ ભવમાં નિશ્ચય થાય છે.

૧૮૯. મહાવીરની ધર્મદેશના પૃ. ૫૬૪

ભારતના કર્મયોગીઓના એને જ્ઞાનયોગીઓના શિરોમણિ સર્વજ્ઞપ્રભુશ્રીમહાવીરદેવે આયુષ્યનો અંત થતાં સોળ પ્રહર સુધી ધર્મદેશના દઈ જગત્જીવોનો ઉદ્ધાર કરી શરીરનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેઓએ કૃતકૃત્ય થઈ વિશ્વ મનુષ્યોને જાહેર કર્યું છે કે—છેલ્લી

કર્ણિકાઓ :

[૩૯]

આયુષ્યની પગપર્ચત પણુ શુભ કર્મનો યોગ ત્યજવો નહીં. શ્રી મહા વીરપ્રભુના શિષ્ય ગૌતમસ્વામીએ પણુ છેદ્ધા સમય સુધી ભવ્ય-ભવોને સદુપદેશ દઈ જ્ઞાનયોગીની કર્મ-ફરજને અદ્ધા કરી હતી. ત્રયોદશ શુશુસ્થાનકવર્તિસર્વજ્ઞ તીર્થંકરોસમા મહાદેવો પણુ વીતરાગ બન્યા છતાં શુભકર્મનો ત્યાગ કરતાં નથી તેો અન્યજીવોએ શુભકર્મની બની કેમ શુભપારમાર્થિક આવશ્યક કર્મનો ત્યાગ કરવો જોઈએ ? અલભત્ત ન કરવો જોઈએ. જ્ઞાની-કર્મયોગીના ભવનો એક શ્વાસોન્નિવાસ પણુ જગત્ની કલ્યાણની પ્રવૃત્તિ વા શુભ વિચાર વિના જતો નથી. આ વિશ્વમાં જ્ઞાનીકર્મયોગી મહાત્માઓ સર્વ કંઈ કરે છે, છતાં કરતાં નથી અને અજ્ઞાનીઓ મોડથી હાથ પગ હલાવ્યા વિના બેસી રહે છે છતાં તેઓ મોડશક્તિથી કર્તા છે, માટે અજ્ઞાનદશા-મોડદશાનો ત્યાગ કરી સર્વ શુભ કર્મોને કરવાં જોઈએ. મૂઠમનુષ્યોના જ્ઞાનીગુરુઓ છે. મૂઠમનુષ્યોનાં હૃદયને શુદ્ધ કરવાં એ જ જ્ઞાનીઓનું કર્તવ્ય છે. આત્મજ્ઞાનીઓનું વાસ્તવિક કર્તવ્ય એ છે કે મોહાસક્ત મૂઠ મનુષ્યોને આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જણાવવું અને પ્રભુની ભક્તિદ્રારા મોહબુદ્ધિનો નાશ કરાવીને વિશ્વજનોને પવિત્ર કરવા.

૧૯૦ મોહાસક્ત માનવી અમુર જેવો છે પૃ. ૫૨૫

વક્તા હોય, પંડિત હોય, ફિલોસોફર હોય, લેખક હોય પણુ નામરૂપવાળા પદાર્થોમાંથી મોહાસક્તિ ટળી નથી ત્યાંસુધી તે મૂઠ મોહી ગણાય છે, અને ત્યાંસુધી તે દુનિયાને ગમે તેવા શુભ કર્મથી અદપલાભ કરી શકે છે

[૪૦]

કર્મયોગ

અને અનન્તગુણી હાનિ કરી શકે છે. મૂઠ મનુષ્યોનાં નિર્દોષ કર્મો પણ સદોષતાને પામે છે. મોહાસક્ત મનુષ્યો સાત્વિક કર્મોને કરે છે તો પણ તે રજ્જોગુણ અને તમોગુણ-રૂપે પરિણમે છે. મૂઠ મનુષ્યો જેઓના ઉપર ઉપકાર કરવા ધારે છે તેના પણ ઉપકારના બદલે અપકાર કરે છે. મોહાસક્ત મનુષ્યો હડકાયા કૂતરાની પેઠે પોતાની વિષમય વાસનાઓનો અન્યને એપ લગાડે છે અને તેથી અન્ય મનુષ્યો પણ વિશ્વતું કચ્ચાણુ કરી શકતા નથી. મોહાસક્ત મનુષ્યો પોતે ઠરીને શાંતિ લેતા નથી અને તેઓ અન્ય મનુષ્યોને પણ ઠરીને બેસવા દેતા નથી. મોહાસક્ત મનુષ્યોનું હૃદય શુદ્ધ ન હોવાથી અપથ્ય ભક્ષણની પેઠે તેઓ ધર્મક્રિયાઓને પણ અંધનરૂપે પરિણમાવે છે મોહાસક્ત મનુષ્યો દારૂ જેવા હોય છે, તેઓને અગ્નિ જેવી સામગ્રી મળતાં તુર્ત ભડકારૂપે બને છે.

૧૯૧ મોહાસક્ત માનવી અસુર જેવો છે પૃ. ૫૬૬

મોહી મનુષ્યનું હૃદય કાળું હોય છે તેથી તેમાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી. વેષ, માળા, તિલક, કંઠી, જનોઈ, કસ્તી વગેરે ધારણ કર્યાં હોય પરંતુ હૃદયમાં નામરૂપની મોહાસક્તિ હોવાથી વેષ, કંઠી, તિલક, કંઠી જનોઈ વગેરેથી કંઈ કદચાણુ થતું નથી. નિર્મોહ થવાથી વનના ભિલ્લને પરમાત્માનો જેટલો સાક્ષાત્કાર થાય છે તેટલો સમોહી એક બારિશ્ટર વા શેઠને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી અને કર્મ-યોગની હૃદયશુદ્ધિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થતી નથી. નામનારૂપનો મોહ ટળ્યા વિના અનેક શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી વા અનેક ધર્મનુષ્ઠાનથી

કર્ષિ'કાર્યો :

[૪૧]

હૃદયની શુદ્ધિ થતી નથી અને આત્મજ્ઞાનના ઉચ્ચ શિખરે આરોહી શકાતું નથી.

૧૯૨ પાણીપતના મેદાનમાં મરાઠાઓ પૃ. ૫૬૬

પાણીપતના મેદાનનાં બે મરાઠાઓએ મોહાસકિત ન ધારી હોત તો દીલ્લી પર હિંદુ રાજ્યની પુનઃ સ્થાપના થઈ હોત. મુસલમાનોએ મોહાસકિત વિના હિંદુસ્થાનપર રાજ્ય કયું હોત તો પરસ્પરમાં યુદ્ધ થાત નહિ.

૧૯૩ મોહાસકિતઓએ હિંદુઓને દાસ બનાવ્યા પૃ. ૫૬૬

મુસલમાનોએ વા યુરોપીઓએ હિંદુઓને જીત્યા એમ કહેવા કરતાં હિંદુઓમાં મોહાસકિત વધી તેથી મોહાસકિતએ હિંદુઓને પોતાના પગ તળે કચરી અન્યોના દાસ બનાવ્યા એમ કહેવામાં ઘણું સત્ય સમાયું છે.

૧૯૪ મોહાસકિતની દશા. પૃ. ૫૬૭

આત્મજ્ઞાનીઓ દિવસ સમાન છે અને અજ્ઞાનીઓ રાત્રી સમાન છે. ધ્રુવડો જેમ સૂર્યને ઢેખી શકતા નથી તેમ અજ્ઞાનીઓ જ્ઞાનીકર્મધોગીઓની ઉજ્જવલતા ઢેખવા સમર્થ થતા નથી. અજ્ઞાનીઓનાં વહાલ કરતાં જ્ઞાનીઓનાં ખાસડાં ઉપાડવાં તે કરોડ દરજ્જે શ્રેષ્ઠ કર્મ છે. ભારતમાં બ્રાહ્મણોએ ક્ષત્રિયોએ

[૪૨]

કર્મયોગ

વૈશ્યોએ અને શૂદ્રોએ મોકાસક્તિથી જેટલી પોતાની પતિતદશા કરી છે તેટલી અન્યોથી થઈ નથી.

૧૯૫ નિષ્કામી ઉપકારનો બહલો કદી ન ઇચ્છે.

પૃ. ૫૬૯/૬૦

નિષ્કામી મનુષ્યો કોઈના ઉપકાર કરીને તે પાછો ઉપકાર કરે તેવી સ્થિતિમાં પોતાને મૂકવા પ્રયત્ન કરતા નથી. નિષ્કામી કર્મ-યોગીઓ કોઈના પર ઉપકાર કરીને તે ઉપકાર કર્યો એમ કોઈની આગળ કથવા પણ ઇચ્છા રાખતા નથી. સકામી મનુષ્યો ઉપકાર પ્રવૃત્તિનો સામો બહલો લેવાને ઇચ્છે છે; પરંતુ નિષ્કામી કર્મયોગીઓ તે સર્વવર્ષણ કરીને પરમાર્થપ્રવૃત્તિ કરે છે તેનો સામો બહલો વાળવા કેઈ પ્રવૃત્તિ કરે તો તેમાં પણ તેઓ શુભ ભાવને ધારણ કરતા નથી.

૧૯૬-૯૭. સતતોત્સાહથી પરમપદની પ્રાપ્તિ

પૃ. ૫૭૭

સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી છુદ્ધ મનુષ્ય પણ ગ્લાહસ્તનની પેઠે મહાન્ બનીને લાખો કરોડો મનુષ્યોનો અનુશાસ્તા બની શકે છે. સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી જર્મનીના પ્રખ્યાત પ્રધાન બિસ્માર્કે જર્મનીની પ્રગતિમાં અપૂર્વ વૃદ્ધિ કરી તે સર્વત્ર વિશ્વ-વર્તિ મનુષ્યોથી અજ્ઞાત નથી. ઇશ્વરી બળ તરીકે સતતોત્સાહથી પ્રયત્ન કરીએ તો તેમાં કોઈ જાતનો પ્રત્યવાય આવતો નથી. સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી ઠરેક કાર્યના અભ્યાસમાં

કર્મિકાઓ :

[૪૩]

અમ પ્રગતિકરી શકાય છે. જેનામાં ઉત્સાહપ્રયત્ન નથી તે નિર્ભવની પેઠે કંઈ પણ કરવા શક્તિમાન થતો નથી.

તું અનુત્સાહથી કંડોગાર જેવો ના બન. સતતોત્સાહપ્રયત્નથી અનેક કાર્યોને સિદ્ધ કરી શકીશ એમ નિશ્ચયતઃ અવબોધ. ગૃહસ્થ અગર ત્યાગાવસ્થામાં જે જે આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યો કરવાનાં હોય તેમાં સતતોત્સાહ ધારણુ કર. પાણીપતના મેદાનમાં મરાઠાઓ અને રાજપુતો અનુત્સાહી બન્યા તેથી તેઓનો પરાજય થયો અને અહમ્મદશાહ અબદ્દુલીએ ફેરવતાંવ્યો. ખ્રીડીશો જર્મની બાપાનીએ સતતોત્સાહપ્રયત્નથી કાર્ય કરે છે તેથી સર્વત્ર તેઓનાં દર્શાંતો અપાય છે. હિન્દુસ્થાનના લોકો જ્યારે સતતોત્સાહપ્રયત્નને સેવશે ત્યારે વાસ્તવિક પ્રગતિ થશે.

૧૯૮-૯૯. ધાર્મિક ક્રિયાને રૂઠી ન બનાવો પૃ. ૫૮૪-૮૫

સર્વ ધર્મના સાધુઓમાં, સંન્યાસીઓમાં, ધર્મચાર્યોમાં, ગરજોમાં, યોગીઓમાં, વેષાદિલેહે ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિઓ હોય છે જ અને તેથી વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોમાં એક સરખો વિચાર અને એક સરખો આચાર પ્રવર્તતો નથી. વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોમાં ભિન્ન ભિન્ન આચારોનું વૈવિધ્ય કદિ ટળ્યું નથી, ટળવાનું નથી અને ટળશે નહિ. એક ધર્મમાં એક ગરજમાં પણ આચારવિચારના ભેદ તો પ્રકટવાના. ધર્મવ્યવહારોમાં અને લૌકિક વ્યવહારોની ક્રિયાઓના લેહોમાં પરસ્પર વિરુદ્ધતા અવલોકવાના કરતાં પરસ્પર વિરુદ્ધ ક્રિયાઓમાં કઈ કઈ દષ્ટિયોથી કયા કયા ક્ષેત્રકાલાનુસાર સત્યતા આદેયતા રહેલી છે-તેનો વિચાર કરવાની પ્રથમ જરૂર છે.

[૪૪]

કર્મયોગ

આત્માના જ્ઞાનમાંથી પ્રકટેલ અનેક ક્રિયાઓનો આત્મજ્ઞાન યથા વિના લેહભાવ નષ્ટ થતો નથી. વિશ્વમાં જેટલા ધર્મમત લેહો-ક્રિયામત ઉઠ્યા છે તે સર્વનું મૂળ ખીજ આત્મામાં છે અને તે સર્વનો આત્મજ્ઞાનથી લેહ ટળે છે. અનેક સંપ્રદાય—મત—ગરુછ લેહોમાં મુ'જાવાથી સ્વની તથા વિશ્વ મનુષ્યોની હાનિ કરી શકાય છે. પરંતુ વિવિધ ક્રિયાઓને નિર્મોહપણે સાધ્યના સાધનપણે વિશ્વ મનુષ્યો સેવે તેમાં કોઈની અવનતિ થતી નથી. ક્રિયાઓમાં નિર્મોહતા રહે છે તો તે પરસ્પર વિરુદ્ધ હોયતી ક્રિયાઓને સ્વપરને કંઈપણ હાનિ થતી નથી. સર્વ દર્શનોની આત્માદિ ત્રિષયોના માન્યતાઓનો અનેક નયોની સાપેક્ષતાએ જેમ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે તેમ સર્વ દર્શનોની પરસ્પર વિરુદ્ધ ધાર્મિક ક્રિયાઓનો અનેક નયોની સાપેક્ષતાએ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થાય છે—એવું આત્મજ્ઞાની ગુરુગમથી અવગ્રો-ધતાં આત્માની ઉન્નતિ કરવામાં તથા વિશ્વની ઉન્નતિ કરવામાં કોઈ જાતનો પ્રત્યવાય નહતો નથી.

૨૦૦ સ્વાધિકારે ક્રિયા કરવી પૃ. ૫૮૫

પોતાને જે રુચે તે સ્વાધિકારે ક્રિયા કરવી પરંતુ અન્યો જે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરતા હોય તેમાં કલેશ-અરુચિ કરી સ્વાત્માની અવનતિ કરવી નહિ. ધાર્મિક ક્રિયાઓ જ્યારે રૂઢિતાને ધારણ કરે છે તેમાં કેટલીક મિથિતા થઈ જાય છે અને મૂલ્ય ઉદ્દેશનું રહસ્ય કેટલીક વખત આચ્છાદિત થઈ જાય છે.

કર્ણિકાઓ :

[૪૫]

૨૦૧. સાધ્યજ્ઞાન ન વિસ્મરવું પૃ. ૫૮૬

માનસિક વાચિક અને કાયિક જે જે ક્રિયાઓ છે તે જડ છે અને તેથી બ્રહ્મ-આત્મા ભિન્ન છે તેથી નકામી અનાવશ્યક ક્રિયાઓના ભાગથી આત્માને દાબી દઈ નિવૃત્તિસુખથી ભ્રષ્ટ થવું એ કોઈ રીતે યોગ્ય નથી. આત્મજ્ઞાનોએનો અંતિમ સિદ્ધાંત એ છે કે સર્વથા આત્માની નિષ્ક્રિયતા પ્રાપ્ત કરવી. અન્યેવ આવશ્યક વ્યાવહારિક ક્રિયાઓ કરતાં તથા ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરતાં છતાં પણ અંતિમ સાધ્યજ્ઞાન ન વિસ્મરવું જોઈએ. બાહ્યક્રિયાઓમાં બંધાવાની જરૂર નથી પરંતુ તેમાં નિર્લેપ રહી ક્રિયા કરવાની જરૂર છે.

૨૦૨ આત્માના તાબે ક્રિયાઓ રહેવી જોઈએ પૃ. ૫૮૬

જે કાલમાં જે ક્ષેત્રમાં જે દશામાં આત્માની શક્તિ-યોનો વિકાસ થાય એવી ક્રિયાઓ ગમે તે હોય તે પણ તે સર્વજ્ઞોપદેશસાનુકૂળ છે-એવો નિશ્ચય કરીને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. માણસ માટે ક્રિયા છે; ક્રિયા માટે માણસ નથી.

૨૦૩ મહાત્માઓનો સર્વ દેશીય બોધ પૃ. ૫૮૭

જે ધર્મમાં વિચારોની વિશાલતા વ્યાપકતા અને ધાર્મિક અનેક લેહવાળી ક્રિયામાં શ્વાધિકારે પ્રવૃત્તિ કરવાની સુધારણા છે તે ધર્મ અન્ય ધર્મોને પોતાનામાં સમાવીને જીવી શકે છે અનન્ત-જ્ઞાની મહાત્માઓનો એકદેશીય બોધ હોતો નથી. તેઓના

[૪૬]

કર્મધોગ

અનન્ત વિચારોથી અનન્તવર્તુલરૂપ જૈનદર્શનની વ્યાપકતાથી વિશ્વધર્મોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. ધાર્મિક એક ક્રિયાથી વા અમુક એક દેવની માન્યતામાત્રથી દુનિયાના મનુષ્યોની સર્વજાતની પ્રગતિ થઇ શકતી નથી. આત્મજ્ઞાની ઉપર્યુક્ત સર્વ જાણે છે, તેથી અનેક ક્રિયાઓના ભેદોમાં તે રાગી દ્રેષી બનતો નથી.

૨૦૪ પ્રભુએ પ્રતિપાદિત પ્રગતિ અનેક શુભ ક્રિયાઓનો સાગર છે પૃ ૫૮૯

અમુક શાસ્ત્રમાં અમુક ક્રિયા કથી છે તે સત્ય છે અને અમુક શાસ્ત્રમાં અમુક ક્રિયા કથી છે તેથી તે અસત્ય છે-એમ માની કલેશ ન કરતાં જેનાથી સર્વ પ્રકારની શુભોત્પત્તિ થાય તે ક્રિયાઓને સ્વાધિકારે કરવા તરફ લક્ષ્ય દેવું. હજારો વર્ષ પૂર્વે શકટથી મુસાફરી થતી હતી અને હાલ અગ્નિચત્રથી તુર્ત મુસાફરી થાય છે તેથી શું શકટમાં બેસવાના કદાચકને પકડવો જોઈએ ? આત્મામાં અનન્ત જ્ઞાનની શક્તિ છે તેથી તે પ્રગતિકર ક્રિયાને પરિણે છે અને તેને અંગીકાર કરે છે. આત્મજ્ઞાનથી સર્વ શુભાશુભ ધાર્મિક ક્રિયાઓનો નિર્ણય થાય છે. શુભ ક્રિયાઓમાં પણ અનેક ભેદ છે. આત્માના શુભાધ્યવસાયોની શુદ્ધિ કરનાર અને દેશ, સમાજ, સંઘ વગેરેની ઉન્નતિ કરનારી ક્રિયાઓ ગમે ત્યાંથી ગ્રહણ કરવી. મહાવીરપ્રભુએ પ્રતિપાદિત પ્રગતિ અનેક શુભ ક્રિયાઓનો સાગર છે, તેના બિંદુઓ સમાન ક્રિયાઓ જ્યાં ત્યાં હોય પણ તે અનન્ત જ્ઞાનીએ કથેડી છે એમ જાણી તેઓને સેવવી.

કર્ણીકાઓ :

[૪૭]

૨૦૫. ધાર્મિક ક્રિયાના લેહોમાં મુંઝાવું નહીં.

પૃ. ૫૬૧-૯૨

સર્વજ્ઞ પરમાત્માની એવી આજ્ઞા છે કે ધર્મક્રિયાના લેહોમાં મુંઝાવું નહીં અને જે જે ક્રિયાથી અહિંસાદિ ગુણોની ઉન્નતિ થાય તથા અન્તરાત્મદશાપૂર્વક પરમાત્મપદ પ્રગટે એવી સર્વ ધર્મક્રિયાના લેહોમાં સત્યતા છે અને તે અધિકારી લેહે કરવી જોઈએ. મહાવીર પ્રભુના શાસનમાં ક્રિયાલેહે કલહતા ટળે અને પરસ્પર ગચ્છધરોમાં ક્રિયાલેહે કલેશ ધર્મ્યા ટળે તો તેઓની સમષ્ટિની ઉન્નતિ વિદ્યુદ્વેગે થયા કરે-એમાં કશું આશ્રય નથી. આત્મજ્ઞાનિયો વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રગટે અને તેઓ ક્રિયાલેહોમાં રાગદ્રેષના કાંટાઓ પ્રકટે છે તેઓને દૂર કરે તો કરોડો મનુષ્યો પરસ્પરના શ્રેયઃમાં આત્મલોગ આપી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે. આત્મજ્ઞાની સર્વ ધર્મક્રિયાઓમાં અને પરસ્પર ક્રિયા કરનારાઓ તરફ સમનભાવ ધારણ કરીને ગમે તે ગચ્છમતપંથ સંપ્રદાયમાં રહ્યો છતો અન્તરથી નિર્લેપ અને બાહ્યથી સ્વોચિતકર્મ કરતો છતો મુક્તિને જરૂર પામે છે-એમાં અંશ માત્ર શંકા નથી. જ્યારે આવી દશા છે ત્યારે સર્વ મનુષ્યોએ પરસ્પરમાં આત્મતા દેખીને શા માટે ધર્મોન્નતિ ન કરવી જોઈએ ? અલબત્ત ધર્મોન્નતિ કરવી જોઈએ. વિવિધ લેહનાળી ક્રિયાઓથી, વિવિધ ધર્મપ્રવૃત્તિ થોથી અનેકતા દેખાતી હોય અને તેથી ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાકારકોની ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિયો દેખાતી હોય તો તેનો ઉચ્છેદ કરવાની કંઈ પણ જરૂર નથી.

[૪૮]

કર્મયોગ

૨૦૬ સર્વને ખંધુભાવે ભેટવા પૃ. ૫૬૩

પ્રત્યેકને પોતપોતાની ઉત્ક્રાંતિ માટે ભિન્ન માર્ગ હોય એટલું પણ જે સડી શકતું નથી તેના પ્રેમાત્માપનું મૂલ્ય એક કોડીનું પણ હોઈ શકે એમ તમને જણાય છે ખરું કે ? તમને અનિષ્ટ દેખાતા માર્ગને જ તમારા માથા પર લાદવાની ચેષ્ટા કરવી, એ જ જે પ્રેમનું ચિહ્ન હોય તો પછી દેવની વ્યાખ્યા શી કરવી ? એ એક મહાકઠિન અને ભયંકર પ્રશ્ન થઈ પડે છે. ખ્રીસ્તીની આગળ મસ્તક નમાવતો હોય, કોઈ બુદ્ધની પૂજા કરતો હોય અથવા તો કોઈ મહામહા પયગંબરનો અનુયાયી હોય—જતાં આપણા માટે એમાંનો કોઈ પણ દેવ કરવાયોગ્ય નથી. તે સર્વને આપણે ખંધુભાવથી ભેટવાને તૈયાર રહેવું જોઈએ.

૨૦૭ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર ક્યારે થાય પૃ. ૫૬૫

અનીતિમય જે જે ક્રિયાઓ અવલોકાતી હોય તે તે ક્રિયાઓને તો દૂરથી પરિહરવી જોઈએ. આર્યાવર્તના મનુષ્યોના હાડમાંસમાં નિવૃત્તિની એતપ્રોતતા થએલી છે. શ્રી મહાવીરપ્રભુએ અને તત્પ-શ્ચાત્ જે જે આચાર્યોએ જે જે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિયો નિર્દેશા હોય તે અનેક ક્ષેત્રકાલાહિભેદે ભેદનિશિષ્ટ હોય પરંતુ તેઓનાં સત્ય સ્વસ્થોને અવગોષ્ટ્રી સ્વાધિકારે જે કોઈ કંઈ પણ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતો હોય અને તેથી તેનું કચ્ચપણું થતું હોય એમ તેને ભાસતું હોય તો તેને તેમાં વિદ્વેષ કરવાં નહીં. શ્રી વીરપ્રભુએ દર્શન-તત્ત્વ અને જ્ઞાનતત્ત્વનો જે ઉપદેશ આપ્યો છે તે તો અનાદિ કાલથી પ્રવર્ત્યા કરે છે. તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ જૈન આર્યા વેદો જ્ઞાન

કચ્છિકાઓ :

[૪૬]

તરીકે અનાદિઅનંત છે તેના તીર્થંકરો પ્રકાશ કરે છે તેથી પ્રત્યેક તીર્થંકરની અપેક્ષાએ તત્ત્વજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સાહિસાંત છે, આરિત્ર માર્ગ પણ અનાદિઅનંત છે પરંતુ તેમાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી પરિવર્તનો થયા કરે છે, તત્ત્વજ્ઞાન માર્ગરૂપ આગમોરૂપ વેદો અનાદિકાલથી છે અને તેના પ્રકાશક તીર્થંકર સર્વજ્ઞ પરમાત્માની અપેક્ષાએ તે સાદિ કથ્યા છે, આગમોનો જ્ઞાનમાર્ગ તો સર્વ તીર્થંકરોના બખતમાં એક સરખો હોય છે, આરિત્ર માર્ગમાં-ધર્મક્રિયા માર્ગમાં દરેક જમાનાના મનુષ્યોની પરિસ્થિતિ આયુષ્ય બળબુદ્ધિ સગવડતા આદિથી ફેરફારો થયા કરે છે, આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓ ધર્મક્રિયાના ધર્મપ્રવૃત્તિના મૂળ ઉદ્દેશોનો નાશ ન થાય એવી રીતે તેમાં સંસ્કૃતિયો-પરિવર્તનો કરીને ધર્મક્રિયાઓની અસ્તિતાને અને ધર્મક્રિયાઓને મનુષ્યસમાજના હૃદયમાં અને મન-વાણીમાં ઉતારી દે છે, ધર્મશાસ્ત્રોના ઇતિહાસોનું સૂક્ષ્મદષ્ટિથી આત્મજ્ઞાનીઓ અવલોકન કરે છે એટલે પશ્ચાત્ તેઓ નિર્મોહપણે ક્રિયાભેદોમાં મુંઝાયા વિના સ્વોચિત કર્મને કરે છે, અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ શુદ્ધવ્યવહારધર્મક્રિયાને કરે છે અને હૃદયની શુદ્ધતાપૂર્વક આત્મામાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, તેમના હૃદયમાં સર્વ જ્ઞેયોનો પ્રકાશ થાય છે, સર્વજ્ઞ વીતરાગકથિત પ્રવચનના પ્રત્યેક સિદ્ધાંતનું રહસ્ય તેઓ સમ્યગ્ અવગ્રાહી શકે છે તેથી તેઓ આત્મશક્તિયોનો વિકાસ થાય એવી સર્વજ્ઞ વચન અવિરોધી ધર્મપ્રવૃત્તિયોને સેવે છે અને અન્યજનો પાસે સેવરાવે છે.

૨૦૮ બહિરાત્મહશાથી સાચું સુખ મળતું નથી-

પૃ. ૫૬૬/૬૦૦

બહિરાત્મભાવથી મનુષ્યો ભૂમિ અને રાજ્યને વિષે અડંતા-

[૫૦]

કર્મયોગ

મમતા કદ્દપી એક ખીજનું પડાવી લેવા મહાયુદ્ધો કરે છે તેમાં કિંચદપિ આશ્ચર્ય નથી. બહિરાત્માએ અગર વેદાન્તની પરિભાષાએ જીવાત્માએ બાહ્ય વસ્તુઓમાં સુખની વાસનાથી અનેક પ્રકારનાં પાપો કરે છે; પરંતુ તેઓની સુખની આશાનો ખાડો પુરાતો નથી અને ઉદ્ધટા દુઃખના મહાસાગરમાં પડી ડુબકીએ મારે છે. બહિરાત્મી મનુષ્યો જે લક્ષ્મી વસ્તુતઃ લક્ષ્મી નથી કિન્તુ જડભૌતિક પદાર્થ છે કે જે સુખ શી વસ્તુ છે તેને પણ અવબોધવા સમર્થ થતી નથી તેની પ્રાપ્તિથી સુખ માનીને રાચે છે, ફૂટે છે; પરંતુ તે પદાર્થોથી ખરી શાન્તિ મળતી નથી એવો તેઓને અનુભવ થતો નથી. બહિરાત્મા એવા અજ્ઞાની મનુષ્યો ઇન્દ્રિયોનાં સુખો ભોગવવા માટે અનેક પ્રકારની ધૂમશ્રેકીની પ્રવૃત્તિ કર્યાં કરે છે, તેમાં પરિણામ અંતે એ આવે છે કે તેથી ઇન્દ્રિયોની ક્ષીણતા થાય છે છતાં સત્ય સુખ તો મળતું નથી. રાજ્યવ્યવસ્થા ધગેરે પ્રવૃત્તિઓનું મૂળ કારણ ઇન્દ્રિયસુખ છે એમ જેઓ સમજતા હોય છે તેઓ બાહ્યથી ગર્ભ તેટલી ઇન્દ્ર સમાન ઉન્નતિ પામ્યા હોય છે છતાં તેમાં પણ તેઓની પડતી વિદુદ્ધ વેગવત્ ધાય છે. બાબોલિયન રાજ્યે, ગ્રીક રાજ્યે, ઇરાની રાજ્યે, ઇજિપ્ત રાજ્યે અને તત્સમયના મનુષ્યોએ બાહ્ય સુખની પ્રાપ્તિ માટે અને ઇન્દ્રિયોની તૃપ્તિ માટે અનેક શોધો કરી પ્રવૃત્તિઓ કરી હતી, પરંતુ તેનું પરિણામ અઘપર્યાંત શૂન્યમાં આંધું છે. હાલમાં બાહ્ય વિદ્યાર્થી પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો સત્ય સુખો માટે અનેક પ્રકારની શોધો ચલાવી રહ્યા છે પણ તેનું પરિણામ ખરેખર સત્ય સુખ માટે તો મીંડા જેવું આંધું છે અને આવશે. માયા કર્મ અને પ્રકૃતિથી ભિન્ન આત્મા છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્મામાં જ અનંત સુખ છે એવો અધ્યાત્મ જ્ઞાનીમુનિવરોએ નિર્ણય કરેલો

કર્ણિકાઓ :

[૫૧]

છે; તેવા નિશ્ચય વિના બહિરાત્મભાવથી બાહ્ય જડ વસ્તુઓમાં ગમે તે રીતે સુખ શોધવામાં આવે પરંતુ ત્યાં સુખ ન હોવાથી કેટલે ઉપાયો કરતાં છતાં પણ સુખ ન મળે એ સત્ય-નિશ્ચય છે. તેને ગમે તેવા સાયન્સ વિદ્યાના પ્રોફેસરો પણ ફેરવવા શક્તિ પાત્ર થતા નથી.

૨૦૬ આશા-તૃષ્ણાના ઢાસને સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી પૃ. ૬૦૧

બાહ્યવસ્તુઓમાં બહિરાત્મભાવથી અહંતામમતા હૃદયે છે પરંતુ બાહ્ય પદાર્થો પોકારી ને કથે છે કે-અરે મનુષ્યો!!! તમ શામાટે અમારામાં અહંતા મમતા કરો છો? અમે કોઈના થયા નથી અને થનારા પણ નથી, એક અંગારકર્મકારક ઉચ્ચક્રમમાં તાપથી અત્યંત પીડિત થયો અને તેને અત્યંત તૃષ્ણા લાગી. તે એક સરોવર પાસે ગયો. સરોવરમાંનું સર્વ જલ સુકાઈ ગયું હતું. ફક્ત એક બાડામાં અનેક દુર્ગંધી પદાર્થોથી મિશ્રિત ગંદું જલ હતું. તેણે તેમાંથી અઢપજલ પીધું પણ તેથી તેની તૃષ્ણા ભાગી નહીં. તે એક વૃક્ષ તળે આવીને સુઈ ગયો. તેને ઊંઘમાં એક સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં તેણે સાત સાગરનું જલ પીધું. વિશ્વવર્તિ સર્વ નદિયોનું અને સરોવરનું જલ પીધું. સર્વ કુવાઓ અને વાપિકાઓનું અને સરોવરનું જલ પીધું. તેથી તેને તૃષ્ણાની નિવૃત્તિ થઈ નહીં. તે એક ગંદા જલના પથ્થલ પાસે આવ્યો; તેમાંથી પુનઃ ગંદું જલ પીવા લાગ્યો; ત્યારે તેની તૃષ્ણાની નિવૃત્તિ થઈ નહીં. તે સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થયો અને સર્વ સ્વમાવસ્થાનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો અને દુઃખી થયો. તે અંગારકર્મકારકની પેઠે બહિરાત્મભાવી મનુષ્યો બાહ્યવસ્તુના ભોગની આશાતૃષ્ણા—વાસનાઓને પોષીને થાકી જાય છે તોપણ

[પર]

કર્મયોગ

તેઓને ખરાં સુખ મળતાં નથી અને સ્વાયુષ્યની સમાપ્તિની સાથે પરભવમાં ફૂત કર્મનુસારે અન્યાવતારને ધારણ કરીને ત્યાં પણ બહિરાત્મઠકષ્ટિથી બાહ્ય પદાર્થો સન્મુખ મન કરીને બાલકોની પેઠે અજ્ઞાનમાં સ્વભવન વ્યતીત કરે છે. તેવા અજ્ઞાની બાળભવો રજ્જેશુભ અને તમીશુભમાં રાચીમાચીને અનેક પાપકર્મોને સમુપાર્જન કરે છે. બહિરાત્મ ભવોની એવી દુઃખમય સ્થિતિને અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના અંત આવતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનું શ્રવણ કરવામાં આવે અને અધ્યાત્મ જ્ઞાનના અન્થોતું વાંચન કરાય પરંતુ યાવત અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં આત્માને પરિણામ થતો નથી—તાવત અવિદ્યા—અજ્ઞાનનો નાશ થતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન વિનાનું ભવન તે ખરે-ખર સુખમય યાને પ્રભુમય ભવન નથી એમ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ અવગોઠે છે અને બહિરાત્મીય ભવોને તો તેનો સત્ય નિશ્ચય થતો નથી. તેઓ ભથ્થાત્વ અવિરતિ કષાય અને બાહ્ય યોગથી કર્મ અહ્યા કરે છે. અજ્ઞાની મનુષ્યો બાહ્ય સુખની લાલસાથી ચિંતામણિ રત્ન સમાન અમૂલ્ય આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે તેને જાણી શકતા નથી. બાહ્યથી રાજ્ય પદવીને ધારણ કરનારા રાજાઓ હોય, પ્રધાનો હોય, ડાક્ટરો હોય, રાણાઓ હોય, સેનાપતિઓ હોય પરંતુ જ્યાં સુધી બાહ્ય પદાર્થોમાં તેઓ સુખની આશાથી બંધાયલા છે ત્યાં સુધી તે આશા—તૃષ્ણા—વાસનાના તેઓ દાસો છે. તેઓ સ્વયં દુઃખી છે તેથી તેઓ પરાશ્રયી હોવાથી અન્ય મનુષ્યોને સુખી કરી શકતા નથી.

૨૧૦. અન્તરાત્મ દશાવાળા સાધુઓ પરમાત્માની
આંખી કરી શકે છે.

અન્તરાત્મા સાધુઓ વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી સદ્ધર્મકાર્યો ને

કર્ણિકાઓ :

[૫૩]

સેવે છે. ખાદ્ય નિમિત્ત કારણરૂપ પ્રવૃત્તિયોને વ્યવહારપ્રવૃત્તિ કથવામાં આવે છે અને ઉપાદાનરૂપે શુષ્કાત્મ પરિણુતિરૂપ શુદ્ધ ક્રિયાને નિશ્ચયપ્રવૃત્તિ કથવામાં આવે છે. અવિરતિસમ્યગદષ્ટિ ગૃહસ્થ અને દેશવિરતિ ગૃહસ્થો વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી સદ્ધર્મપ્રવૃત્તિયોને સેવે છે. વ્યવહારધર્મકર્મનો પરિહાર કરવાથી વિશ્વવર્તિ સર્વ નીતિ આદિ ધર્મોનો નાશ થતાં ધર્મની મહાપ્રલય દશા થાય છે તેથી નિશ્ચયશુદ્ધ ધર્મપ્રવૃત્તિનો નાશ થતાં વિશ્વમાં સર્વ જીવોના હૃદયની શુદ્ધતાનો નાશ થાય છે. વ્યવહારધર્મકર્મ વિના વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોને એક ક્ષણ માત્ર પણ ચાલી શકે તેમ નથી. નિશ્ચયરૂપ ધર્મ વિના કોઈ પણ સુક્રિત પામ્યો નથી, પામતો નથી અને ભવિષ્યમાં પામશે નહિ—એવો નિયમ હોવાથી ગૃહસ્થોએ અને સાધુઓએ સ્વાધિકારે વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી ધર્મકર્મને કરવાં જોઈએ. અન્તરાત્માઓ સદ્ધર્મનિવૃત્તિખળે મન વચન અને કાયાની પવિત્રતા સંરક્ષી શકે છે અને પાપ અને આજ્ઞવ તત્વનો પરિહાર કરી સંવર નિર્જરા કરવા સાથે વ્યવહારથી પુણ્ય તત્વનું સેવન કરે છે. મુક્તિમાની ધર્મોમાં શયતાનને એક ખુદાનો પ્રતિરૂપી કહેવો છે. એવા શયતાનને જોનો કર્મ કથે છે અને આત્માને ખુદા કહે છે. વેદાન્તીઓ શયતાનને માયા યાને પ્રકૃતિ કથે છે. તેનો વ્યાય કરવા માટે અન્તરાત્માઓ અપ્રમત્ત રહે છે. સર્વ રાગદ્વેષ ક્રિયાઓ એ જ ભાવકર્મ છે. ભાવકર્મનો ક્ષય કરવાથી દ્રવ્યકર્મ પ્રકૃતિઓનો સત્વર નાશ થાય છે. જોનદષ્ટિએ કુણ્ય ત્રેણિક જનકવિદેહી વગેરે અન્તરાત્માઓ હતા. તેઓએ ધર્મનું જ્ઞાન ધરીને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા ખાસ લક્ષ્ય પ્રગટાવ્યું હતું.

[૫૪]

કર્મચોગ

૨૧૧ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો છે. પૃ. ૬૦૫-૬

આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો છે. પ્રતિપ્રદેશે અનન્તજ્ઞાન, અનન્ત-
 દર્શન, અનન્તચારિત્ર, અનન્તવીર્ય આદિ અનન્તશુભો અને
 અનન્તપર્યાયો રહ્યા છે. આત્માના પ્રતિપ્રદેશમાં અનન્તશુભોનો
 અને પર્યાયોનો સમયે સમયે ઉત્પાદવ્યયદ્રુવરૂપ બ્રહ્મા હર અને
 વિષ્ણુત્વથી વ્યાપી રહી છે. આત્મામાં અનાદિકાલથી અનન્ત-
 શક્તિયો છે તેથી આત્મા સ્વયં અનન્ત શક્તિરૂપ છે. આત્માની
 અનન્ત શક્તિયોને કેટલાક દેવીઓનાં રૂપકો આપીને પૂજે છે-
 ધ્યાવે છે. આત્માના જ્ઞાનાદિ શુભોને કેચિત્ મનુષ્યો બ્રહ્મા
 ત્રિશુભ મહેશ્વર ગણપતિ વગેરે દેવોનાં રૂપકો આપીને પૂજે છે
 અને ધ્યાવે છે. જૈનદષ્ટિએ ઉત્પાદવ્યયદ્રુવતા એ આત્માનું
 લક્ષણ છે. આત્મારૂપ પરમાત્માના જ્ઞાનાદિ ત્રણ શુભોને વા
 ઉત્પાદવ્યયદ્રુવતાને બ્રહ્મા હર અને વિષ્ણુના અવતારોનાં રૂપકો
 આપીને વેદાન્તરે તેઓને ધર્મવ્યવહારમાં પૂજે છે અને માને
 છે. આત્માની સાથે લાગેલા કોષાદિકને મહાદેવ બ્રહ્મા અને
 વિષ્ણુનાં રૂપકોરૂપ અવતારો માની લોકો તેઓને પૂજે છે-
 ધ્યાવે છે. અન્તરાત્મજ્ઞાનીઓ આત્મારૂપ પરમાત્માની રૂપકોદ્ધારા
 કરી કલ્પનાઓને સમ્યક્ વિવેક કરીને શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાં
 લયલીન થઈ જાય છે; આત્માની શક્તિયોથી અન્તરાત્માઓ
 અનેક પ્રકારના અમત્કારો દર્શાવી શકે છે. ભૂતકાલમાં આત્માએ
 અમત્કાર દર્શાવ્યા છે. વર્તમાનમાં તે દર્શાવે છે અને ભવિષ્યમાં.

કર્ણિકાઓ :

[૫૫]

તે હર્ષાવશે. અંતરાત્માઓ અનેક પ્રકારના ત્યાગીઓના વેષે, ગૃહસ્થોના વેષે હોય છે. તેઓનાં બાહ્યસૂક્ષ્મ અનેક લક્ષણો પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તોપણ તેઓનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ કોઈ કથી શકે તેમ નથી. બહિરાત્માઓ બાહ્ય રાજ્યસત્તા ભોગોથી જે સુખ ભોગવે છે તેના કરતાં અંતરાત્માઓ શાશ્વત અનન્તશુભ સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે. બહિરાત્મીય મનુષ્યો જગતના સ્થૂલ પદાર્થો પર સત્તા ચલાવી શકે છે પરંતુ તેઓ સ્થૂલ પદાર્થોની સાથે બંધાઈને તેના દાસ બને છે ત્યારે અંતરાત્માઓ વિશ્વ પર સત્તા ચલાવી શકે છે અને સ્થૂલ પદાર્થોમાં અહંમમતાથી નહિ બંધાતાં તેઓના પર સ્વસત્તા ચલાવી શકે છે. બહિરાત્માઓ પ્રવૃત્તિઓના દાસ બને છે ત્યારે અંતરાત્માઓ પ્રવૃત્તિઓને પોતાની પાછળ ઢોડાવે છે. અંતરાત્માઓની પાછળ પાછળ છાયાની પેઠે બાહ્યવિભૂતિઓ ઢોકી આવે છે તોપણ અંતરાત્માઓ તેને ભોગવવાની વાસના પ્રકટાવતા નથી અને ઉલટા તેઓ તેની ઉપેક્ષા કરે છે બહિરાત્માઓ બાહ્યસુખને માટે સમાજરચના કરે છે ત્યારે અંતરાત્માઓ આત્મિક શુભોની પ્રાપ્તિ થાય અને દુશુભોનો નાશ થાય એવી દૃષ્ટિએ સમાજરચના-સંઘરચના કરે છે. બહિરાત્માઓ પ્રભુના ભિન્ન ભિન્ન નામોમાં રાગ ધારણ કરીને નામલેહ અને આકૃતિના આચાર તથા વિચારલેહે યુદ્ધો કરે છે ત્યારે અંતરાત્માઓ દેવશુરુધર્મના નામલેહે આચારલેહે અને વિચારલેહે સાપેક્ષદૃષ્ટિથી તત્ત્વસાર બેંચે છે; પરંતુ એકાંત લેહતા ધારીને ધર્મયુદ્ધો કરતાં નથી. વિશ્વનો એવો નિયમછે કે કોઈ વખત આ વિશ્વ પર જડનાદીઓનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે,

[૫૬]

કર્મયોગ

પરંતુ જ્યારે જડવાદીઓ બાહ્યસુખોમાં અત્યંત લીન થાય ત્યારે અતે પરસ્પર અહંતા મમતાથી કલેશો કરે છે; ત્યારે મનુષ્યોનું અંતરાત્માઓના સદુપદેશો પર કુલ લક્ષ્ય ખેંચાય છે જેથી જ્ઞાની મહત્ત્વાઓના ધર્મને અનુસરીને તેઓ આત્મ-ગુણોનો પ્રકાશ કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે. યુરોપમાં અને અમેરિકા વગેરે દેશોમાં જડવાદની અત્યંત પ્રવૃત્તિ થઈ છે તેથી ત્યાં અબુના બાહ્ય સુખોપલોગોમાં ત્યાંના લોકોની પૂર્ણ પ્રવૃત્તિ થયા પશ્ચાત્ તેઓને જ્યારે સત્યસુખનો અનુભવ નહીં આવે અને ઉલટાં દુઃખોનોજ અનુભવ આવશે ત્યારે તેઓ આર્યાવર્તના મનુષ્યોની પેઠે ધાર્મિકનિવૃત્તિમય પ્રવૃત્તિને પસંદ કરીને આત્મિક સુખ શોધવા લક્ષ્ય લગાવશે.

૨૧૨ અધ્યાત્મ વિદ્યા વિના ઉદ્ધાર શક્ય નથી. પૃષ્ઠ. ૧૦૭

ભારતવાસીઓમાં હાલ જે કાંઈ દુર્ખલતા દેખાય છે તે આત્મજ્ઞાન વિના નષ્ટ થવાની નથી. ભારતવાસીઓ અધ્યાત્મ-વિદ્યા વિના એકલી સમાજસુધારાની પ્રવૃત્તિ પાછળ પડશે તો તેઓ શુષ્ક વિચાર અને નિર્ખલતા વિના કશું પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી. મહાવીર પ્રભુએ ભારતીય મનુષ્યોનો બદ્ધે વિશ્વવર્તી સકલ મનુષ્યોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે એવા એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ કર્યો છે કે જેમાં હાલની સાયન્સ વિદ્યાનાં તત્ત્વોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. મનની દુર્ખલતાનો નાશ કરીને આત્માની શક્તિઓમાં પારમેશ્વરી શક્તિનો સંચાર કરાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે; માટે અધ્યાત્મ-

કર્ણિકાઓ :

[૨૫૭]

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને મનુષ્યોએ અનંતરોત્તમદર્શા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

૨૧૩ આત્માશ્રી ગીતાર્થોના સંસર્ગથી અનેરોલાભ

પૃ. ૬૧૧

આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થો ધર્મનાં લઘુવર્તુલોની સાંકડી દૃષ્ટિઓમાં લોકોને એકાન્તે બંધાવા માટે ઉપદેશ દેતા નથી પરંતુ આત્માના અનંત વર્તુલમાં સર્વ ધર્મના વિચારો અને સદાચારો સમાય એવી દૃષ્ટિથી ઉપદેશ આપે છે. ધર્મનો પક્ષપાત રાખ્યા વિના સત્ય વિચારોને શ્રદ્ધવાનો વ્યાપક નૈતિક સિદ્ધાંત દર્શાવનારા આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થો છે; અધ્યાત્મજ્ઞાનના ગીતાર્થની અનંતવર્તુલસ્વરૂપ બ્રહ્મદષ્ટિમાં અન્ય સર્વ જ્ઞાનિયોની દષ્ટિયોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આત્મજ્ઞાનિયોના અનંત સત્ય વિચારો અને સદાચારો છે તેથી અમુક વિચાર અને અમુક આચારમાં સાપેક્ષતા વિના ગોંધાવાની પ્રવૃત્તિ કરાવતા નથી. રાગદ્વેષની વૃત્તિઓને ક્ષીણ કરીને આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થો આત્માના સ્વરૂપને અનેક નયદષ્ટિયોથી અવલોકે છે અને સર્વ ધર્મોમાંથી અનેક નયદષ્ટિયોના યોગે સત્યાંશોને શ્રદ્ધ કરે છે.

૨૧૪ આત્મજ્ઞાનીઓની આજ્ઞાથી ઉન્નતિ

સાધ્ય છે પૃ. ૬૧૪-૧૫

આત્મજ્ઞાની શુરુઓ ત્રણકાલમાં મતિજ્ઞાન, શ્રતજ્ઞાન, અવધિ-જ્ઞાન, મનઃપર્યાવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાનરૂપ તત્ત્વજ્ઞાન માર્ગની એક સરખી

[૫૮]

કર્મયોગ

સ્થિતિ અવબોધે છે અને ધર્માચારોમાં પરિવર્તનો તો દેશકાલા-
નુસારે અનેક જાતનાં થયા કરે એવું અવબોધે છે. તેથી
વર્તમાનકાલમાં સ્વયંભ્ય ધર્મ્યકર્મ કે જેથી સ્વામાત્મી ઉન્નતિ
થાય તેને આજ્ઞાપૂર્વક દર્શાવી શકે છે અને લૌકિક-વ્યાવહારિક
કર્મોમાં કયાં પરિવર્તનો કરવાં જોઈએ તે પણ પ્રબોધી શકે છે.
આત્મજ્ઞાની ગુરુઓના અનુભવમાં જૂનકાલીન અને વર્તમાનકાલના
સર્વ શાસ્ત્રોનાં રહસ્યો સમાઈ જાય છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થ
ગુરુઓના અનુભવો તે સર્વશાસ્ત્રો-આગમો છે—એવું પ્રબોધીને
શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક તેમની આજ્ઞાવડે ધર્મકર્મો કરવાં જોઈએ.

૨૧૫ જૈનાગમો-નિગમોમાં એકસરખો સદાયજ્ઞાનનો
માર્ગ કાયમ રહે છે પૃ. ૬૧૫

જૈન આર્યાગમો તથા જૈન આર્યનિગમો વગેરેમાં જે
તત્ત્વજ્ઞાનનો માર્ગ છે તે એકસરખો સદાય કાયમ રહે છે
તેથી તેમાં પરિવર્તનો થતાં નથી. પરંતુ ચારિત્રાચારોમાં
તો પરિવર્તનો થયા કરે છે; તેમાં સ્વાત્મા માટે જે યોગ્ય
ચારિત્ર કર્મો-ધર્મપ્રવૃત્તિયો હોય તેઓને આદરવી જોઈએ.

૨૧૬ શ્રદ્ધાબલથી વિજય થાય છે પૃ. ૬૧૬

પૂર્ણ શ્રદ્ધાબલથી દ્રોણાચાર્યની મૃત્તિકાની મૂર્તિ
ખનાવીને એક ગુરુનો સાક્ષાત્કાર કરીને આત્મશક્તિયોનો વિકાસ
કરી શકાય છે. પૂર્ણ શ્રદ્ધાબલથી શ્રદ્ધાવાનની સહાય કરવામાં
દેવતાઓ આત્મલોગ આપે છે. પૂર્ણ શ્રદ્ધાબલથી જે આત્મજ્ઞાની

કચ્છિકાઓ :

[૫૬]

શુરુને સેવે છે તે આમળ્યોતિનો અવશ્યમેવ સાક્ષાત્કાર કરીને વિશ્વજનોનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ થાય છે

૨૧૭ યુગપ્રધાનો

૫. ૬૨૭

અધ્યામજ્ઞાની મહાત્માઓ યુગે યુગે સર્વ મહાત્માઓમાં પ્રધાન હોવાથી તે યુગપ્રધાનો તરીકે ગણાય છે. બાબાના ભણુતર માત્રથી અર્થાત્ દશબાર બાબાના વિક્રાન્ થવા માત્રથી અગર મનોહર આકર્ષક વ્યાખ્યાન દેવાથી વા અનેક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા માત્રથી આત્મજ્ઞાની મહાશુરુની દશા પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. બાબાપંડિતો, કથા કરનારાઓ, ઉપદેશકો, વ્યાખ્યાન-કારો, ક્રિયા કરનારાઓ અનેક છે પરંતુ આત્મજ્ઞાની અનુભવી ગીતાર્થમહાત્માઓ કે જે મૌન રહીને પણ અપૂર્વ શક્તિઓનો પ્રકાશ કરી શકે છે તે ત્રિલા છે. અન્ય મહાત્માઓ કરતાં તેનામાં એક પ્રકારની વિલક્ષણતા રહેલી હોય છે. અંધકારમય રૂઢિમય જમાનામાં તેઓ જ્યારે પ્રકટે છે ત્યારે ખરા આત્માર્થી મનુષ્યો તેમને ઓળખી શકે છે. રૂઢિબળવાળાઓ પૈકી કવચિત્ અજ્ઞ મનુષ્યો તેઓના સામા પડે છે. પરંતુ તેઓ જે જે બાબતોને પ્રકાશ કરવા ધારે છે--કરે છે તે રૂઢિપ્રવાહમાં થયેલી મલિન-તાને દૂર કરે છે અને વિશ્વમનુષ્યોને પરમપદ પ્રાપ્ત કરવાના સુખ્ય સાધનોના મૂળઉદ્દેશોમાં લાવી મૂકે છે. આત્મજ્ઞાની શુરુ-ઓની વંશપરંપરા એક સરખી રીતે વહે એવો કંઈ નિયમ નથી. અંધકારમય જમાના પછી પ્રકાશમય જમાનો દિવસ અને રાત્રિની જેઠે થયા કરે છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થ શુરુના

[૬૦]

કર્મધોમ

ભક્તો પોતાના ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે કર્તવ્ય કાર્યો કરે છે અને તેઓ ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તતા હોવાથી પૂર્ણ શ્રદ્ધાભળથી ગુરુનું હૃદય આપોઆપ ઉદ્દગારવિના પણ આશ્ચર્યના હૃદયમાં ઉતરે છે તે માટે પૂર્ણ શ્રદ્ધાભલનો મુળ શ્લોકમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. પૂર્ણશ્રદ્ધાભલવાનું મનુષ્યો વર્તમાન જન્માનામાં જે પારમાર્થિક—ધાર્મિક કાર્યો કરીને વિજય મેળવે છે તેને અન્ય મનુષ્યો મેળવી શકતા નથી

૨૧૮ રજોગુણના સામાન્યથી મહાયુક્તની શક્યતા પૃ. ૬૩૭

સાધુઓની હાય લેવાથી દેશનું કોમનું અને સમાજનું શ્રેય થઈ શકતું નથી. રાજાઓને અને મનુષ્યોને સમાન ગણીને તેઓને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સમર્પનાર સાધુઓ છે. સાધુઓના જે આધ્યાત્મિક ઉદ્દગારો નીકળે છે તે પરંપરાપ્રવાહે ધર્મશાસ્ત્રો તરીકે વિશ્વમાં પ્રવર્તે છે. પરમાત્માના વિશ્વાસ પર સર્વસમર્પણ કરનારા સાધુઓ છે માટે તેઓની સેવા કરવી જોઈએ અને અજ્ઞાન વજ્રહાન આહિનું હાન કરીને તેઓને સંતોષી તેઓની કૃપા મેળવવા સદા તૈયાર રહેવું જોઈએ. જ્યારે સાધુઓને પીડનારા અજ્ઞાની અધર્મીનાસ્તિક મનુષ્યો ઘણા પ્રમાણમાં પ્રગટે છે ત્યારે સાધુ સમુદાયની રક્ષા કરનારા ઇશ્વરી અવતારરૂપ મુનિઓ પ્રગટે છે. અને તેઓ સાધુઓ સાધુઓ ધર્મીમનુષ્યો અને ગરીબ પશુપંખીઓનું રક્ષણ કરે છે.

૨૧૯ પ્રવૃત્તિમય નિવૃત્તિ અને નિવૃત્તિમય પ્રવૃત્તિ પૃ. ૬૪૨-૩

પ્રવૃત્તિમય નિવૃત્તિ એ યુરોપનું કર્મસૂત્ર છે અને નિવૃત્તિમય પ્રવૃત્તિ એ આર્યદેશનું કર્મસૂત્ર છે. પ્રગતિ

કર્ષિંકાઓ :

[૬૧]

પ્રચારક કર્મસૂત્રોવડે ગૃહસ્થ મનુષ્યો જીવી શકે છે, અન્યથા સ્પર્ધાથી પતિત થતાં તેઓને અને તેઓના ધર્મને નાશ થાય છે.

૨૨૦ ગમે તેવા કપટ પ્રતિપક્ષીઓને પણ સેવા ધર્મથી સ્વધર્મમાં લાવી શકાય છે પૃ. ૬૪૫-૭

વિદ્યાસત્તા લક્ષ્મીથી ધર્મની આરાધના જે ન કરવામાં આવી તો અનાર્થત્વ પ્રાપ્ત થયા વિના રહેતું નથી. વિશ્વમાં જે જે ધર્મો સજીવન રહે છે તેમાં શક્તિ હોય તો તેઓ સજીવન રહે છે. જે ધર્મ વિશ્વજીવોને સમાન ગણીને તેઓની સેવા કરવાતું ફરમાવે છે તે ધર્મની વિશ્વમાં વ્યાપકતા થાય છે. જે ધર્મમાં અને જે ધર્મના લોકોમાં ઉદારતા નથી તેઓના વિચારોને અને આચારોને વિશ્વમાં પ્રચાર થતો નથી. વણ્ણવોમાં ભક્તિનો ગુણ મુખ્યતાને બને છે. જૌદ્રોમાં પરોપકાર ગુણ મુખ્યતાને બને છે. ખ્રીસ્તિયોમાં મનુષ્યસેવ ગુણ મુખ્યતાને બને છે. હિન્દુઓમાં સન્તસાધુ સેવાગુણ મુખ્યતાને બને છે. મુસલમાનોમાં શ્રદ્ધા અને પરસ્પર બ્રાતૃભાવ—ઐક્ય ગુણ મુખ્યતાને બને છે. જૈનોમાં દયાગુણ મુખ્યતાને બને છે.

૨૨૧ ઉદાર દૃષ્ટિવાળો ધર્મ વિશ્વમાં વ્યાપક બને છે. પૃ. ૬૪૬

ગમે તેવા દુષ્ટપ્રતિપક્ષી મનુષ્યોને પણ સેવાધર્મથી સ્વધર્મમાં લાવી શકાય છે. નાસ્તિક મનુષ્યોને પણ તેઓનાં દુઃખ ટાળવારૂપ સેવા પ્રવૃત્તિથી ધર્મભાગમાં આકર્ષી શકાય છે અન્નદાનથી વસ્ત્રદાનથી

[૬૨]

કમયોગ

વિદ્યાદાનથી સદ્વિચાર દાનથી સહાચારદાનથી અને શુભ શક્તિથી જે જે હોય તેઓનું અન્ય મનુષ્યોને દાન કરવાથી જીવોની સેવા કરી શકાય છે. દુર્ગુણોને અનેક ઉપચારથી સુધારીને તેઓની સેવા કરી શકાય છે. રજોશુભી અને તમોશુભી મનુષ્યોને સુધારીને તેઓને સત્વશુભી કરવાથી તેઓની સેવા કરી એમ કથી શકાય છે. તોફાની કલેશી મનુષ્યોને શાંતિ ગુણનું દાન આપીને તેઓની સેવા કરી શકાય છે. વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોમાંથી ક્રોધ માન માયા-લોભ વગેરે દુર્ગુણોનો નાશ થાય અને તેઓ આત્માની શક્તિઓ ખોલવી શકે એવી જે જે પ્રવૃત્તિઓ કરાય તે કર્તવ્ય-સેવા છે. સેવક યોગ્ય ગુણો પ્રકટાવ્યા વિના સેવાધર્મમાં પરિવહી આવતાં સ્થિર રહી શકાતું નથી. ગામોગામ શહેરોશહેર ફરીને મનુષ્યોને આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો અને તેઓનું પ્રભુમય જીવન કરવું એ ઉત્તમોત્તમ સેવાધર્મનો માર્ગ છે. ત્યાગી મહાત્માઓ સમાન કોઈ ઉત્તમોત્તમ સેવા ધર્મ કરવાને શક્તિમાન નથી. આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓની ચરણસેવા કરીને સેવાધર્મનાં રહસ્યોનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કરી ધર્મની સર્વત્ર વ્યાપકતા પ્રચારવા જેઓ સેવા કરે છે તેઓ ધર્મની વ્યાપકતા કરી શકે છે. સર્વજીવોપકારિકા સેવા એ જ ઉત્તમ વ્યવહાર ધર્મ છે એ ધર્મનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું ન્યૂન છે. ઔદાર્યદૃષ્ટિથી ઉદાર સેવા કરી શકાય છે. દૃષ્ટિમાં ઉદારતા હોય છે તો જ સેવા કરવામાં ઉદાર પ્રવૃત્તિ થાય છે. ઉદાર દૃષ્ટિવાળો ધર્મ વિશ્વમાં વ્યાપક બને છે અને સંકુચિત દૃષ્ટિવાળો કોઈપણ ધર્મ વિશ્વમાં સંકુચિતતાને પામી અંતે મરણની શરણુતાને પામ કરે છે.

કર્ણકાવ્યે।

[૧૩]

૨૨૨ શ્રી મહાવીર દેવે જૈન ધર્મનો ઉપદેશ આપીને
સેવાધર્મની ગંગા વહાવી છે. પૃ. ૧૪૧

પીતરાગ પરમાત્મા મહાવીરદેવે સર્વ જીવોના ઉચ્ચારાર્થે જૈન ધર્મનો ઉપદેશ આપીને વિશ્વમાં સેવાધર્મની ગંગા વહેવરાવી છે તેનાથી વિશ્વમાં કોઈ અજ્ઞાનનથી નથી. સેવાધર્મનાં સૂત્રો કલિકાલની સ્થિતિ પ્રમાણે આજીવજીવના સંયોગોના અનુસારે પરિવર્તિત થયાં કરે છે અને તેમાં અનેક સુધારાવધારા થાય છે. પરંતુ સર્વ ધર્મનો મૂળ ઉદ્દેશ સર્વ જીવોનાં દુઃખો ટાળવાં એ જ રહે છે. અત્યેવ સેવાધર્મ—ભક્તિધર્મમાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રધર્મ અને આત્માના શુદ્ધ ધર્માદિ અનેક ધર્મોની રક્ષા માટે આત્માર્પણ કરવું જોઈએ. ભવ્યમનુષ્યોએ યાદ રાખવું કે જ્યાં ધર્મ હોય છે ત્યાં જય થાય છે અને અધર્મથી પરાજય થાય છે. અધર્મથી કદાપિ કોઈનો ક્ષણ માત્ર જય થયો એમ દેખાય છે પરંતુ અંતે તો પરાજય માલુમ પડે છે. સ્વધર્મ સમાન આ વિશ્વમાં કોઈ જયતું સ્થાન નથી. આ વિશ્વમાં ધર્મની રક્ષા કરવા સમાન અન્ય કોઈ કાર્ય નથી. ધર્મરક્ષણ માટે જે કરવું હોય તે ઉત્સર્ગકાલ અને આપત્તિકાલથી કરવું જોઈએ. વિશ્વમાં દયા સત્ય અસ્તેય પ્રમાણિકતા ભક્તિ-સેવા પરાપકાર આત્મભાવ સદ્વિચારો અને સદાચાર વગેરે અનન્ત ધર્મના લેહોરૂપ ધર્મથી સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે. અત્યેવ ધર્મરક્ષામાં સર્વત્ર આત્માર્પણ કરવું જો એ. સંકુચિતદષ્ટિવાળાઓ ધર્મરક્ષણાર્થે જોડતું ચોક વેતરી નાખે છે અને વિશાલ ધર્મના આશયોતું કેટલીક વખતે તો અજ્ઞાનપણાથી ખૂન કરી નાખે છે—સંકુચિતદષ્ટિમંતો પોતે જે ધર્મ

[૬૪]

કર્મયોગ

માને છે તેનાથી ભક્ત જે જે ધર્મો હોય છે તેનો ખડિંગકાર કરે છે અને સ્વકીય માન્યતાવાળા વિચારોનું અને આચારોનું મૂળ રહસ્ય શું હોય છે તે નહીં જાણવાથી ધર્મના નામે પ્રવૃત્તિ કરીને અધર્મ પ્રવૃત્તિ કરે છે. અત્યેવ ઉદારદૃષ્ટિથી સર્વ ધર્મોનું સ્વરૂપ અવખોધીને પશ્ચાત્ ધર્મોના અનેક ભેદોની રક્ષા કરવામાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી જે જે ઉપાયો આદરવા ઘટે તે આત્મસમર્પણ કરીને આદરવા. સ્વાશ્રયી એક મનુષ્ય આત્મસમર્પણ કરીને ધર્મની જેટલી રક્ષા કરી શકે છે તે રીતે અનેક વ્યક્તિયોના સંઘબળથી ધર્મની રક્ષા કરી શકાય છે. પતિવ્રત ધર્મરક્ષણાર્થે રજપુતાનાની રાજ-રમણીઓએ આત્મેત્સર્ગ કર્યા છે તે ઇતિહાસથી અવખોધાઇ શકે છે. કુમારપાલે ધર્મરક્ષાર્થે આત્મલોગ આપવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નહોતું. લોળા ભીમે દેશરક્ષારૂપ સ્વધર્મની રક્ષા કરવામાં આત્મસમર્પણ કર્યું હતું. જે જે સત્યધર્મો હોય તેઓની રક્ષા કરવાથી સર્વ જીવોની પ્રગતિમાં ભાગ લેઈ શકાય છે. જે વખતે જે ધર્મ કરવાની ખાસ જરૂર હોય તે વખતે તે ધર્મની રક્ષા કરવી જોઈએ. આત્મસમર્પણ કર્યા વિના ધર્મની રક્ષા થઈ શકતી નથી. દેશધર્મ, સમાજધર્મ, વિશ્વધર્મ, સંઘધર્મ, સ્વધર્મ, સામાજિક ધર્મ, જૈન ધર્મ, જ્ઞાનધર્મ, ચારિત્રધર્મ, ત્યાગધર્મ, નિમિત્તધર્મ, ઉપાદાન ધર્મ, ઉપકારધર્મ, વિદ્યાધર્મ, ક્ષત્રિયધર્મ, વૈશ્યધર્મ, શૂદ્રધર્મ, અનેકાંતશ્રુતધર્મ, તત્વધર્મ, આત્મધર્મ—આદિ અનેક પ્રકારના ધર્મોના રક્ષણથી સર્વ પ્રકારની શક્તિયોને પ્રકટાવી શકાય છે અને તેથી વિશ્વમાં સર્વ વ્યવસ્થાઓની સુરક્ષા કરી શકાય છે. સર્વ પ્રશસ્ય ધર્મોનું રક્ષણ કરવામાં સર્વ શુભ શક્તિયોનો યોગ કરતાં જરા માત્ર અચકાવું ન જોઈએ. સર્વસમર્પણ કર્યા વિના

કર્ણિકાઓ

[૬૫]

વિશ્વના શુભવ્યવહારોમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકાતું નથી; તેમજ ધર્મવ્યવહારોમાં પણ પ્રવૃત્ત થઈ શકાતું નથી. ધર્મરક્ષણાર્થે જેઓ આત્મસમર્પણ કરવામાં લાયક પામે છે તેઓ નપુંસક નિવીર્ય-મૃતક સમાન મનુષ્યો છે. આત્મજ્ઞાનીમહાત્માઓ ધર્મની રક્ષા કરવામાં સમ્યક્ આત્મસમર્પણ કરી શકે છે, તેઓ કદાપિ ધરાશ્રયી બની શકતા નથી. અધર્મી મનુષ્યોનું તથા નાસ્તિક મનુષ્યોનું બધું વધી જાય છે ત્યારે અપવાદ માર્ગથી પણ છેવટે ધર્મની અને ધર્મીઓની રક્ષા કરવાની પ્રવૃત્તિઓને સ્વીકાર્યા વિના છુટકો થતો નથી. અનેક પ્રકારના પરસ્પર બિફાદ ધર્મલેહોમાં અનેક વચની કહીએવટે સત્મર્મી ગ્રંથજી કરવો જોઈએ, પણ નક્કી ધર્મલેહોમાં આત્મવીર્યને વ્યય ન કરવો જોઈએ. અનેક શુભ શક્તિઓનો ધર્મયુદ્ધો કરીને નાશ ન કરવો જોઈએ એવું ખાસ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ.

૨૨૩-૨૨૪-૨૨૫ ધાર્મિક મનુષ્ય કોને કહેવા? અને તેમની સેવાભક્તિ શા માટે?

૬૫૦-૫૧

રાગદ્વંધાદિ દુર્ગુણોનો નાશ કરવામાં જેઓ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને આત્માના જ્ઞાનાદિ શુભો ળીલવવા પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ ધાર્મિકમનુષ્યો છે. જે જે અંશે સાવધાચારો ટળે છે તે અંશે મનુષ્ય ધર્મી બને છે-એમ વિશાળ દૃષ્ટિથી વિચારીને ધાર્મિકમનુષ્યોના અસ્તિત્વમાટે આપત્તિકાલમાં પણ અપવાદમાર્ગથી જે જે તત્સત્ સમયાનુસારે યોગ્ય જણાય તેવાં કર્મોથી પ્રવર્તવું જોઈએ. આ વિશ્વમાં આ કાલમાં પંચમહાવ્રતધારકત્યાગીસુનિવરો, સાધ્વીઓ

[૬૬]

કર્મયોગ

વગેરે મુખ્યતાએ ધાર્મિકો ગણાય છે માટે નાસ્તિકોના બળ સામે તેઓનું અસ્તિત્વ કાયમ રહે એવા ઉપાયોને આદરવા જોઈએ. આ કાળમાં સાધુઓ સાષ્ટ્રીઓ વગેરે ધાર્મિકમનુષ્યોની સેવાભક્તિ કરવાથી જેટલો સ્વપરને લાભ થાય છે તેટલો અન્ય કર્ણથી થતો નથી. ધાર્મિકમનુષ્યોના હૃદયમાં પરમાત્માનો વ્યક્ત વાસ છે. ધર્મી મનુષ્યોનો જ્યાં વાસ હોય છે ત્યાં અનેક જાતના ઉપદ્રવોની શાન્તિ થાય છે. ધાર્મિકમહાત્માઓના સદ્વિચારોથી અને આચારોથી દુનિયાપર જેટલી શુભ અસર થાય છે તેટલી અન્ય કર્ણથી થતી નથી. ધર્મી મહાત્માઓ વિના પરમાત્મદર્શન કરી શકાતાં નથી. ધર્મીમહાત્માઓના સ્પર્શથી પૃથ્વી પવિત્ર થાય છે. ધાર્મિકમનુષ્યોની સામા અધર્મી મનુષ્યો થાય છે અને ધર્મી મહાત્માઓને સતાવવા અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો કરે છે, પરંતુ સત્વળગથી ધર્મી મહાત્માઓ ઉપસર્ગને સહન કરે છે અને ઈશ્વરી બળની પ્રવૃત્તિથી તેઓ અન્તે અધર્મી મનુષ્યોરૂપ અસુરોને હઠાવી ધર્મનું સામ્રાજ્ય સારી રીતે સ્થાપી શકે છે. ધર્મી મનુષ્યોને દેવતાઓની સહાય મળે છે એમ કથવામાં ઘણું સત્ય સમાયલું છે. ધર્મી મનુષ્યોમાં સંકુચિત વિચારો પ્રવેશ થતાંની સાથે પડતી પ્રારંભાય છે.

૨૨૬ ચારે વર્ષની વ્યવસ્થા.

૬૫૩-૫૬

જ્ઞાનધ્યાન સમાધિવગેરે ગુણો જેનામાં હોય છે અને જેઓ મહત્વના યાગીઓ હોય છે તેઓ બ્રાહ્મણો ગણાય છે. બ્રહ્મ અર્થાત્ આત્માનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન જેનામાં પ્રગટે છે તેને બ્રાહ્મણ કહેવામાં આવે છે. જેનામાં અનેક પ્રકારના સદ્વિચારો પ્રગટે છે અને જે આત્મજ્ઞાનવડે

કર્ણિકાઓ

[૧૭]

વધતો જાય છે તેને પ્રાણીક કથવામાં આવે છે. ધર્મશાસ્ત્રોનું પઠન-પાઠન અને સર્વમનુષ્યોને સદ્વિધાથી ધર્મમાં પ્રવર્તાવવા એ જ પ્રાણીકનું લક્ષણ છે. સર્વ જીવોનું વિશ્વમાં જોયો ન્યાયધર્મપૂર્વક રક્ષણ કરે છે તેઓને ક્ષત્રિયો કથવામાં આવે છે. ક્ષત્રિયોવિના ધર્મનો નાશ થાય છે. પેટ જેમ શરીરના દરેક અવયવનું પોષણ કરવા સમર્થ છે તેમ વૈશ્યવર્ગ પણ વ્યાપારાદિવડે સમાજનું દેશનું અને વિશ્વવર્તી સર્વનું યથાયોગ્ય રીતે પોષણ કરવા સમર્થ બને છે. ચારે વર્ણની આવશ્યકતા માનવાથી ધર્મવ્યવહારમાં પણ ચારે વર્ણની આવશ્યકતા વ્યવહારવત્ ઈષ્ટ મનાય છે તો તેથી ધર્મી મનુષ્યોની અને ધર્મની વૃદ્ધિ થયા કરે છે, સર્વ વર્ણના લોકો ધર્મની આરાધના કરવા માટે અધિકારી છે. ધર્મની આરાધના કરવામાં શ્રીસૂર્વજ્ઞમહાવીરપ્રભુએ નાતબાતના ભેદને દર્શાવ્યા નથી. શ્રીવીરપ્રભુના સમયમાં પ્રાણીક, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણ જૈનધર્મનું આરાધન કરતા હતા; કેટલાક સૈકાઓ પર્ષત એવી ચાર વર્ણની ધર્મવ્યવસ્થા જૈનકોમમાં પ્રવર્તતી હતી; જ્યાંસુધી એવી ધર્મવ્યવસ્થાપૂર્વક ચારે વર્ણ જૈનધર્મમાં પ્રવર્તતા હતા ત્યાં સુધી જૈનધર્મની વ્યાવહારિક ઝાહોઝલાલીમાં કંઈ ખામી નહોતી અને એવી ચારે વર્ણની જૈનધર્મવ્યવસ્થા યાજવાનો અંત આવ્યો ત્યારથી જૈનધર્મની ઝાહોઝલાલીમાં ખામી આવી અને વર્તમાનમાં જૈન સંખ્યામાં ઘટાડો થયો છે તેથી સર્વ મનુષ્યો જ્ઞાત છે. અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ધર્મ, દેશવિરતિ ધર્મ અને સર્વવિરતિ ધર્મ અંગીકાર કરવાને ચારે વર્ણના મનુષ્યો અધિકારી છે. ચારે વર્ણના મનુષ્યોને જે ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવાનો અધિકાર નથી તે ધર્મનું વિશ્વમાં અસ્તિત્વ રહેતું નથી. જૈનધર્મમાં પણ પૂર્વની પેઠે ચારે વર્ણ સ્વસ્વા-

[૬૮]

કર્મયોગ

ધિકારે વિવેક યતનાપૂર્વક પ્રવર્તે. પ્રવૃત્તિ કરનારા કર્મયોગીઓ અત્યંત સંખ્યામાં પ્રકટા; બાહ્યસામ્રાજ્ય અને ધર્મસામ્રાજ્યનો ચારે વર્ણોની સાથે પરસ્પર નિકટ સંબંધ છે. તેનાં રહસ્યોને મનુષ્યોએ ગુરુગમથી અવબોધવા જોઈએ. રાજ્ય, સમાજ, સંઘ, કોમ, ધર્મ વગેરેમાં માલિન્ય પ્રવેશતું નથી તથા કોમહિનો નાશ થાય એવો સાધ્યશૂન્ય વિચારોનો તથા પ્રવૃત્તિઓનો સડો પ્રવેશતો નથી. ઠરેકં વર્ણ પોતાનો મૂળ ઉદ્દેશ ભૂલી જાય છે અને અજ્ઞાન તરફ પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તે સ્વહસ્તે સ્વાત્માનો નાશ કરે છે. વર્તમાન જમાનામાં જૈન કોમો ચારે વર્ણોની ંવસ્થાનો પુનરુદ્ધાર કરવો જોઈએ.

૨૨૭ સત્યાન્નાસ્તિ પરો ધર્મઃ પૃ. ૬૬૦થી ૬૬૧

સત્યાન્નાસ્તિ પરો ધર્મઃ સત્યથી અન્ય કોઈ ધર્મ નથી. સર્વ પ્રકારનું શુભ કરનાર ધર્મ હોવો જોઈએ. આ ભવમાં પ્રત્યક્ષ સર્વ શુભકારક ધર્મ અનુભવાય તે ધર્મ સેવવો જોઈએ. જે ધર્મમાં રજોગુણી આચારોનું બાહુલ્ય પ્રવર્તતું હોય છે તે ધર્મના નામથી જે ધર્મ હાલ પ્રસિદ્ધ હોય તો પણ તે અધર્મરૂપ હોવાથી ત્યાગ કરવાયોગ્ય છે.

સજ્જન મનુષ્ય પણ ધર્મના નામે મતલેહ ધારીને પરસ્પર એકબીજાને અધર્મી ધારી કલેશચુદ્ધો કરે છે અને વિશ્વમાં તેથી અશાન્તિ ફેલાય છે. અતએવ તેવો અશુભ ધર્મ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

વિશ્વમાં અમુક એક ધર્મ કદાપિ થયો નથી અને થવાનો નથી. વિશ્વમાં સર્વત્ર મનુષ્યોનો એકધર્મ કરવા

કર્ષિંકાઓ

[૬૯]

માટે જેઓ કલેશયુક્તો કરે છે તેઓ ધર્મના સ્વરૂપને સમજતા નથી. કોઈ પણ ધર્મના નામે જે લોકો ધર્મયુક્તો કરીને અન્ય ધર્મીઓનાં ગળાં રહેંસે છે, તે ધર્મ નથી પણ અધર્મ છે. સર્વ મનુષ્યોને ધર્મના એકસરખા વિચારો અને આચારો પસંદ આવતા નથી. સર્વ મનુષ્યો પૈકી દરેક મનુષ્ય સ્વાધિકારે ધર્મના અસુક વિચારોને અને આચારોને સેવી શકે છે. ધર્મમાં માત્ર અન્ય વિચારોનો પ્રવેશ થતાં અસહાયારોનું પ્રાબલ્ય વધે છે અને તેથી અન્તે ધર્મનો નાશ થાય છે અને તેને સ્થાને અન્ય ધર્મની પુનઃ ઉત્પત્તિ થાય છે. જે ધર્મને ઉદ્ધાર સદ્વિચારો અને ક્ષેત્રકાલાનુસારે સહાયારોની પ્રગતિકારક સંસ્કારો મળતા નથી તે ધર્મનો અન્તે નાશ થાય છે. સર્વ જીવોની શુભોત્પત્તિ કરનાર સદ્વિચારો અને સહાયારો ગમે તે દેશમાં ધર્મરૂપ છે. શુદ્ધ બ્રહ્મ અર્થાત્ આત્માની શુદ્ધતા એજ જૈનધર્મનું કર્તવ્ય છે.

કલિયુગમાં રજ્જેગુણી અને તમોગુણી ધર્મનું પ્રાધાન્ય પ્રવર્તે છે જેથી કલિયુગમાં રજ્જેગુણી તમોગુણી મનુષ્યોના તાબા નીચે સત્વગુણી મનુષ્યો દબાયેલા રહે છે. તથાપિ રજ્જેગુણી અને તમોગુણી મનુષ્યોના હસ્તે સત્વગુણી મનુષ્યોનો નાશ થવાનો આપત્તિકાલ પ્રાપ્ત થાય તેવા આપત્તિકાલ પ્રસંગે સત્વગુણી મનુષ્યોએ અદ્વિધાનિ અને બહુલાભની દૃષ્ટિએ અસુરોને પરાજય કરવા તેઓના કરતાં બળવાન અનેક ઉપાયોને સેવવા બેઠાં. સર્વ દેશોમાં ધર્મોદ્ધાર કરનારા મહાત્માઓમાં શુભ એજ મહાત્માઓ આર્યાવર્તમાં સત્વગુણી ધર્મથી પ્રગટી શકે છે

[૭૦]

કર્મયોગ

રર૮ ધર્મ અને ધર્મીઓની રક્ષા કોણ કરી શકે? પુ, ૬૬૨થી ૬૪
ક્ષાત્રબલ વિના કદાપિ ધર્મ અને ધર્મીઓની રક્ષા થતી
 નથી. વૈશ્યત્વના બલ વિના ધર્મ અને ધર્મીઓની પુષ્ટિ વૃદ્ધિ
 થતી નથી. સેવાના બળવિના ધર્મનાં સર્વ અંગોમાં પરિપૂર્ણ
 વ્યવસ્થા રહેતી નથી. જ્ઞાનબળ વિના ધર્મનાં રહસ્યો જાણ્યાતા નથી.
અને તેથી માહરીઓ પ્રવાહ વૃદ્ધિ પામે છે. અત્યેવ કોઈપણ
 કાલમાં ઉપર્યુક્ત ચારે બલપૈકી કોઈપણ બલની ન્યૂનતા થવા
 દેવી નહીં અને જે કાલે જે બલની ન્યૂનતા થઈ હોય તે બલને તે
 કાલે ગમે તે ઉપયોગથી દેશમાં સંઘમાં સમાજમાં પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.
 રજોગુણ તમોગુણ અને સત્વગુણની પેલીપાર આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ
 રહ્યો છે. અનાદિકાલથી આત્મા છે અને અનન્તકાલ પર્યન્ત રહેવાનો
 આત્માવિના ધર્મ નથી તેથી આત્માના ધર્મને સનાતન જૈનધર્મ
કથવામાં આવે છે. આત્માનો ધર્મ આત્મામાં છે તેને ધ્યાન
 ધરીને અનુભવવો જોઈએ. આત્મા તે જ આત્માની શુદ્ધ પ્રકટવા-
 થી પરમાત્મારૂપ થાય છે.

यः परमात्मा वरं सोऽहं, योहं स परमेश्वरः ।

मदन्यो न मयोपास्यो, मदन्यो न यजाम्यहं ॥

જે પરમાત્મા પરમબ્રહ્મ છે તે હું છું અને જે હું આત્મા-
 બ્રહ્મ છું તે પરમેશ્વર છે, મારાથી અન્ય-આત્માથી અન્ય બ્રહ્મ-
 થી અન્ય કોઈ બ્રહ્મ નથી અર્થાત્ આત્માને ઉપાસ્ય નથી; આત્મા
 અર્થાત્ બ્રહ્મથી સ્વયં શુદ્ધબ્રહ્મ ઉપાસ્ય છે.

આર્યાવર્તમાં અન્ય દેશો કરતાં અનેક જ્વાલામુખી પર્વત
 કોટવા વગેરેના ઉત્પાતો થતા નથી તેજુ કારણ ધર્મ છે. આર્યાવર્ત-

કર્ણિકાઓ

[૭૧]

માં અનેક સાત્ત્વિક ધર્મ આદિ ધર્મોની મનુષ્યોના વિચારોમાં અને આચારોમાં શિથિલતા આવી ત્યારથી આર્યોની પકડી થવા લાગી છે. ધર્મે જ્ય અને પાપે ક્ષય એવા વાક્યનું સ્મરણ કરીને આત્માને અને વિશ્વને ધર્મમાં પ્રવર્તાવ.

રરહ વિશ્વમાં ધર્મનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા શું શું કરવું જોઈએ ? પૃ. ૬૬૬-

જે જે અંશે રાગ દ્વેષનો ક્ષય છે તે તે અંશે આત્માનો ધર્મ પ્રકટ છે. રાગદ્વેષના ક્ષયવિના સત્યજ્ઞાનની તથા સત્યમતોની પ્રાપ્તિ મર્મ શકતી નથી. જેનામાંથી સર્વથા રાગદ્વેષ ટળી ગયા હોય તેનામાં ઠેવલજ્ઞાન દર્શન વગેરે ગુણો પ્રકટી શકે છે અને તેજ સત્ય ધર્મનો સર્વજીવોનો યોગ્ય સાપેક્ષધર્મનો ઉપદેશ હઈ શકે છે; જે જે અંશે રાગદ્વેષ ક્ષય ટળે છે તે તે અંશે કોઈપણ મનુષ્ય મહાત્મા બની શકે છે. વિશ્વમાં રાગદ્વેષના ઉપશમ વિના સત્તા ધારી લક્ષ્મીધારી વિદ્યાધારીઓને જરા પણ સત્ય શાન્તિ મળવાની નથી. રાગદ્વેષના ક્ષયવિના નીતિધર્મને પણ સમ્મદ પાળી શકાતો નથી. રાગદ્વેષના ઉપશમ વિના સત્તા લક્ષ્મી વિદ્યા અને રાજ્યથી વિશ્વજનોને સત્યશાંતિ વગેરેનો લાભ સમર્પી શકાતો નથી, વિશ્વમાં સંઘ, ધર્મ, વ્યક્તિ, વર્ણ, સમાજ, વિદ્યા વગેરેનું સ્વાસ્તિત્વરક્ષણ કરવા માટે શુભ કર્મોને કરાવવાં જોઈએ અને જેઓ કરતા હોય તેઓની અનુમોહના કરવી જોઈએ. ત્યાગી મહાત્માઓએ ઉપયુક્ત શુભકર્મોથી શુભ લાભ થાય એવો ઉપદેશ દેવો જોઈએ. ધર્મનું અસ્તિત્વ સંરક્ષવા માટે શુભયુક્તિઓ વડે જે જે દેશકાલાનુસારે યોગ્ય લાગે એવાં આવશ્યક કર્મો કરવાં જોઈએ. આ આપત્તિકાલમાં

[૭૨]

કર્મચોગ

ધર્મનું વિશેષ રક્ષણ થાય અને ધર્મી મનુષ્યોનું વિશેષતઃ સંરક્ષણ થાય એવાં આપવાદિક કર્મો કરવાં જોઈએ. સામાજિક ખલ, રાજબંધન, ક્ષાત્રખલ, વૈશ્યખલ, પ્રાણીખલ, શૂદ્રખલ લેણું કરીને વિશ્વમાં ધર્મનું અસ્તિત્વ રહે એવાં આવશ્યક કર્મો કરવાં જ જોઈએ.

૨૩૦ દાન અને સેવાનું ધર્મમાં સ્થાન પૃ. ૬૯૮-૯

જ્ઞાનોદય કાલમાં ધર્મની વ્યાપકતા કરવા સર્વ ધર્મીય મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ જેઓ ધર્મને આચારમાં મૂકીને ખતાવે છે તેઓનો ધર્મ સર્વત્ર વિશ્વમાં પ્રસરે છે. રાગદ્વેષ, અહંતા, ધૃષ્ટિ, નિન્દા વગેરે જેઓના હૃદયમાં નથી એવા કરુણાસાગર મૈત્રીભાવના વાળા મહાત્માઓથી ધર્મની વિશ્વમાં સ્થાવરતા રહે છે. પુણ્યખંધાદિકારક જે જે શુભકર્મો, પુણ્યકર્મો, ધર્મકર્મો કે જેઓની ઉપયોગિતા ધર્મશાસ્ત્રોમાં દર્શાવી છે તેઓનો વિશ્વમાં પ્રચાર થવા માટે ઉપદેશ દેવો જોઈએ. વિશ્વજનોના બિન્ન બિન્ન અધિકાર છે તેથી એક સરખાં પુણ્યકર્મોમાં સ્વાધિકાર સર્વ મનુષ્ય બિન્નબિન્ન પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમાં સુઝાવું જોઈએ. ધર્મની પ્રભાવના કરનારાઓ જ ખરેખરા ધર્મના રક્ષકો છે. અનેક શુભકર્મોથી ધર્મની પ્રભાવના કરી શકાય છે. જ્ઞાનદાન, અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, સુપાત્રદાન, કીર્તિદાન અનુકંપાદાન, અને સેવાથી સર્વ જીવોને ધર્મ તરફ આકર્ષી શકાય છે. સાત્ત્વિક સેવાથી આત્માની શક્તિયો ખીલે છે અને પુષ્પની આસપાસ જેમ સમરો શું જે છે તેમ તેવા કર્મચોગોની આસપાસ ધર્મી મનુષ્યોનો સમૂહ લેગો થાય છે અને તેના વિચારોને અને આચારોને અનુસરે છે. ધર્મની પ્રભાવના કરનારાઓની ખરેખર જે ધર્મમાં વિશેષ સખ્યામાં હોય છે તે ધર્મની વિકાસમાં વ્યાપકતા થાય છે. મહામાથે સેવકોએ ધર્મજ્ઞાનપ્રચારથી પાઠશા-

કર્ણિકાઓ

[૭૩]

લાદિક શુભ કર્મ કરવાં જોઈએ. ધર્મશાલા વગેરેનું સ્થાપન કરવું જોઈએ; સાધુઓને અને સાધ્વીઓને ભણાવવા માટે પાઠશાલાદિકની સ્થાપના વગેરે જે જે શુભ કર્મો કરવાનાં હોય તે તે કરવાં જોઈએ. (ધાર્મિક મનુષ્યોને સાહાય્ય દેવાથી મહાધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.)

૨૩૧ જ્યાં ગુણો નથી ત્યાં આચાર નિષ્ફલ છે.

પૃ. ૬૭૦-૬૭૨

ધાર્મિકસદાચારો જો ગુણોવડે સહિત હોય છે તો સ્વોન્નતિસાધક બને છે; બ્રાતૃભાવ, શુદ્ધપ્રેમ, દયા, ઉદારભાવ, નીતિ, સ્વાર્થત્યાગ, સ્વાર્પણ, સમાનભાવ વગેરે ગુણોવિનાના આચારોમાં નીરસતા, જડતા, શુષ્કતા, બ્રષ્ટતા, મલિનતા પ્રાપ્ત કરે છે. ગુણોવિનાના આચારો ખોખાં જેવા છે. ગુણોવિનાનો આચારમાત્રનો ઘટાટોય સદાકાલ જીવી શકતો નથી. આત્માવિનાની પૂતલીઓનો નાચ જેમ આત્માસહિત નાટિકાના નાચ સમ રસિક થતો નથી તદ્રત ગુણોવિનાના આચારો રસિક અને સ્વોન્નતિકારક રહેતા નથી. જ્યાં ગુણો નથી ત્યાં આચાર નિષ્ફલ છે. આચારોમાં ગુણોનો રસ રેડાયા વિના ધર્મની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. ગમે તેવા સુષ્ટુ ધર્મોચારો હોય છે પણ ગુણોવિના તેનો આદર કરવા માત્રથી આત્મોન્નતિ થઈ શકતી નથી. ક્રિયાઓ, આચારો, ધર્માનુષ્ઠાનો ધર્મપ્રવૃત્તિયો ઇત્યાદિમાં ગુણોવિના પ્રવૃત્ત થવાથી 'પોતાનું' અને 'વિશ્વનું' શ્રેયઃ સાધી શકાતું નથી; આચારોના ફલની સાધ્યદાષ્ટ નષ્ટ થવાની સાથે તે તે ધર્મના આચારોનું મનુષ્યોમાં જીવંત સ્વરૂપ રહેતું નથી. જે આચારો ગુણની વૃદ્ધિ માટે અને ગુણના રક્ષણ માટે છે તેઓનું સ્વરૂપ અવઓષીને

[૭૪]

કર્મયોગ

તેઓને સ્વાધિકારે આહરવા જોઈએ. જ્ઞાનશ્રદ્ધાબલે ધર્માચારો-સદાચારો આચર્યા છતાં કલ્યાણ કરનારા થાય છે. જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા વિના આચારો આચરતાં છતાં આત્માનું કલ્યાણ કરી શકાતું નથી. જ્ઞાનવિના આચારોમાં અંધતા પ્રાપ્ત થાય છે અને શ્રદ્ધાવિના આચારોને આચરવામાં આત્મબળ રહેતું નથી. શ્રદ્ધાવિના આચારોમાં એક સરખી પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. સર્વધર્મોમાં-સર્વધર્મશાસ્ત્રોમાં આચારોને પ્રથમધર્મ કથ્યો છે. સર્વ વ્યવહારનો આધાર આચાર છે. હુજરો લાખો કરોડો વિચારોની મૂર્તિઓ આચારો છે. લાખો કરોડો વિચારનું ફલ આચારો છે. આચારો વિના ધર્મની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. કોટિવિચારો કરી કરીને તેઓને પણ આચારમાં મૂકવાની જરૂર રહે છે. વ્યવહારથી લોકોનો આધાર આચાર છે. આત્માના ગુણ ખીલવવા માટે સ્વયોચ્ચ આચારોને આચરો અને નકામા તર્કો કરવાના છાડી દો. હૃદયવિના આચારોની આચરણા થઈ શકતી નથી; વ્યક્તિબલ, જ્ઞાતિબલ, સમાજબલ, સંઘબલ અને દેશબલને વધારવા માટે સર્વ મનુષ્યોએ વ્યાવહારિક આચારોને અને ધાર્મિકાચારોને સેવવા જોઈએ. તર્કસ્ય અપ્રતિષ્ઠાનમ્-તર્કો, યુક્તિ કરનાથી ઠેકાણે ઠરવું થતું નથી. લાખો લાખણો આપનારા કરતાં સદાચારનિષ્ઠ એક મનુષ્ય જેટલું સ્વપરનું શ્રેયઃ કરી શકે તેટલું અન્ય કોઈ કરી શકતું નથી. જ્ઞાન શ્રદ્ધાપૂર્વક સદાચારસ્થિતમનુષ્યોનો નિપાત-નાશ થતો નથી. દેશકાલાનુસારે ધર્માદિકના સદાચારોમાં ધર્મક્રિયાઓમાં ધર્માનુષ્ઠાનોમાં પરિવર્તનો થયા કરે છે. ધર્મવિનાનો કોઈ આચાર આચરવા યોગ્ય નથી. દેશની, ધર્મની, સંઘની અને જ્ઞાતિની પડતી કરનારા આચારો જો કે સદાચારો તરીકે ગણાતા હોય તોપણ

કર્ણિકાઓ

[૭૫]

તે આદરવા યોગ્ય થતા નથી. સમસ્તવિશ્વમાં સાત્વિકગુણી આચારોને આચર્યા વિના પડતી છે.

૨૩૨. ભિન્ન ભિન્ન આચારમાં સત્યની અવલોકના

પૃ. ૬૭૧-૭૨

ધર્મપ્રાણભૂત આચાર સદા સર્વત્ર સત્પુરુષોવડે માન્ય છે. ઉત્સર્ગ અને અપવાદવડે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલાભાવાનુસારી એવા સદાચારો આગમોના અવિરોધપૂર્વક સેવવા યોગ્ય છે. દ્રવ્યક્ષેત્રકાલાનુસારી એવા સદાચારોને પણ ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી સદાચારોની પ્રવૃત્તિ જાણ્યાવિના પ્રવૃત્તિ કરવાથી ધર્મનો અને ધર્મીઓનો નાશ થાય છે. અપવાદ વખતે જેઓ ઉત્સર્ગથી આચરણ કરે છે તેઓ ધર્મ અને ધર્મીઓના નાશ માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે એમ અવખોધવું. આપત્તિકાલે અપવાદ વખતે કેવી રીતે આચારો આચરવા તે તે કાલના જ્ઞાનીઓના હાથમાં છે; પરંતુ ભૂતકાલના જ્ઞાનીઓના હાથમાં નથી. જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપઆચાર અને વીર્યાચાર એ પાંચ પ્રકારના આચારોને ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી ચારે વર્ણોએ અને ત્યાગીઓએ સેવવા જોઈએ. ખાર ભાવના ભાવવી જોઈએ. મનુષ્યોએ સદા મૈત્રી પ્રમોદ મધ્યસ્થ અને કારુણ્ય એ ચાર ભાવના ભાવવી જોઈએ. પરસ્પર વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક ભિન્નાચારોમાં સુંઝાઈને યુદ્ધ ન કરવું જોઈએ; કલેશ કંકાશ વૈર ઝેર ન કરવાં જોઈએ. આ વિશ્વમાં મૂળ ઉદ્દેશના સાધ્ય માટે અનેક સાધનોએ ભિન્નાચારોપૂર્વક સ્વાધિકારે મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે તેમાં સેદદષ્ટિને આગળ કરી સુંઝાવાનું કંઈ કારણ નથી. સાપેક્ષનયપૂર્વક પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન આચારોમાં સત્ય અવલોકવું.

[૭૬]

કર્મયોગ

૨૩૩ જ્યાં ધર્મ ત્યાં જય અને અધર્મથી પરાજય.

પૃ. ૬૪૭

ધર્મ કામ અને અર્થના ઇચ્છકોએ સંસારવ્યવહારમાં પ્રથમ સદાચારના સેવકો બનવું જોઈએ. ન્યાય્યસદાચાર વિના અનેક રાષ્ટ્રોનો અધઃપાત થયો. જે ધર્મના મનુષ્યોએ અને રાજ્યસત્તાધીશ લોકોએ ન્યાય્યસદાચારોને પરિહર્યા તેઓની અધોદશા થઈ એમ ઇતિહાસનાં પાનાં ઉકેલતાં અવબોધાય છે. આધ્યાત્મિકજ્ઞાનથી સદાચારોનાં રહસ્યો વિશ્વમાં જીવતાં રહે છે. અતએવ અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને સદાચારોનું સંરક્ષણ કરવું જોઈએ. લૌકિક કર્મ અને વર્ણુ એ જે વડે યુક્ત મનુષ્યો વિશ્વમાં સ્વાધિકારવડે સદ્-ધર્મ્યકર્મોમાં સારી રીતે સંગત હોય છે. ઇશ્વરની લક્ષિતથી, ગુરુની લક્ષિતથી, ધર્મીઓની સેવાથી અને સાધુઓની સેવાથી સદાચારના વિચારોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આચારોવડે અને શુભ-શુદ્ધ અધ્યવસાયોવડે મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરી શકાય છે. જ્ઞાનક્રિયાવડે મોક્ષ છે. ક્રિયા એ આચારરૂપ છે પરંતુ તેમાં દુર્ગુણોનો પ્રવેશ થાય છે તો આચારમાં મલિનતા પ્રકટે છે. આચારોવડે શુભ અધ્યવસાયો પ્રકટાવવાથી આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. જે જે આચારોવડે આત્માના અધ્યવસાયોની શુદ્ધિ થાય છે તે તે આચારોને સ્વાધિકારે સેવવાની જરૂર છે. આત્માનાં જ્ઞાનદર્શનચારિત્રગુણની શુદ્ધિ માટે આચારોની ઉપયોગિતા છે. સદાચારોમાં સ્થિર રહેવાથી આત્માના અધ્યવસાયોની શુદ્ધિમાં સ્થિર રહેવાય છે.

સ્વકર્તવ્યવિચારોમાં પ્રવૃત્ત થવાથી સર્વ પ્રકારની સ્વ-પરની શુભ શક્તિઓનો ઉદય થવાનો છે તે વિના લાંબાં લાંબાં ભાષણોથી તસુ માત્ર પણ આગળ પ્રગતિ થઈ શકે

કર્ષિંકાઓ

[૭૭]

તેમ નથી. ધર્મવ્યવહારસુક્રા જે જે ધર્મકર્મો-ધર્મચારો છે તે ધર્મનાં અંગો છે માટે અસુક્ર એક બાબતની દૃષ્ટિની ધૂનમાં આવીને તેઓનો છેદ ન કરવો જોઈએ. વૃક્ષનાં મૂલો અને તેની શાખાનો નાશ કરવાથી જેમ વૃક્ષનો નાશ થાય છે તેમ ધર્મગમૂલભૂત ધર્મકર્મોના-ધર્મચારોનો નાશ કરવાથી ધર્મનો નાશ થાય છે. ધર્મના અંગભૂત ધર્મચારોમાં મૂલાંગોનો નાશ ન થાય એવી રીતે સુધારો કરવાની જરૂર છે. પરંતુ સર્વથા ધર્મનો નાશ થાય એવી રીતે સુધારો કરવાની જરૂર નથી. ધર્મવ્યવહારમૂલ ધર્મચારોને સ્વાધિકારે સેવ !!! પરંતુ ધર્મતીર્થજીવક ધર્મવ્યવહારનો ત્યાગ ન કર-વ્યવહારનયપ્રતિપાદ ધર્મચારોનો નાશ કરવાથી ધર્મતીર્થનો નાશ થાય છે અને તેથી વિશ્વમનુષ્યોની સુધારણામાં કલેનો પ્રવેશ થાય છે.

૨૩૪ જૈનધર્મોનું વિશ્વમાં અસ્તિત્વ. પૃ. ૬૪૮-૫૦

ધર્મચાર વિનાનો કોઈ ધર્મ વિશ્વમાં મનુષ્યોના બાહ્ય અને આંતર જીવનથી જીવી શકતો નથી. જે ધર્મચારોને ઉત્થાપે છે તે ધર્મનો ઉચ્છેદ કરે છે. ધર્મગોમાં દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલાનુસારે સુધારક પ્રગતિકારક રક્ષકપરિવર્તનો થયાં કરે છે પરંતુ તેથી ધર્મગોનો નાશ થતો નથી-એમ સુધારક-દૃષ્ટિએ અવલોકવાની જરૂર છે. પ્રાચીન તેટલું સત્ય અને અર્વાચીન તેટલું અસત્ય તથા અર્વાચીન તેટલું સત્ય અને પ્રાચીન તેટલું અસત્ય એવો કદામ્રહ કરવો નહિ. અન્યોના ઉપર પરોપકાર આદિ ધર્મકરણીથી જેટલી અસર થાય છે તેટલી અન્ય કશાથી થતી નથી. ધર્મચારો આકાર છે અને તેનાથી અન્યોને સાક્ષાત્ લાભ થાય છે એવું ઘણી બાબતોમાં અનુભવી શકાય છે. જૈનધર્મશાસ્ત્રોમાં જે સોળ ધર્મસંસ્કા-

[૭૮]

કર્મયોગ

રોનું વર્ણન કર્યું છે તે વ્યવહારધર્માદિની દૃઢતા માટે છે-
એવું અવબોધીને સ્વાધિકારે ધર્મસંસ્કારોને સેવવા જોઈએ.
સત્પુરુષોએ સાધર્મીભક્તિકર્મોમાં યત્ન કરવો જોઈએ અને
લોકોને સુખ દેનારાં જે જે કર્મો હોય તેઓને સ્વાત્મ-
સક્તિથી સેવવાં જોઈએ. વિશ્વકલ્યાણાર્થે મન વાણી અને
કાયાની પ્રવૃત્તિથી કોઈ જીવને હાનિ ન થવી જોઈએ એ
ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ. આત્માના જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-
ગુણોએ વિશ્વમૂર્તિ સર્વ જીવો સંગ્રહનયે સમાન છે-સર્વે
આત્માઓ છે. સર્વ જીવોના શ્રેયમાં સ્વશ્રેયઃ સમાયલું છે.
સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ગુણોવડે સાધર્મીમનુષ્યોની સેવાભક્તિમાં
સર્વ વસ્તુઓને અર્પણ કરવા ચૂકવું ન જોઈએ જે સર્વ
જીવોને ધિક્કારે છે તેને પોતાનો જ આત્મા ધિક્કારે છે. જે
સમાનધર્મીઓને પૂજે છે તેને પોતાનો આત્મા પૂજે છે.
જેઓ લોકોને માટે સુખદ કર્મ કરે છે તે જ સ્વાત્માર્થે
સુખદ કર્મો કરે છે-એમ અનુભવ કરીને લોકોને સત્ય સુખદ
કર્મ જે હોય તે આચરવું જોઈએ. જે જે આચારોથી વિશ્વ
જીવોને સુખ મળે તે આચારોને તન-મન-ધન-આત્મલોગથી
આચરવા જોઈએ. કેચિત્ ધર્મકર્મોને કરે છે પરંતુ અન્તરમાં
અનાસક્તિથી નિષ્ક્રિય છે અને કેચિત્ મનુષ્યો બાહ્યથી ધર્મા-
ચારોને ધર્મક્રિયાઓને કરતા નથી પણ આસક્તિ યોગે
અન્તરથી સક્રિય છે. રાગદ્વેષાદિ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિયોના
સદ્ભાવે બાહ્યથી જેઓ નિવૃત્તિપરાયણ જેવા દેખાય છે
છતાં તેઓ સકર્મી છે માટે અન્ત રંગ રાગદ્વેષના અભાવે
નિર્લેપ રહીને સ્વપરપ્રગતિકારક ધર્મચારોને સેવતાં ધર્મનું
પ્રાકટ્ય કરી શકાય છે અને વિશ્વમાં ધર્મની રક્ષા કરી
શકાય છે. શુક્રજ્ઞાનીઓ બનીને વાગૂવિલાસ કરવા માત્રથી
વા પાંડિત્ય ધારણ કરવા માત્રથી આત્માની અને વિશ્વ-

કર્ણિકાએ

[૭૯]

જીવોની શક્તિઓનો વિકાસ કરી શકતો નથી. જે સ્વાધિકારે અનાસક્તિથી સદ્ધાર્મિકોને, સત્પ્રવૃત્તિઓને અને ધર્મકર્મોને કર્યા કરે છે તેના સમાન વિશ્વમાં કલ્યાણકર્તા-ઉન્નતિકર્તા કોઈ નથી. કંઈ પણ શુભ કર્મ કરવું તે કરવું એ જ પોતાની તથા વિશ્વની ઉન્નતિનો મૂળ મંત્ર છે. ધર્મધારીનો લોપ-થતાં સંઘ-સમાજ-રાજ્ય વગેરેની પ્રગતિઓનાં મૂળ ઉખડી જવાનાં-એમાં અંશમાત્ર સંશય નથી.

પાશ્ચાત્યોની કેટલીક કૃત્રિમ ઉન્નતિઓનું એકદમ અનુ-કરણ કરીને પૌર્વીય ધર્મધારીનો નાશ ન કરવો જોઈએ.

૨૩૫ જૈનદર્શનમાં ચાર ભાવનાની મહત્તા. ૬૭૬-૭૮

લોકોમાં મૈત્ર્યાદિ ભાવોની વૃદ્ધિ માટે મનવાણીકાયાથી અને લક્ષ્મીથી યોગ્ય જે કર્તવ્યકર્મ લાગે તે કરવું જોઈએ. મૈત્રીઆદિ ભાવનાઓ ભાવવી સહેલ છે પણ તે પ્રમાણે વિશ્વજીવોની સાથે વર્તવું મુશ્કેલ છે. કોધાદિક પ્રસંગે મૈત્રી ભાવના ન રહી તો પરશ્ચાત્ મૈત્ર્યાદિ ભાવના ભાવવા માત્રથી કંઈ વળતું નથી. મૈત્રીઆદિ ચાર ભાવનાઓથી હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે અને તેથી રાજ્યોગ વગેરે યોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરસ્પર વિરુદ્ધધર્મી મનુષ્યો પર મૈત્રીભાવ આવતાંની સાથે હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે. પ્રમોદ ભાવનાની સિદ્ધિ વિના ધર્મીનો વેષ પહેરવાથી પણ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. મૈત્રીભાવના અને પ્રમોદ-ભાવનાને પરસ્પર નિકટ સંબંધ છે. કરુણાભાવનાને અને મૈત્રીભાવનાને પરસ્પર નિકટ સંબંધ છે. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે કરુણાભાવના વગેરેની આવશ્યકતા છે. મધ્યસ્થ ભાવના પ્રકટયા વિના સત્યધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી.

[૮૦]

કર્મયોગ

રાગદ્વેષના કદાબ્રહ્મથી ઘેરાયેલ મનુષ્ય મધ્યસ્થ બની શકતો નથી. મધ્યસ્થ થયા વિના વિશ્વમાં પ્રવર્તિત સર્વધર્મોમાંથી સત્ય અને અસત્યને બુદ્ધિ પાડવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. માધ્યસ્થ્યગુણ વિના આત્મજ્ઞાનનો વિશેષ પ્રકાશ થતો નથી. જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મનાં આવરણો દૂર થવાથી માધ્યસ્થ્ય ગુણ ખીલી શકે છે. આ વિશ્વમાં મધ્યસ્થગુણની ભાવનાથી સર્વ ધર્મની સર્વ બાબુઓનું અવલોકન કરી શકાય છે. મૈત્રી પ્રમોદ માધ્યસ્થ અને કારુણ્ય એ ચાર ભાવનાના વિચારોનો મનુષ્યોમાં પ્રચાર થવાથી વિશ્વમાંથી અત્યંત અશાન્તિ દૂર થાય છે અને સ્વર્ગસમાન વિશ્વ બની શકે છે. આ વિશ્વમાં મૈત્રીઆદિ ચાર ભાવનાઓનો કરોડો અન્થો લખીને વા તેનાં કરોડો ભાષણો કરીને સ્વપરની જે ઉન્નતિ કરી શકાય છે તે અદ્યમાત્ર છે, પરંતુ મૈત્રીઆદિ ચાર ભાવનાને આચારમાં મૂકવી તેજ આત્માની અનંતગુણી ઉન્નતિ છે. વાચિક જ્ઞાન વા ભાવનામાત્રથી ઉન્નતિ કરી શકાતી નથી. દેશોન્નતિ કરવા માટે, સામાજિકોન્નતિ કરવા માટે, સંઘોન્નતિ કરવા માટે, ચાતુર્વર્ણ્યોન્નતિ કરવા માટે, ત્યાગીઓની ઉન્નતિ કરવા માટે જે જે ઈચ્છા રાખનારાઓ હોય તેઓએ ચાર ભાવનાને આચારમાં-વર્તનમાં મૂકી બતાવવી જોઈએ.

૨૩૬ સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ. પૃ. ૬૭૯

વિશ્વમાં શાન્તિનો પ્રચાર થાય એવા ભિન્ન ભિન્ન કર્મો હોય છે અને ભિન્ન ભિન્ન વર્ણીય મનુષ્યોથી શાન્તિનો પ્રચાર થાય છે. ચારે વર્ણોનું અને ત્યાગીઓનું સમાન બળ હોય છે, તેા વિશ્વમાં વિશેષતઃ શાન્તિ પ્રસરે છે. કેાઈ વર્ણનું ગુણકર્માનુસારે અધિક વા ન્યૂન બળ થતાં અશાન્તિનો વિકાર ફાટી નીકળે છે. વાત પિત્ત અને કફની.

કર્ણિકાઓ

[૮૧]

સમાનતા વડે શરીરનું આરોગ્ય રહે છે. વાતપિત્ત અને કફની ન્યૂનાધિકતાનો પ્રતિકાર કરવો પડે છે, તદ્દત્ત ચારે વર્ણના ગુણકર્મનું ન્યૂનાધિક બળ થતાં યુદ્ધો વગેરે પ્રગટે છે અને તે સમાન બળ થયા વિના શાંત થતાં નથી; માટે દેશમાં રાજ્યમાં અને વિશ્વમાં ચારવર્ણના ગુણકર્મોનું સમાન બળ જળવાઈ રહે એવા ઉપાયો લેવા જોઈએ અને વિકાર-શક્તિનો નાશ કરવો જોઈએ-એમ સામાજિક રાષ્ટ્રીય અને સંઘનું હિત કરનારા પરમાર્થી પુરૂષોએ વિચારવું જોઈએ. ત્યાગી મહાત્માઓમાં સાત્વિકગુણની અધિકતા હોય છે ત્યાં સુધી તે વર્ગની ઉન્નતિ થયા કરે છે; પરંતુ જ્યારે તેઓમાં રજોગુણ અને તમોગુણનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે તેઓની ઉપ-યોગિતાનો સ્વયમેવ નાશ થાય છે અને તેથી ત્યાગીવર્ગની પડતી થાય છે. પરંતુ જ્યારે તેઓમાંથી રજોગુણ અને તમો-ગુણનો ભાવ કમી થતો જાય છે ત્યારે તેઓની ચડતી થતી જાય છે-ઈત્યાદિ અનેક અનુભવોનું મનન કરીને કર્મ-યોગીઓએ વિશ્વમાં શાંતિ રક્ષવા અને કર્મોને આચારમાં મૂકવાં જોઈએ. દોષયુક્ત જીવોને દેખી તેઓ પર કરુણા કરવી જોઈએ અને દોષી મનુષ્યોમાં ગુણોનો પ્રચાર કરવા માટે સ્વશક્તિથી ઉપદેશાદિ કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. આ વિશ્વમાં કોઈ પણ મનુષ્ય એવો નથી કે જેનામાં સકલ ગુણો જ હોય. દોષો અને ગુણોની કલ્પના છે ત્યાં સુધી દોષીપર કરુણા કરવાની જરૂર છે. ગુણોની અને દોષોની માન્યતાઓની ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિઓ હોય છે.

૨૩૭ અન્યના દોષો દેખવાની દૃષ્ટિ એ જ મહાન દોષ.

૫. ૬૩૬-૮૦-૮૧

આ વિશ્વમાં જે મનુષ્યો અન્યના દોષો દેખે છે તેઓ

[૮૨]

કર્મયોગ

પ્રથમ તો દોષી હોય છે. અન્યના દોષોના સંસ્કારોને હૃદયમાં સ્થાપન કરવામાં આવે છે અને તેથી તે તે દોષોનો દોષદષ્ટિવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પાદ થાય છે. ન્યૂનાધિક દોષોથી સર્વ જીવો વ્યાપ્ત છે તેથી કોઈની નિન્દા ન કરતાં સર્વ જીવો પર કરુણાભાવના ધારણ કરવી જોઈએ. આત્મજ્ઞાની મનુષ્યો સર્વ જીવોને-દોષદષ્ટિને આગળ કરી નીચ ગણતા નથી. આત્મજ્ઞાની મનુષ્યો અન્યોના દોષો દેખવા તરફ દષ્ટિ હેતા જ નથી. ફક્ત ગુણો જોવા તરફ લક્ષ્ય દીધા કરે છે. દોષીઓમાં ગુણો પ્રચારવા માટે આત્મશક્તિથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. દોષીઓના આત્માઓમાં સત્તાએ અનંતાગુણો છે તેઓનું ભાન કરાવવાથી દોષીઓ દોષ સુક્ત થઈ જાય છે. સર્વજીવોમાં ગુણો હોય છે. આત્મામાં મનનો સંબંધ થવાથી મનમાંથી દોષોનો વિલય થઈ જાય છે અતએવ દોષીઓને આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ અવબોધાવવું જોઈએ. મનમાંથી રાગદ્વેષને દૂર કરવા માટે વિચાર કરવામાત્રથી કંઈ બળતું નથી, પરંતુ રાગદ્વેષનો નાશ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. સર્વ જીવોને પ્રજ્ઞજ્ઞાનથી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે તો દોષીઓનો આત્મજ્ઞાનથી ઉદ્ધાર થાય એમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. આત્મજ્ઞાન-પ્રજ્ઞજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી સર્વ દોષોનો નાશ થાય છે. અતએવ જ્ઞાનીઓએ દોષીઓના દોષો નાશ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જેના હૃદયમાં ક્ષમાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયા છે તેવો મનુષ્ય ગુણોનો પ્રચાર કરી શકે છે. જેનામાં ક્ષમા દયા-શુદ્ધ પ્રેમ સ્વાત્મભાન વગેરે ગુણો ઉપન્યા છે તે મનુષ્ય જ્ઞાનાદિ બળે અન્ય મનુષ્યોમાં સદાચાર-ધર્માચારદ્વારા ગુણોને પ્રચારી શકે છે. સદ્ગુણોથી ગુણી મનુષ્યોની અન્ય દોષી જીવોના પર મુખથી ઉપદેશ આપ્યા વિના પણ અત્યંત અસર થાય છે માટે કર્મયોગી મનુષ્યોએ

કર્ષિંકાઓ

[૮૩]

મનન કરીને ગુણો પ્રચારવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આચારોમાં-ક્રિયાઓમાં ગુણોનો રસ પૂરાય છે તો આચારનું મહત્ત્વ વધે છે. દયા-ક્ષમા-વૈરાગ્ય-ત્યાગ આદિ ગુણો વિના સર્વ ધર્મવાળા મનુષ્યો પ્રભુની પ્રાપ્તિ માટે અને આત્માની શુદ્ધિ માટે અનેક ધર્માચારોને-ધર્મક્રિયાઓને સેવે તો પણ તેઓ હૃદયશુદ્ધિ કરવાને શક્તિમાન થતા નથી તથા પ્રભુની ઝાંખી કરી શકતા નથી. આત્મજ્ઞાની એ આત્માની શક્તિઓ ખીલે એવી ધર્મપ્રવૃત્તિઓને-ગાડરીયા પ્રવાહનો ત્યાગ કરીને સેવવી જોઈએ. ધર્મ-અર્થ-કામ અને મોક્ષપ્રદ એવા-શુભ ધર્મના સંસ્કારોને ધર્મશાસ્ત્રોના આધારે ક્ષેત્રકાલાનુસારે સુધારક પરિવર્તનોની સાથે સેવવા જોઈએ. ધર્મસંસ્કારોથી મન વાણી અને કાયા ઉપર અસર થાય છે. ધર્મસંસ્કારોનું આધિપત્ય મૂર્ખાઓના હસ્તમાં જાય છે ત્યારે તેઓમાં આકર્ષણીયતા રહેતી નથી અને ધર્મસંસ્કારસૂત્રોના આચારોમાં પ્રાયઃ અસત્યક્રિયાપરંપરાનો પ્રવેશ થાય છે. ધર્મ કામ અર્થ અને મુક્તિ એ ચારની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ધર્મસંસ્કારો છે.

૨૩૮ અન્યધર્મની નિન્દા ન કરો. પૃ. ૬૮૨

દ્રેષથી અન્યધર્મોની નિન્દા કરવી નહિ પણ કહામહનો ત્યાગ કરીને સર્વવ્યાપ્ત સત્યને મહાણુ કરવું જોઈએ. સ્વધર્મ મૂકી અન્યધર્મો પર માધ્યસ્થભાવ ધારણુ કરવો જોઈએ; પરંતુ દ્રેષભાવ ધારણુ ન કરવો જોઈએ. અન્યધર્મો પર અને અન્યધર્મીઓ પર દ્રેષભાવ ધારણુ કરવો એ કષાયની વૃદ્ધિનું કારણુ છે અને તેથી કર્મોથી બંધાવાનું થાય છે, પરંતુ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. વિશ્વમાં જે જે ધર્મો જીવતા દેખાય છે તેઓમાં જે જે અંશે સત્યતા હોય છે તે તે

[૮૪]

કર્મચોગ

અંશતાએ તેઓનું જીવન ટકી રહેલું છે એમ અવળોધવું. સર્વ દુનિયામાં જ્યાં જ્યાં સત્ય રહેલું હોય તે ગ્રહવું-પરંતુ પક્ષપાત કરવો નહિ. સત્યના અંશોની વિશાલતાની દૃષ્ટિએ સર્વત્રથી સત્ય આકર્ષી શકાય છે અને તેથી તેવા બૃહદ્ભાવથી ધર્મને સજીવન રાખી શકાય છે. તેથી સ્વધર્મમાં જે જે ખામીઓ બાકી રહેતી હોય છે તે સત્યાંશોના ગ્રહણથી પૂર્ણ કરી શકાય છે. વિશ્વમાં સર્વ ઠેકાણે સત્ય વ્યાપી રહેલું છે. કદાગ્રહ ત્યાગ કર્યાવિના સત્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. કદાગ્રહરાહુના કાળા વાતાવરણથી સત્યની ઝાંખી થઈ શકતી નથી. જૈનકોમમાં ધર્માચાર્યો પરસ્પરમાં થતો-થનાર કદાગ્રહ ત્યાગ કરે તો તેઓ પરસ્પર સત્યનું ગ્રહણ કરવા સમર્થ થઈ જશે એમાં કંઈ શંકા નથી. સત્યની અનેક દૃષ્ટિઓવડે વ્યાખ્યા કરીએ તોય અનંત સત્ય બાકી રહે છે. જ્યારે આવી સત્ય-ધર્મની સ્થિતિ છે ત્યારે અનંત સત્યમાંથી વિશ્વજીવો અનંતમા ભાગે સત્ય ગ્રહી શકે છે તેથી કદાગ્રહ કરવાની કંઈ પણ જરૂર રહેતી નથી. સર્વગત જે સત્ય છે તેમાંથી પણ અનંતમા ભાગે સત્ય ગ્રહી શકાય છે અને અનંતમા ભાગે સત્ય કથી શકાય છે, કદાગ્રહથી સત્યના અનેક અંશો હોય છે તેમાં અસત્યનો આરોપ થાય છે અને તેથી સત્યનો લોપ થાય છે. જે અંશે સત્ય ગ્રહું હોય છે તેનાથી બાકી અનંત-સત્ય હોય છે-તે સાપેક્ષદૃષ્ટિ ધારણ કર્યાવિના અનુભવમાં આવી શકે તેમ નથી. ધર્માચારોમાં ધર્મક્રિયાઓમાં સદા-ચારોમાં ધર્માનુષ્ઠાનોમાં અમુક દૃષ્ટિએ કદાગ્રહ બંધાયા પદ્ધતિ અમુક અન્યધર્માચારોમાંથી ક્રિયાઓમાંથી સદાચારોમાંથી જે જે અંશે ક્ષેત્રકાલાનુસારે સત્ય હોય છે તે ગ્રહી શકાતું નથી એટલું તો નહિ પરંતુ તેમાંથી સત્યને મારી નાખવાની પ્રવૃત્તિ પણ કર્યાવગર રહી શકાતું નથી. અનેક ધર્મમતવાદીઓ

ઠણિંકાઓ

[૮૫]

કદાઅહ કરીને પરસ્પરમાં રહેલ સત્યોનો અપલાપ કરે છે અને અસત્યોને અંગીકાર કરે છે. અતએવ સમાજ, સંઘ, દેશ, રાજ્ય, કોમ, જ્ઞાતિ, મંડલ અને વ્યક્તિનું ઉન્નતશ્રવન કરવાને કદાઅહનો ત્યાગ કરીને સર્વગત સત્યને અંગીકાર કરવા માટે સદા તૈયાર રહેવું જોઈએ અને અસત્ય કદાઅહનો ત્યાગ કરવાને રાગદ્વેષથી મુક્ત થવું જોઈએ. મહારૂં તે સાચું એમ નહિ માનતાં સત્ય તે મહારૂં-એવો દઢ સત્યભાવ ધારણ કરવો જોઈએ. કામરાગ રનેહરાગ દષ્ટિરાગનો ત્યાગ કરીને સત્ય અહવું જોઈએ. અનન્તજ્ઞાનનો અનુભવ પ્રકટ્યા પશ્ચાત સત્યના અનન્ત અશોને સર્વમાંથી ખેંચી શકાય છે. સદાચારના સંસ્કારથી સુપરંપરાને વિસ્તારવી જોઈએ અને સદ્વિચારોવડે ધર્મકર્મના વ્યવહારને પોષવો જોઈએ.

ધર્મકર્મના વ્યવહારને સદ્વિચારોવડે પોષવા જોઈએ.

પૃ. ૬૮૩-૮૪

તત્ત્વજ્ઞાનના અભાવે લોકોમાં સદાચારના સંસ્કારોની પરંપરાના વિસ્તારનું માહાત્મ્ય અવખોધાઈ શકતું નથી માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો સર્વત્ર પ્રકાશ થાય એવી બ્રાહ્મણાદિવર્ગદ્વારા યોજના કરીને સદાચારના સંસ્કારની પરંપરા-પુનર્જન્મમાં પણ લોકોને પ્રાપ્ત થાય એવી સેવાધર્મની પ્રવૃત્તિને અંગીકાર કરવી જોઈએ. સદાચારના સંસ્કારની પરંપરાની મન્દતાથી હાલ આપ તેવા ખેટા પાકી શકતા નથી. દેવતાના છોકરા કોયલાની પેઠે સર્વત્ર સદાચારના સંસ્કારભાવે દશા અવલોકાય છે. ધર્મકર્મના વ્યવહારને સદ્વિચારોવડે પોષવો જોઈએ. ધર્મકર્મોના વ્યવહારમાં અશુદ્ધતા-અસત્યનો પ્રવેશ થતાં વિદ્યજનોનું કૂપમાં વિષ નાખવાની પેઠે અહિત થાય છે. અતએવ તે તે ધર્મકર્મના વ્યવહારોને સદ્વિચારોવડે અત્યંત

[૮૬]

કર્મયોગ

પોષવાની જરૂર છે. ધર્મકર્મના વ્યવહારને લોકો ક્ષેત્રકાલા-
નુસારે આહરીને સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિયોને કરે એવી રીતે
સદ્વિચારોવડે તેને પોષવો જોઈએ. રાજ્યમાં દેશમાં અને
ધર્મમાં જે જે હાનિકારક કૃત્સિતાચારો હોય તેઓને દૂર
કરવા જોઈએ. જેનાથી રાજ્યનો-ધર્મનો-દેશનો સંઘનો
નાશ થાય એવી જે જે પ્રવૃત્તિયો હોય-આચારો હોય
તેઓને હાનિકર કૃત્સિતાચાર તરીકે કથવામાં આવે છે.
ધર્મસાધક યોગીઓ જેટલે અંશે સાંસારિક સુધારો કરીને
દેશનું-સમાજનું-સંઘનું-કૌમનું-રાજ્યનું-મંડલનું શુભ કરી
શકે છે તેટલું અન્ય કોઈ કરી શકતું નથી. જેઓનું નીતિના
ગુણોથી ઉત્તમ ચારિત્ર્ય ખીલ્યું છે એવા ધર્મસાધક યોગીઓ
મૌન રહીને દુનિયામાં જેટલી નીતિધર્મની વૃદ્ધિ કરી શકે
છે તેટલી અન્ય કોઈ કરી શકતું નથી. સ્વાર્થાદિ દોષોનો
નાશ કરનારા ધર્મસાધક યોગીઓ નીતિધર્મમાં દૃઢ રહી
પ્રવૃત્તિ સેવે છે.

૨૪૦ દાન-શીલ-તપ અને ભાવ. પૃ. ૬૮૫

દાન-શીલ-તપ અને ભાવ એ ચારમાં પ્રથમ દાનની
મહત્તા છે. દાનગુણ ખીલ્યાપશ્ચાત્ શીલ ગુણ ખીલે છે અને
શીલગુણની પ્રાપ્તિ થયાપશ્ચાત્ તપ ગુણની શક્તિ ખીલે છે.
તપની પ્રાપ્તિપશ્ચાત્ ભાવગુણ ખીલે છે. દાનગુણની સિદ્ધિ-
પશ્ચાત્ બ્રહ્મગુણપાલનની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. જેની દ્રવ્ય-
અભયદાન અને ભાવ અભયદાન દેવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ
છે તે પંચેન્દ્રિય વિષયોને જીતીને દ્રવ્યબ્રહ્મચર્ય તથા ભાવ-
બ્રહ્મચર્ય શક્તિની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. વિશ્વજીવોના શ્રેયઃ
માટે પ્રવૃત્તિ કરનાર વિશ્વસેવકોએ અન્નદાન, જ્ઞાનદાન, વસ્ત્ર-

કર્ષિંકાઓ

[૮૭]

દાન, પાત્રદાન, વિદ્યાદાન આદિ દાનો સ્વશક્તિ પ્રમાણે નિષ્કામભાવથી દેવાં જોઈએ. ધર્મવિદ્યામાં વિચક્ષણવિદ્ય-સેવકોએ વિશ્વોદ્ધારક સર્વ પ્રકારની માનસિક, વાચિક, કાયિક, આત્મિક-ધન અને સત્તાની શુભ શક્તિઓનાં વિશ્વજીવોને દાન દેવાં જોઈએ. જેટલું વિશ્વજીવોને નિષ્કામવૃત્તિથી દેવામાં આવે છે તેના કરતાં અનન્તગણું પ્રાપ્ત થાય છે. જેવું દેવું, તેવું લેવું એ કુદરતનો કાયદો છે. સૂર્યકિરણોદ્ધારા જેટલું સાગરો-નદીયો-તળાવો વગેરેમાંથી જલ ખેંચાય છે તેટલું વાહણાં મારફત પુનઃ વિશ્વજીવોને મળે છે. યથોચિતદાન દેવાની પ્રવૃત્તિનો મરણાન્તે પણ ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. દાન દેવામાં ત્હારો અધિકાર છે પરંતુ તેના ફલની ધૃષ્ટા કરવાનો ત્હારો અધિકાર નથી. મનથી, વાણીથી, કાયાથી, લક્ષ્મીથી અને સત્તાથી રજોગુણી દાન તમોગુણી દાન અને અન સાત્વિક દાન કરી શકાય છે. રજોગુણી અને તમોગુણી દાનનો ત્યાગ કરીને સાત્વિક ગુણવૃત્તિથી દાન દેવું જોઈએ. ત્યાગમાર્ગનું મૂલ અને ધર્મનું કારણ દાન છે. દાન વિના ત્યાગી થવાતું નથી. સર્વસ્વાર્પણરૂપ દાન દેવાથી ત્યાગ યોગે ત્યાગની સિદ્ધિ થાય છે.

ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે શું કરવું જોઈએ ? પૃ. ૬૮૬-૮૭

ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે તીર્થયાત્રાકર્મ અને દેવપૂજાદિક કર્મ કરવાની જરૂર છે. ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે તીર્થયાત્રાપ્રવૃત્તિ કરાય છે. તીર્થયાત્રાવિધાનથી સુસ્થિર શ્રદ્ધા થાય છે અને તીર્થસ્થાનોમાં રહેલા સત્સમાગમથી જ્ઞાનાદિધર્મોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેનાથી દુઃખોને અને દુર્ગુણોને તરી પેલી પાર ઉતરાય તેને તીર્થ કથવામાં આવે છે. તીર્થોના વાસમાં અનેક શુભ શક્તિઓને સંપાદન કરવાની આન્તરઆધ્યદષ્ટિથી જરા-માત્ર વિમુખ ન રહેવું જોઈએ.

[૮૮]

કર્મચોગ

આચાર્ય ઉપાધ્યાય સાધુ વગેરેની જંગમયાત્રા ગણાય છે, સ્થાવરતીર્થયાત્રા કરતાં જંગમતીર્થયાત્રાદિથી અનન્તગુણુ-લાલ થાય છે. આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિયોને ખીલવવા માટે તીર્થયાત્રાની જરૂર છે. મનુષ્યોએ હર્ષોદ્ધાસથી સાધુઓની યાત્રા કરવી જોઈએ. સાધુનાં દર્શનં પુણ્યં તીર્થ-મૂતા હિ સાધવઃ । તીર્થં ફલતિ કાલેન સઘઃ સાંઘુસમાગમઃ ॥ સાધુઓનાં દર્શન પુણ્યરૂપ છે. સાધુઓ તીર્થસ્વરૂપ છે. સ્થાવરતીર્થો તો અમુક કાલે ફલ આપે છે; પરંતુ સાધુસમાગમ તો તુર્ત ફલ અર્પે છે. સ્થાવરતીર્થોની યાત્રાથી હૃદયશુદ્ધિ અને શારીરિકશુદ્ધિ કરવી જોઈએ. તીર્થોની યાત્રાઓથી અનેક પ્રકારના વ્યવહારિકલાભોની તથા ધાર્મિકલાભોની પ્રાપ્તિ થાય છે. મોક્ષમાર્ગનુસારી અને સમ્યક્દર્શનમૂલ એવી સાધુતીર્થ-યાત્રા છે.

૨૪૨ સદ્ગુરુની સેવા-પૂજાલક્ષિતમાં અનંતફલ છે

પૃ. ૬૮૮-૮૯

જેણે આત્મજ્ઞાન આપ્યું તેણે સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન આપ્યું એમ અવઓધવું. આત્મજ્ઞાન-પ્રદાનપ્રદ સદ્ગુરુને સર્વ-સ્વાર્પણ કરવું જોઈએ. શ્રી જનક વિદેહીએ સર્વસ્વાર્પણ કરીને અષ્ટાવકની સેવા કરી હતી. કૃતજ્ઞતાદિ ગુણોવડે હાહિત અને વૈયાવૃત્યાદિગુણોવડે જેઓ યુક્ત થયેલ છે એવા કર્મ-યોગીઓવડે આત્મજ્ઞાનપ્રદ ગુરુ સેવાય છે. માન-સત્કાર સાથે હર્ષથી અને ભાવથી શ્રી સદ્ગુરુની સેવા-પૂજા કરવી જોઈએ અને તેમના યોગ્ય એવા વિનયાદિક કર્મ કરવાં જોઈએ. મહર્ષિઓએ સદ્ગુરુની સેવા-પૂજાલક્ષિતમાં અનંત ફલ દર્શાવ્યું છે. સંસ્કૃત ગુરુગીતાનું સ્મરણ મનન વાચન કરીને શ્રી સદ્ગુરુ સાહેબનો વિનય વગેરે કરવામાં અંશ માત્ર ન્યૂનતા સેવવી નહીં. સદ્ગુરુની લક્ષિતસેવાદિ કરનારા સબજનો

કર્ણિકાઓ

[૯૯]

આત્મજ્ઞાનવડે પાપકર્મોને હટાવી સર્વ સંપદાઓને પ્રાપ્ત કરે છે. શ્રી આત્મજ્ઞાની સદ્ગુરુની સેવાભક્તિ કરીને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે અથવા જે જે અનુભવો પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. તે શુભ ફલને અર્પનારા થાય છે. શ્રી સદ્ગુરુ પર પૂર્ણ પ્રેમ ધારીને તેમની સાથે તનમય બની જાઓ એટલે તેમના હૃદયને સ્વયમેવ તમે અવગત કરી શકશો. આદ્યના કરતાં વિશેષતઃ હૃદયથી ગુરુ ઓળખવા જોઈએ. ગાકરીયા પ્રવાહે ગુરુના શિષ્યોભક્તો બનનારા અનેક મનુષ્યો હોય છે પરંતુ શ્રી સદ્ગુરુના સદ્વિચારોનો પરિપૂર્ણ અનુભવ કરીને ભક્ત શિષ્ય બનનારા વિરલા હોય છે. જેઓએ ગુરુની પાસે રહીને જ્ઞાનરૂપ લોચન પ્રાપ્ત કર્યા છે એવા ભક્તોવડે સર્વ પ્રકારની દ્રવ્ય ભાવરૂપ શુભ લક્ષ્મીઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સાંસારિકવ્યવહારમાં અને ધાર્મિકવ્યવહારમાં સદ્ગુરુની સેવાવડે કર્મયોગી બની શકાય છે અને સદ્ગુરુના આત્માને ઓળખી શકાય છે. સદ્ગુરુ પાસેથી પ્રતિદિન અપુર્વામિનવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધારણાદ્યાણુ અને સમાધિ એ અષ્ટાંગયોગોની પ્રાપ્તિ કરાવી પરમાત્મા સ્વરૂપની સાથે તનમય થવા અર્થાત્ પરમાત્મ-સ્વરૂપ થવા શ્રીસદ્ગુરુની ઉપાસના કરવી જોઈએ. સમ્યક્ત્વબેધિ-બીજપ્રદ શ્રીસદ્ગુરુ—ધર્માચાર્યથી ક્ષેત્રકાલાનુસારે દેશોન્નતિ—રાજ્યોઉન્નતિ—સંઘોન્નતિ—આત્મોન્નતિ આદિ સર્વશુભોન્નતિયોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પ્રત્યેકકર્તવ્યકર્મનું વિજ્ઞાનપ્રદ શ્રીસદ્ગુરુની જેટલી ભક્તિ કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. કાલિકાલમાં શ્રીસદ્ગુરુની ઉપાસનાથી આત્માની પરમશુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નશીલ થવાય છે. “ઉઠો જાગ્રત થાઓ અને ગુરુની સન્મતિપૂર્વક નિઃકામકર્મયોગી

[૯૦]

કર્મયોગ

બનો. શ્રીસદ્ગુરુની-સન્મતિથી-અનુમતિથી સર્વકર્તવ્યકાર્યોમાં નિષ્કામપણે પ્રવૃત્ત થઈ શકાય છે. ત્રિનયાદિગુણવાળા શિષ્યોને ગુરુની સેવાથી જે મળે છે તે અન્યથી મળતું નથી.”

૨૪૩ તપ લૌકિક અને લોકોત્તર ૧૮૯, થી ૯૨

જ્યાં અત્યંત લાંબણ થતી હોય છે એવું તપ ન કરવું જોઈએ. સત્યપુરુષોએ જે આત્માની શક્તિઓનું પ્રકાશક હોય તેને તપ કહ્યું છે. અશુભેચ્છાનો રોધ કરવો એને તપ કહે છે-જેનાથી આત્મશક્તિયોનો પ્રકાશ થાય છે અને દુઃખ સહનપૂર્વક માનસિક વાચિક-કાચિક પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે તેને તપ કહે છે. જે જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મોને તપાવે એવી જે જે પ્રવૃત્તિયો છે અથવા એવા જે જે સહનતાદિક સદ્વિચારો છે તેને તપ કહે છે. આત્માનો ઉદ્ધાર કરવામાં, સમાજનો ઉદ્ધાર કરવામાં, સંઘની પ્રગતિ કરવામાં અને દેશરાજ્યની ઉન્નતિ કરવામાં જે જે કષ્ટો-દુઃખો સહન કરવાં પડે છે અને ઉપદ્રવો સહન કરવાપૂર્વક જે જે પ્રવૃત્તિયો કરવી પડે છે તેને તપ કહે છે. કોઈ પણ આત્માની શક્તિ ખીલવવાને અને અશક્તિયોને દૂર કરવાને જે જે કર્મો કરવાં પડે છે તેને તપ કહે છે. જે ક્ષેત્રપ્રાપ્તવ્ય વસ્તુ માટે પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય તેમાં જ મનની એકાગ્રતા કરીને અન્ય વિચારોથી અને અન્ય સુખમય પ્રવૃત્તિયોથી દૂર રહેવું તેને તપ કહે છે. આત્માને સુવર્ણની પેઠે જે તપાવે છે અને આત્મશક્તિયોનો પ્રકાશ કરાવે છે તેને તપ કહે છે. વિદ્યભ્યાસ કલાભ્યાસ યોગાભ્યાસ ધર્મભ્યાસ શારીરિક માનસિક વાચિક શક્તિયોને ખીલવવા અનેક દુઃખોને સહન કરી સ્વાશ્રયી બનવું

કચ્છીકાઓ

[૯૧]

ઇત્યાદિને તપ કહેવામાં આવે છે. અશુભ ઇચ્છાઓનો જેથી રોધ અને આત્માની શક્તિયો જેથી પ્રગટ થાય એવા સર્વ ઉપાયોને તપ કહેવામાં આવે છે. વ્યવહારિક સર્વજનોપયોગી શુભકાર્યો કરવામાં જે જે મન વાણી કાયા લક્ષ્મી અને સત્તાનો વ્યય થાય છે તે પણ વ્યાવહારિકશુભતપ અવબોધવું. પરમબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે જે જે પ્રવૃત્તિયો ને વિચારોને સેવવા પડે છે અને તેમાં સહનશીલતા રાખી દુઃખો સહવાં પડે છે તેને ધર્મતપ અવબોધવું. વિદ્વાનો ક્ષત્રિયો વેશ્યો અને શૂદ્રો જે જે પ્રવૃત્તિયોને અનેક કષ્ટો સહીને શક્તિયોના વિકાર માટે સેવે છે-તેને તપ અવબોધવું. લૌકિક અર્થકામાદિની પ્રાપ્તિ માટે જે જે પ્રવૃત્તિઓ કરવી પડે છે અને તેમાં જે જે સહવું પડે છે તેને લૌકિક તપ કયે છે. લોકોત્તર જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની પ્રાપ્તિ માટે માનસિક વાચિક કાયિક કષ્ટોને વેહીને જે જે કષ્ટસાધ્યપ્રવૃત્તિયોને સેવવી પડે છે તેને લોકોત્તર તપ કહે છે. અનશન, ઉનોદરિક, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયકલેશ અને સંલીનતા એ છ લેહને આત્મશક્તિયોના વિકાસાર્થે કરતાં બાહ્યતપ તરીકી પ્રબોધવામાં આવે છે. પ્રાયશ્ચિત, વિનય, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ આ છ આભ્યંતરિક તપલેહ છે. સંઘની પ્રગતિ માટે ધર્મની પ્રગતિ માટે અને આત્માની પ્રગતિ માટે બાર પ્રકારના તપમાં અનેક પ્રકારના તપોનો સમાવેશ થાય છે. આ ભવમાં આત્માની શક્તિયોનો વિકાસ અને દુઃખનો નાશ કરનાર તપ છે. તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. એકલા ઉપવાસ કરવા તેનેજ કૃષ્ટ તપ કહેવામાં અન્ય તપોનો નિષેધ થાય છે માટે જ્ઞાનપૂર્વક તપના અનેક લેહોનું સ્વરૂપ અવબોધીને સ્વાધિકારે તપ કરવું જોઈએ. આત્માનો પરિણામ બધાં હીન થાય

[૯૨]

કર્મયોગ

અને મન વાણી કાયાની શક્તિયોની ક્ષીણતા થાય તથા આત્માના યોગોનો હઠબહાર ઉપયોગ કરીને તેનો નાશ થાય એવા તપને કદાપિ ન કરવું જોઈએ. મન વાણી અને કાયાના યોગોની શક્તિયો ન ઘટે અને આત્માના જ્ઞાનદિગુણોનો વિકાસ થાય એવી રીતે તપ કરવાની જરૂર છે. મનની એકાગ્રતા વધે અને સર્વ પ્રકારનાં શુભ જ્ઞાનોની પ્રાપ્તિ થાય એવી રીતે સ્વાધિકારે તપ કરવાની જરૂર છે. વિષયવાસનાઓની વૃત્તિયો પર જ્ય મેળવવાને જે જે આચારોને આચરવા અને વિચારોને કરવા તેને તપ કહેવામાં આવે છે. દુષ્ટરિવાજો દુષ્ટાચારો હાનિકરક આચારો અને દુષ્ટ વ્યસનો વગેરેનો સમાજમાંથી સંઘમાંથી અને રાજ્યમાંથી નાશ કરવા જે જે શુભ પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં દુઃખોને-દષ્ટોને સહવાં તેને તપ કહેવામાં આવે છે. વાસનાઓનો નાશ કરવા ઉપવાસ કરવામાં આવે છે તેને તપ કહે છે, પરંતુ ઉપવાસ બાહ્ય પુનઃશરીરમાં ધાતુપુષ્ટિ થતાં વાસનાઓ પ્રકટે છે માટે ઉપવાસમાત્રથી કામાદિની શાન્તિ થતી નથી પરંતુ તે સાથે મનમાંથી વાસનાઓ ટળે તેવું આધ્યાત્મિકતપ કરવાની જરૂર છે. આત્માની બાહ્ય-આ-રિકશક્તિયોની વૃદ્ધિ કરે અને મલિનતાનો નાશ કરે એવું સ્વાધિકારે ક્ષેત્રકાલાનુસાર તપ કરવું જોઈએ. શાસ્ત્રવિધિના અનુસારે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલમાવનું જ્ઞાન કરી યથાશક્તિયે તપ કરવું જોઈએ. મનુષ્યની પારમાર્થિક અને આત્મોન્નતિકારક સર્વ શુભપ્રવૃત્તિયોના ગર્ભમાં તપ રહેલું છે તે ગુરુગમપૂર્વક અનુભવ શ્રદ્ધવાથી અવબોધાય છે. રાગ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-નિન્દા-કામ વગેરે અન્તશત્રુઓનો નાશ કરવો એ સર્વોત્તમ તપ છે. પૂર્વે ચારે વર્ણમાં અને ત્યાગીઓમાં કદાબ્રહ્મ, વૈર, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ દુર્ગુણોના નાશાર્થે જે જે પ્રવૃત્તિઓ થતી હતી

કર્ણિકાઓ

[૬૩]

તેને તપ માની તેમાં ઢોડોની પ્રવૃત્તિયો થતી તેથી આર્યોની આર્યતા સૂર્યની પેઠે પ્રકાશી રહી હતી. જુદાંયની શુદ્ધિ કરવી તેને સત્ય તપ કહેવામાં આવે છે. વિષયવાસનાઓના જોરથી આત્મા દાસ જેવો બની જાય ત્યાં તપની શક્તિ જણાતી નથી. સત્ય; નિર્ભયતા, પરમાર્થતા, અડગભાવ, આત્મલોગ, વિજ્ઞાન, સમાધિ, પરોપકાર, શુદ્ધિભાવ, વિશ્વ પર બ્રહ્મભાવ વગેરે ગુણો જે પ્રવૃત્તિથી ખીલે અને આત્મસ્વાતંત્ર્યની શક્તિયોનો વિકાસ થાય એને તપ અગ્રોધવું-રજોગુણી અને તમોગુણીતપનો પરિત્યાગ કરીને સાત્વિક તપ આદરવું જોઈએ, કે જેથી નિરાસક્તકર્મયોગીની પદવી પ્રાપ્ત થાય. મનોવૃત્તિનો આત્મામાં લય થાય અને આત્મા અનંતજ્ઞાનાનન્દ સદા પ્રકાશિત થાય એવી ધ્યાનસમાધિદશાને પરમતપ કહેવામાં આવે છે. યમ નિયમથી ઠેઠ પરમાત્માપદ પ્રાપ્ત કરવામાં ધ્યાન વિગેરે સાધનોને તપ કહેવામાં આવે છે. પ્રાયશ્ચિત્તાદિ આન્તરતપને પ્રાપ્ત કરીને આધિવ્યાધિઉપાધિથી મુક્ત થવું એ જ તપ દ્વારા પરમસાધ્યકર્તવ્ય છે. નિકાયિત અને અનિકાયિતકર્મોનો નાશ કરવા માટે સદ્વિચારરૂપ, ધ્યાનરૂપ, સાવનારૂપ, નિરાસક્તસેવાભક્તિ-સમાધિરૂપ તપની જેટલી પ્રશંસા કરવામાં આવે તેટલી ન્યૂન છે. આપતકાલમાં ધર્મથી જે જે કર્તવ્યકાર્યરૂપ તપ કરવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવે છે તેને આપત્તિકાલીનતપ કહેવામાં આવે છે. આપત્તિકાલમાં ધર્મ અને ધર્મીઓના રક્ષણ માટે જે જે દુઃખો સહીને કર્મો કરવામાં આવે છે તેને આપત્તતપ કહેવામાં આવે છે. સૂર્યના કિરણોની પેઠે તપથી અનેક પ્રકારના લાભો પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માની શુદ્ધતા જે અનુષ્ઠાનોથી કરવામાં આવે છે અને તેમાં અનેક દુઃખોમાંથી ધીરવીરતાથી યસાર થવું પડે છે તેને તપ કહેવામાં

[૯૪]

કર્મ યોગ

આવે છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે સર્વ દૃશ્ય પદાર્થોની ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કરવામાં ઉચ્ચ શુદ્ધ તપનું મહત્વ કહ્યું છે. વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠ માસમાં સૂર્યનો અત્યંત તાપ પડે છે ત્યારે અત્યંત વૃષ્ટિનો પ્રારંભ થાય છે તેની પેઠે સર્વ મનુષ્યોને સ્વાધિકારે નિરાસક્તભાવથી કર્તવ્યકાર્યો કરતાં અત્યંત દુઃખાદિ તાપ વેકવો પડે છે ત્યારે અનંત-સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. મોહની સર્વ પ્રકૃતિયો પર કાબૂ મેળવીને નિર્મોહદશાએ આત્મામાં સ્થિરતા—રમણતા કરવી એ જ તપ છે. તપના પ્રથમ પગથીએ ચઢવાથી અનુક્રમે ચરમતપની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે પ્રથમવ્યવહારિક શુભ કર્મોના તપની સેવા કરવી પડે છે, યમનિયમની સિદ્ધિ થયા વિના ધ્યાનસમાધિની પ્રાપ્તિ કરવી તે જેમ અયોગ્ય છે. તેમ પ્રથમ બાહ્યતપની સિદ્ધિ કર્યા વિના આન્તર-તપની એકદમ પૂર્ણભવના સંસ્કાર વિના પ્રવૃત્તિ સેવવી તે અયોગ્ય કરે છે.

૨૪૪ બ્રાહ્મશત્રુઓ કરતાં આંતર શત્રુઓ ભયંકર છે.

૧૬૩-૬૪

ભાવાર્થ:—બ્રાહ્મશત્રુઓ કરતાં આંતર શત્રુઓ વિષય, કષાય, નિન્દા, નિદ્રા, વિકથા વગેરે પ્રમાદોથી આત્માની અન્નતશુષ્કી હાનિ થાય છે. ચતુરશીતિ લક્ષ્યોનીમાં વારંવાર પરિભ્રમણ કરાવનાર આન્તર પ્રમાદશત્રુઓ છે. અનેક પ્રકારના ધર્મ કર્મોની પ્રવૃત્તિયોમાં પ્રમાદો થવાના અનેક પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રમાદોથી સાવધ રહેવાની અત્યંત જરૂર છે. શ્રી વીરપ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે —હે ગૌતમ ! તું ક્ષણમાત્ર પ્રમાદ કર નહીં. વિષભક્ષણથી એક વાર

કષ્ટિકાઓ

[૯૫]

મૃત્યુ થાય છે પરંતુ પ્રમાદથી તો સંસારમાં અનેક વાર જન્મમરણ થાય છે. વિષયોમાંથી કષાયોમાં આસક્ત થવાથી આત્માના અનેક ગુણો પર કર્મનું આચ્છાદન થાય છે; પ્રમાદોથી રજોગુણી અને તમોગુણી વિચારોનું અને આચારોનું સેવન થાય છે. દરેક કાર્યની પ્રવૃત્તિમાં પ્રમાદ થવાનો સંભવ છે. ઉપયોગથી પ્રમાદોને આવતા વારી શકાય છે, અહંતા મમતાના સદ્ભાવે પ્રમાદનું અત્યંત જોર વધે છે. લક્ષ્મી સત્તા વિગેરેમાં મોહથી પ્રમાદનું જોર વધે છે. આત્માના તીવ્રઉપયોગ વિના પગલે પગલે અને ક્ષણે ક્ષણે પ્રમાદ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. અત્યેવ આત્મોપયોગ ધારણ કરીને પ્રમાદોને આવતા વારવા જોઈએ. મનુષ્યો પ્રમાદોથી રાત્રિદિવસ અનેક દુઃખોના ઘેરામાં ઘેરાય છે અને તેથી તેઓ રાજ્યસત્તા, ધન, સામ્રાજ્ય, પ્રભુતા, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રગુણોને હારી જાય છે. પ્રમાદોના જોરથી મનુષ્યો અન્ધ બને છે અને તેઓ આત્માને પ્રમાદોથી ઘેરાયલો દેખી શકતા નથી. મન વાણી અને કાયાથી સર્વ આવશ્યક કર્તવ્યકર્મો કરવામાં પ્રમાદોથી સદા દૂર રહેવાય એવો ઉપયોગ રાખવો જોઈએ, સ્વાત્મવીર્યથી આંતરપ્રમાદોને હણીશકાય છે. પ્રમાદોથી સ્પૃતવ્યસનમાં મનુષ્યો ચકચૂર બને છે. રાજ્યવ્યવહારમાં, સંઘ સામ્રાજ્યમાં, ધર્મપ્રવૃત્તિમાં, આસક્તિ થતાં પ્રમાદો પ્રવેશ્યા વિના રહેતા નથી મનુષ્યોમાં આસુરી સંપત્ત સુરી સંપત્ત બંને વર્તે છે. સત્તાના અભિમાનથી વિદ્યાના અભિમાનથી, વ્યાપારિકઅહંવૃત્તિથી પ્રમાદોનો અંતરમાં પ્રવેશ થાય છે. યોગીઓએ પ્રમાદોથી લષ્ટિધ્યેનું-સિદ્ધિધ્યેનું આધિપત્ય ખોડું. લક્ષ્મીથી વિદ્યાથી અને સત્તાથી અજ્ઞાની મનુષ્યો અત્યંતપ્રમાદના જોરે દાસ બને છે. આર્યમનુષ્યોએ પ્રમાદોથી સ્વાતંત્ર્યને ખોડું

[૯૬]

કર્મયોગ

અને પરતંત્ર થયા. પ્રમાદોથી આર્યમનુષ્યોએ પૂર્વની સર્વશુભ-શક્તિઓનો વારસો ખોયો અને તેથી આર્યોની અત્યંત હાનિ થઈ. પ્રમાદોથી મોજશોખ-આલસ વધે છે, અને તેથી ભય, સ્વાર્થ, દેહાધ્યાસ, વૈર, ઈર્ષ્યા, વગેરે દુર્ગુણોનું જોર વધતાં મનુષ્યોમાંથી સાત્વિકગુણોનું જોર ઘટે છે અને અન્તે પરિણામ એ આવે છે કે જેથી રાજ્યની, સંઘની, ધર્મની પડતીનો પ્રારંભ થાય છે.

૨૪૫ સર્વ શક્તિ અને અહ્મજ્ઞાનનું મૂળ—‘અહ્મચર્ય’

૬૯૪-૬૫-૬૬

વીર્યરક્ષા એજ શીલ છે તે વીર્યરક્ષા સર્વશક્તિઓનું મૂલ છે. અહ્મજ્ઞાનનું કારણ વીર્યરક્ષા છે. વીર્યરક્ષા૩૫ દ્રવ્યઅહ્મચર્ય સદા સાધવું જોઈએ. દેશધર્મોન્નતિપ્રદ અહ્મચર્ય છે. ધર્મચર્યાંક્ષીઓએ શીલ આત્મોન્નતિ કરનાર અહ્મચર્યને સદા સાધવું જોઈએ.

વિવેચન :—આત્મમા૩પદેવનું દેહમન્દિર છે. દેહ૩૫મન્દિરનો ટકાવ અહ્મચર્યથી થાય છે. શારીરિકપુષ્ટિ, વાચિકપુષ્ટિ અને માનસિકપુષ્ટિ માટે વીર્યરક્ષા કરવાની આવશ્યકતા અનિવાર્ય છે. વીર્યનો નાશ કરવાથી મનુષ્યો સત્તા, લક્ષ્મી, વ્યાપાર, વિદ્યા, સુખ વગેરેથી અછ થાય છે અને તેઓ અન્યપ્રગતિશીલ પ્રબળ પાદ નીચે કચરાઈ મરી જાય છે. દેશોન્નતિકારક, ધર્મોન્નતિકારક, અને રાજ્યોન્નતિકારક આત્મોન્નતિ આદિ સર્વપ્રકારની જે જે શુભોન્નતિયો ગણાય છે તેનું મૂલકારણ વીર્યરક્ષા૩૫ અહ્મચર્ય છે. પંડિતો, વિદ્વાનો, આદ્યણો, ક્ષત્રિય, શ્રેયો, શૂરો વગેરે સર્વગુણ-કર્મવિશિષ્ટ મનુષ્યો વીર્યરક્ષા૩૫ અહ્મચર્યને પાળે છે તે તેઓની

કર્ષિકાઓ

[૯૭]

આચાર આદિ જે જે પ્રહ્લયર્થપાલનમાં પુષ્ટિકારક હોય તેઓનું અવલંબન લેવું જોઈએ. વૈભવવાળી પ્રજા, વિદ્યાશીલ પ્રજા અને દ્વાનકર્મવાળી પ્રજાએ આ બાબતમાં ખાસ ધ્યાન દેવું જોઈએ. અન્યથા તેઓનું વિશ્વમાં અસ્તિત્વ રહેવું દુર્લભ છે.

કર્મવીરો, યોગીરો, ધર્મવીરો, ભક્તવીરો, દેશવીરો, યુદ્ધવીરો, વિદ્યાવીરો વિગેરે વીરોને પ્રકટાવવા માટે વીધરક્ષારૂપ પ્રહ્લયર્થની અત્યંત આવશ્યકતા સ્વીકારી તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ.

૨૪૬. સર્વ નયોનો સાર પૃ. ૬૬૮-૬૯

દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણુકરણુનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ આ ચાર અનુયોગોમાં સર્વધર્મશાસ્ત્રોનો સમાવેશ થાય છે. પંચપ્રકારનાં જ્ઞાન, ષડ્દ્રવ્ય, નવતત્ત્વ, કર્મસિદ્ધાંતો, પદાર્થવિજ્ઞાન (સાયન્સવિદ્યા), દ્રવ્યગુણુપર્યાયસ્વરૂપ, અતૈતવાદ, દ્વૈતવાદ ત્રૈતાદ્વૈતવાદ, વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદ, શુદ્ધાદ્વૈતવાદ, ન્યાયશાસ્ત્રો વગેરેનો દ્રવ્યાનુયોગમાં સમાવેશ થાય છે, યોતિ:શાસ્ત્રોનો ગણિતાનુયોગમાં સમાવેશ થાય છે. ધર્મક્રિયાઓ, ધર્મચારો, ધર્મનુષ્ઠાનો, ગૃહસ્થોનાં અને ત્યાગીઓનાં મતો આદિનો ચરણુકરણુનુયોગમાં સમાવેશ થાય છે. ધર્મસંબંધી સર્વવૃત્તાંતોનો ધર્મકથાનુયોગમાં સમાવેશ થાય છે.

તત્ત્વશ્રદ્ધા, ધર્મશ્રદ્ધા, દેવગુરુશ્રદ્ધા આદિ અનેક પ્રકારની શ્રદ્ધાવડે આત્માની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. સદાચારો અને આત્માના ગુણોથી અશ્રદ્ધાહુ ભ્રષ્ટ થાય છે માટે જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાનું સત્કર્મયોગીઓએ આરાધન કરવું જોઈએ. સદાચારોમાં સદ્ગુણોનો

[૯૮]

કર્મયોગ

રસ રેડાતાં આત્માની શુદ્ધતા થાય છે, માટે સદાચાર અને સદ્ગુણોના શ્રદ્ધાળુ બની કર્તવ્યકર્મો કરવાં જોઈએ. નૈમગ્ન, સંશ્રદ્ધ, વ્યવહાર, ઋણસૂત્ર, શબ્દનય, સમભિરૂઠ અને એવંભૂત એ સાત નયોના સાતસો લેહ છે; વસ્તુનું યથાર્થસ્વરૂપ અવગોઘવાને સાપેક્ષ જ્ઞાનદષ્ટિયોને નયો કથે છે. અનેકજ્ઞાદષ્ટિરૂપ નયોથી એકવસ્તુનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ અવગોઘાય છે. સાત નયોથી એક વસ્તુને સાત પ્રકારે અવગોઘીને તેનું સ્વરૂપ કથી શકાય છે તેથી હઠ કહાગ્રહ મિથ્યાબુદ્ધિનો નાશ થાય છે. સર્વ નયોનો સાર ધર્માચાર છે, ધર્મક્રિયા છે, ધર્મપ્રવૃત્તિ છે, આત્મચારિત્ર છે. જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા શ્રેષ્ઠ છે. આત્મજ્ઞાનપૂર્વક ચારિત્રક્રિયાથી આત્માની પરમવિશુદ્ધિરૂપ પરમાત્મતાની અવિભાવતા થાય છે. જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયાથી ચારિત્રધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે. સર્વનયોનો સાર-આત્મચારિત્રની ખીલવણી કરવી એજ છે. આત્મચારિત્રને જે ખીલવે છે તે સર્વનયોના સારને પ્રાપ્ત કરે છે. સદાચાર ધર્મપ્રવૃત્તિમાં જ્ઞાન ધ્યાન સમાધિરૂપ ચારિત્રમાં સર્વનયોનો સાર આવી જાય છે માટે જેણે આત્મચારિત્ર ખીલવ્યું તેણે સર્વ નયોનો સાર પ્રાપ્ત કર્યો એમ અવગોઘવું. ગૃહસ્થોએ અને સાધુઓએ સર્વ નયોનો સાર ઉપર્યુક્ત અવગોઘીને જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ અષ્ટકર્મનો નાશ કરીને કેવળજ્ઞાનાદિ શક્તિયોને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. નીતિજ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણો તે ચારિત્ર છે. પ્રામાણ્ય, પરીપકાર, નિર્દોષ જીવન જ્ઞાનધ્યાનાદિ ગુણો એજ ચારિત્ર છે. અષ્ટકર્મવિનાશાર્થે ગૃહસ્થોએ અને સાધુઓએ વ્યવહારચારિત્રરૂપ સદ્ગુણોને સેવીને આત્મચારિત્ર

કર્ણિકાઓ

[૯૯]

ખીલવવું જોઈએ. આત્માના શુદ્ધીપયોગથી આત્માના ગુણો ખીલે છે અને કર્મનો નાશ થાય છે; માટે આત્માના ગુણોમાં ઉપયોગ રહે એવા યોગથી વર્તી કર્મનો નાશ કરી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ.

૨૪૭ આપદુહારક ધર્મકર્મયોગીઓની ફરજ

પૃ. ૭૦૦-૭૦૪

ક્ષેત્રકાલાનુસારે નિશ્ચય અને વ્યવહારથી ઉત્સર્ગ અને અપવાદવડે ધર્મકર્મ કરવું જોઈએ. સર્વસદ્ધર્મો જ્ઞાતવ્ય છે પરંતુ સ્વોચિતકર્તવ્યકર્મ કરવું જોઈએ. સ્વોચિતકર્મ સંત્યાગથી અવશ્ય નાશ થાય છે. ગૃહસ્થોએ અને સાધુઓએ સ્વાધિકારથી જ ભિન્નકર્મરૂપ હોય અને સ્વાત્મશક્ત્યાદિથી જે ભિન્ન હોય તે કર્મ ન કરવું જોઈએ.

ધર્મીગૃહસ્થોએ અને સા યોએ શાસ્ત્રનીતિથી ચિત્તશુદ્ધચર્ચ પૂર્ણેત્સાહપૂર્વક સ્વશક્તિથી પ્રાયશ્ચિત્ત વિધાનોને સેવવાં જોઈએ.

સ્વોચિતકર્મનું જ્ઞાન કર્યા વિના અનુચિત કર્મોનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી. અમુક કર્મ-અમુક ક્ષેત્ર સ્વોચિત હોય છે તે કર્મ-આપત્તિકાલે આપવાદિકદૃષ્ટિએ અનુચિત થાય છે અને આપત્તિકાલે આપવાદિક કર્મ-સ્વોચિત થાય છે; માટે સ્વોચિતકર્મ અને તેનાથી ભિન્ન કર્મોનું સ્વરૂપ અવબોધવા માટે આત્મજ્ઞાની સર્વ-દૃષ્ટિયોથી દેખનારા ગુરુની ગમ લેવી જોઈએ. ગૃહસ્થોને ગૃહસ્થ-ધર્મનુસારે જે કર્મ સ્વોચિત છે તે જ સાધુઓને સ્વાનુચિત છે અને સાધુઓનું જે કર્મ સ્વોચિત છે તે કર્મ ખરેખર ગૃહસ્થ-ધર્મ પ્રમાણે કરવું તે અનુચિત છે.

[૧૦૦]

કર્મયોગ

ગૃહસ્થોએ અને સાધુઓએ સ્વોચિત કર્મોમાં નીતિનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. સાધુઓએ ઉત્સર્ગમાર્ગથી સાત્વિક કર્મો કરવાં જોઈએ. ધર્માપત્તિપ્રસંગે ગૃહસ્થો પર અને સાધુઓ પર અનેક-પ્રકારની આપત્તિઓ આવે છે અને તેથી ધર્મ ઉપર પણ અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ આવે છે તેવા પ્રસંગે સાધુઓએ અને ગૃહસ્થોએ આપદુદ્ધારક આપદ્ધર્મ સેવવો જોઈએ.

અમુક દેશમાં, અમુક ક્ષેત્રમાં, અમુક મનુષ્યોમાં વિદ્યા, ક્ષાત્રકર્મ, વ્યાપાર, સેવા વગેરે શક્તિઓના રક્ષણ માટે સાધુઓ-વડે અને ગૃહસ્થોવડે આપદ્ધર્મ સેવાય છે. કોઈ કાલે દેશના ઉપર આપત્તિ આવી પડે છે ત્યારે દેશાપત્ત-ધર્મકર્મને સેવી. દેશની આબાદી રક્ષવી પડે છે. કોઈ વખત રાજ્ય પર અને વિદ્વાનો પર આપત્તિ આવી પડે છે ત્યારે તે તે ધર્મની રક્ષા કરવાને આપવાદિક ચોક્કસ કર્મોને કરીને તે તે ધર્મની રક્ષા કરવી પડે છે. આ બાબતમાં જોયો અજ્ઞાન રહે છે તેઓને હાથે તે તે ધર્મોનું રક્ષણ થઈ શકતું નથી. જૈનો હાલ તેર લાખ જેટલી સંખ્યામાં આવી પડ્યા છે. બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો અને શૂદ્રો તથા વૈશ્યની અનેક પેટાબંધિઓવડે જૈનધર્મ સેવાતો નથી. હવે જૈનોની સંખ્યામાં ચાર્તુવર્ણ્ય મનુષ્યોની વૃદ્ધિ ન થાય તો જૈનકોમનો નાશ થવાનો પ્રસંગ પાસે આવી લાગ્યો છે. આવી સ્થિતિમાં તેઓ જૈનકોમની વૃદ્ધિ કરવા આપદ્ધર્મનું સેવન ન કરે તો વર્તમાન જૈનો પોતાના હાથે પોતાનો નાશ કરે એમાં કંઈપણ આશ્ચર્ય નથી. કોઈપણ ધર્મ એવો નથી કે જે આપદ્ધર્મ કાલમાં ઉદ્ધારક શક્તિઓને સેવવામાં પ્રતિબંધ કરતો હોય. મનુસ્મૃતિમાં બ્રાહ્મણો વગેરેના આપદ્ધર્મો જે જે કરવા લાયક

કર્ણિકાઓ

[૧૦૧]

છે તેનું તે દેશકાલાનુસારે વર્ણન કર્યું છે; જૈનકૌમમાં આપ-
દુદ્ધારકર્તવ્ય આપદુધર્મકર્તવ્યોને તે તે દેશકાલમાં વિદ્યમાન
આત્મજ્ઞાની ગીતાર્યો જણાવે છે; તે પ્રમાણે જો કૌમ વર્તે છે
તો તે આપદુનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે. અન્યથા તેનો નાશ થાય
છે. આપદુદ્ધારકધર્મકર્તવ્યોને જે મનુષ્યો ધર્માપત્તિ પ્રસંગે બાણીને
સેવે છે, તે લોકો સદોષ વા નિર્દોષ કર્મ સેવતા છતાં પણ
અનાસક્તિએ કર્મથી બંધાતા નથી; ઊલટું તેઓને આપત્તિ-
યોમાંથી ધર્મનું રક્ષણ કરવાથી મહાપુણ્ય તથા નિર્જરાની પ્રાપ્તિ
થાય છે. હાલમાં જૈનધર્મનો ઉદ્ધાર કરવામાં આપદુધર્મોને જો
ધર્માચાર્યો નહીં સેવે તો તેઓ એકદષ્ટિથી ઘેરાઈને છેવટે સ્વા-
સ્તિત્વનો નાશ કરી શકશે:—શાસનદેવતાઓ તેઓને બાબત કરે.

ઉત્સર્ગ અને અપવાદસહિત દરેક ધર્મકર્મ હોય છે. સાધુઓએ
અને ગૃહસ્થોએ આપવાદિકધર્મોકર્મો સેવવામાં ગાડરીયાપ્રવાહને
આગળ કરી સંકુચિત બની ધર્મનાશનું પાપ પોતે ન વહોરી લેવું
જોઈએ. આપદુદ્ધારકધર્મકર્મયોગીઓને આપવાદિકધર્મોચારો-
ધર્મકર્મો સેવતાં તે સમયના રૂઢિમાર્ગમાં એકાન્તદષ્ટિ ધારણ
કરીને ગાડરીયા પ્રવાહ પ્રમાણે વર્તનાર મનુષ્યો તરફથી જે જે
હુમલાઓ થાય છે તેઓને પાછા હઠાવવા પડે છે. ઉત્સર્ગમાર્ગથી
ભિન્ન એવાં સદોષ આપદુદ્ધારક ધર્મોને ધર્મકર્મયોગીઓ સેવે
છે અને તેઓ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરે છે.

હાલમાં જર્મની વગેરે દેશોમાં લાખો પુરુષોના નાશથી અને
સ્ત્રીઓની સંખ્યા વધવાથી પુનઃ અસલની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા
સોળ વર્ષની ઉંમરે લગ્ન તથા એક પુરુષને અનેક પત્નીઓ

[૧૦૨]

કર્મયોગ

કરવાનો આપદ્ધર્મ સેવવાનો પ્રસંગ આવી પહોંચ્યો છે. ઈંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની વગેરે દેશોના મનુષ્યો જો યોગ્ય આપદ્ધર્મકર્મોને સેવશે તો તે પુનઃ પૂર્વની સ્થિતિએ આવી પહોંચશે. જે કોમમાં પ્રગત્યર્થે આપત્કાલે વિચારોમાં અને કર્મોમાં સુધારાવધારાનાં પરિવર્તનો થતાં નથી, તે કોમ મૃત્યુશરણુભૂત થઈ જાય છે. દેશ, કોમ, સમાજ, સંઘ, રાજ્ય વગેરેએ આપત્કાલે આપદ્ધર્મ સેવવો જોઈએ. આપત્તિ ધર્મ પ્રસંગે જેઓ આપદ્ધર્મને નથી તેઓ પાપી ઠરે છે અને જેઓ આપદ્ધર્મને સેવે છે તેઓ ધર્મી ઠરે છે જૈનકોમમાં વિદ્યાબલ, ક્ષાત્રબલ, શ્યકર્મગુણબલ અને શૂદ્રબલ આદિ અનેક બંદોની જરૂર છે અને તે આપદ્ધર્મકર્મના વિચારોને અને આચારોને સેવ્યા વિના પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી; માટે શર્વ પ્રકારના ધર્મોને નાણુનાર ધર્મકર્મયોગીઓએ આપદ્ધર્મકર્મને સેવી જૈનધર્મને ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ.

દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવ, ઉત્સર્ગ, અપવાદ વગેરેને જેઓ નાણુતા નથી તેઓ અનેક કર્તવ્યધર્મના નાશકારક બને છે.

વિશ્વમાં સર્વ સદ્ધર્મો નાણુવા યોગ્ય છે પરંતુ કરવામાં તે જે કર્મસ્વોચિત હોય તે કરવું જોઈએ. સદ્ધર્મોતું અને અસદ્ધર્મોતું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કરવાથી કદાપિ અજ્ઞાનથી સુંઝાવાતું થતું નથી. એકનો એક ધર્મ વસ્તુતઃ એક અપેક્ષાએ સદ્ધર્મ છે અને તે અન્ય અપેક્ષાએ અસદ્ધર્મ છે. જે અપેક્ષાએ સત્યધર્મ છે તેજ બીજી અપેક્ષાએ અસત્ય છે. વ્યવહારદષ્ટિએ સર્વસદ્ધર્મો પૈકી સ્વયોગ્યને કર્તવ્યધર્મો હોય તેઓતું સેવન કરવું જોઈએ. સ્વોચિતધર્મકર્મથી ભ્રષ્ટ થવાથી સ્વાત્માની, સંઘની,

કર્ણિકાઓ

[૧૦૩]

સમાજની, દેશની અને છેવટે વિશ્વની પડતી થાય છે માટે પ્રાણાંતે પણ સ્વોચિતકર્મનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. સ્વોચિત-વ્યાવહારિકકર્મો અને ધાર્મિકકર્મો કરીને ગૃહસ્થે સ્વક્રમને અદા કરી શકે છે. સ્વકર્તવ્યકાર્યોને અનાસક્તિથી કરનારા મનુષ્યો કર્મચોગીઓ બને છે. સ્વાધિકારથી સિદ્ધ અને સ્વાત્મશક્તિથી સિદ્ધ એવાં કર્મોને ન કરવાં જોઈએ. અર્થાત્ ગૃહસ્થોએ અને સાધુઓએ સ્વાધિકારશક્તિથી સિદ્ધ કર્મો કરવાં ન જોઈએ; કારણ કે તેથી તેઓના અધિકાર અને શક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે. સ્વાધિકારશક્તિથી હ્રષ્ટ થયેલ મનુષ્ય, સમાજ, કોમ, સંઘ, વર્ણ અને રાજ્યની ઉન્નતિમાં ભાગ આપી શકતો નથી. દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ-ભાવથી સાધકબાધકકર્મ જાણીને ગૃહસ્થોએ અને સાધુઓએ સ્વોચિતકર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. સાધક કર્મો અમુકાપેક્ષાએ બાધકરૂપ થઈ જાય છે અને બાધકકર્મો છે તે અમુકાપેક્ષાએ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી સાધકરૂપે પરિણમે છે જ્ઞાનીઓને આસનનાં કારણો કે જે બાધકરૂપ છે તે સાધકરૂપે પરિણમે છે અને સાધકરૂપ જે સંવરના હેતુઓ છે તે અજ્ઞાનીઓને બાધકરૂપે પરિણમે છે—તદ્વત્ અત્ર જાણવું.

ત્યાગીઓએ અને ગૃહસ્થોએ જે જે અનુચિત પાપકર્મો-ધર્મનિષિદ્ધ કર્મો કર્યાં હોય તે પાપની આલોચના લેવી જોઈએ—ગુરુ પાસે તે તે અયોગ્ય પાપકર્મોનાં પ્રાયશ્ચિત્તો લેવાં જોઈએ. ચિત્તની શુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્તો લેવાની જરૂર છે. પૂર્ણોત્સાહથી અને આત્મશક્ત્યનુસારે પ્રાયશ્ચિત્તો કરવાં જોઈએ. વિશ્વવતિ સર્વધર્મોમાં પ્રાયશ્ચિત્તોની આવશ્યકતા જણાવવામાં આવી છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં પ્રાયશ્ચિત્તોનું વિશેષતઃ તે તે કાલમાં વિધાન

[૧૦૪]

કર્મયોગ

કરવામાં આવ્યું છે. પ્રાયચિત્ત એ આન્તરતપ છે તથાપિ તેનું લોકવ્યવહારમાં ભિન્નત્વ છે તેથી અત્ર તપના પ્રલોકથી ભિન્નત્વ ક્યું છે. જે જે વિચારોથી અને આચારોથી ચિત્તની શુદ્ધિ થાય અને સમાજ સંઘની સુવ્યસ્થા જળવાય તેવી રીતે પ્રાયશ્ચિત્તને શ્રદ્ધ કરવાં જોઈએ.

૨૪૯-અનંત અસ્તિ તથા નાસ્તિ ધર્મ

પૃ. ૭૦૫-૭૦૮

શ્રીમદ્ આનંદધનજી મહારાજે દ્વિતીય જિનજન્મે મળીજે-
ઈત્યાદિથી સર્વદર્શનો છે તે એકેક અંગયુક્ત હોઈને તે જિન-
વર અંગીનાં અંગોભૂત છે. સર્વધર્મોમાં જે સત્યાંશો હોય તે
શ્રદ્ધવા; પરંતુ દ્વેષદષ્ટિથી અને દોષદષ્ટિથી કોઈ ધર્મની કોઈ
દર્શનની નિન્દા કરવી ન જોઈએ. સર્વધર્મોમાં સત્યાંશો સમા-
યલા છે તે સત્યાંશોને હંસદષ્ટિ ધારીને શ્રદ્ધ કરવા જોઈએ અને
જે અસત્યાંશો હોય તેની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ. સત્યાંશો વિના
જે જે ધર્મો વિશ્વમાં જીવે છે તે જીવી શકે નહિ. કોઈ ધર્મ
વિશ્વમાં જીવવાની સુખ્યતાએ વિશ્વમાં જીવી શકે છે. કોઈ
ધર્મ વિશ્વમાં પરોપકારની સુખ્યતાએ જીવી શકે છે. કોઈ
ધર્મ વિશ્વમાં જનસેવાની સુખ્યતાએ જીવી શકે છે. સર્વધર્મોમાં
સુખ્ય સુખ્ય કોઈ કોઈ મહાન્ સત્યાંશ હોય છે. ઠયા, સત્ય,
પ્રજ્ઞાચર્ય પરોપકાર, ત્યાગ કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ,
સેવાયોગ, લયયોગ વગેરે કોઈ સુખ્યાંગબળે કોઈ કોઈ ધર્મ,
વિશ્વમાં જીવવા સમર્થ બને છે. સ્યાદ્વાદીઓ સત્યાંશોનું સાપેક્ષ-
દષ્ટિએ શ્રદ્ધ કરવા તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપે છે. કોઈ ધર્મના

કર્ણિકાઓ

[૧૦૫]

વિચારોથી અને આચારોથી રાજ્યવ્યવહારને સામાજિકવ્યવહારને વિશેષ લાભ થાય છે. કોઈ ધર્મના આચારોથી અને વિચારોથી આત્માની શુદ્ધતા કરવામાં વિશેષ લાભ સંપ્રાપ્ત થાય છે. કેટલાક ધર્મોમાં આત્મભંગ આપવાની અને આત્મલોભ આપવાની મુખ્યતા હોય છે. પક્ષપાત, કઠાબંધ, દ્વેષબુદ્ધિ અને સંકુચિત-દષ્ટિથી સત્યધર્મની પરીક્ષા કરવામાં અને તેઓનું અડધું કરવામાં અનેક પ્રકારની ભૂલો થાય છે; માટે પક્ષપાત કઠાબંધાદિ દોષોને દૂર કરી સર્વધર્મોમાંથી સત્યાંશોને અડવા જોઈએ અને તે સત્યાંશોના સમૂહવડે યુક્ત એવા જૈનધર્મની આરાધના કરવી જોઈએ. આખ્યાત્મિકદષ્ટિએ, આચારદષ્ટિએ, નીતિદષ્ટિએ અને પરોપકારદષ્ટિએ સર્વ ધર્મોમાંથી સત્યાંશોને અડવાની જરૂર છે. જે ધર્મથી દુનિયાના જીવો સર્વ શક્તિયો મેળવી શકે છે એવાં જે જે અંગો હોય તે જૈનધર્મના સત્યાંશો છે એવું સાપેક્ષદષ્ટિથી જાણીને સત્યપ્રગતિકારક સત્યાંશોને અડવા જોઈએ. આચારોમાં અને વિચારોમાં ભિન્નનામાદિપર્યાયોવડે જે સત્યાંશો હોય તે અડવા જોઈએ. સત્યની કરોડો મિત્ર મિત્ર વ્યાખ્યાઓ કરીએ તોયે અનન્તસત્યનો પાર આવી શકતો નથી. દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી સત્યાંશોના અસંખ્ય લેહો અનુભવાય છે. આ કાલમાં અજ્ઞાનીઓ પરસ્પર સત્યાંશોને નિરપેક્ષદષ્ટિએ અસત્યાંશો રૂપ માનીને ધર્મચુદ્ધો કરીને વિશ્વની ધર્મના નામે પાયમાલી કરે છે અને તેથી ધર્મના નામે અધર્મનું સેવન કરીને મનુષ્યો દુર્હાને પરંપરાએ વારસામાં મૂકી જાય છે. વિશ્વમાં કોઈ ધર્મના તત્ત્વો અસત્ય હોય છે પરંતુ તેમાં નીતિધર્મના આચારોનું વિશેષ જોર હોય છે તો તે અનીતિમય આચારયુક્ત સત્ય તત્ત્વવાળા

[૧૦૬]

કર્મયોગ

ધર્મ કરતાં વિશેષ વ્યાપક બનીને મનુષ્યોની ઉન્નતિ કરી શકે છે. દરેક ધર્મમાં સત્યાંશનું એક મુખ્યઅંગ પડે છે તેથી તે ધર્મની વિશ્વમાં જીવંતદશા વર્તે છે.

સર્વનયોની સાપેક્ષતાએ વિશ્વવર્તિસર્વધર્મોના પ્રગતિકારક-વિચારોને અને આચારોને ગ્રહણ કરનાર જૈનધર્મની સર્વધર્મોમાં અમુક અમુક સત્યાંશો વિદ્યમાનતા હોવાથી વ્યાપકદૃષ્ટિએ જૈનધર્મ સર્વત્ર વ્યાપક છે એવું અનુભવાય છે. અનન્ત સત્યબ્રહ્મતા અંશો જે જે આચારોમાં છે તે સ્યાદ્રાહ જૈનધર્મ છે એવી વિશાસદૃષ્ટિથી જ્યાં સાપેક્ષનયોની વિચારણા કરાય છે એવા સ્યાદ્રાહીઓ સર્વત્ર જૈનધર્મને અનેક સત્યાંશોથી વિખ્યાત કરી શકે છે. અનન્ત-સત્યાંશોથી પરિપૂર્ણ એવા જૈનધર્મના અનન્તજ્ઞાનવર્તુલમાં વિશ્વવર્તિ કરોડો ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે. વિશ્વવર્તિવિચારોમાં અને આચારોમાં જે જે સત્યાંશો છે તેને કેવલજ્ઞાનીએ સત્યધર્મોશો કહેલા છે તેથી તે મહાવીરપ્રભુના સિદ્ધાંતોથી અવિરુદ્ધ હોઈ ગ્રહવા લાયક છે—એમ જૈનાચાર્યો ડિડિમ વગાડીને કહે છે; મારે સર્વ-ધર્મોને પોતાના અનંતજ્ઞાન ધર્મવર્તુલમાં સમાવનાર જૈનધર્મનો સર્વત્ર પ્રચાર કરવાની જરૂર છે.

અનેકાન્તનયજ્ઞાન વિના ધર્મ સંબંધી મનુષ્યોને પરસ્પર જે રાગદ્વેષ થાય છે તેનો ક્ષય થતો નથી અને તે વિના મતાંધતા પણ ક્ષય થતો નથી. અનેકાન્ત જૈનધર્મરૂપ મહાસાગરના સર્વસત્યાંશો ગમે તે ધર્મના આચારોમાં અને વિચારોમાં હોય પરંતુ તે અનેકાન્ત જૈનધર્મરૂપ મહાસાગરના ભિંદુઓ છે એવો અનુભવ આવતાં જૈનધર્મની ઉપયોગિતાનો ખ્યાલ ખરેખર વિશ્વવર્તિ સર્વ-

કર્ણિકાઓ

[૧૦૭]

મનુષ્યોને કરાવી શકાય છે. જૈનધર્મજ્ઞાનની આવી અનન્તવર્તુલતા છે અને તેમાં સર્વધર્મોના સત્યવિચારોનો અને આચારોનો અનાદિકાલથી સમાવેશ થાય છે અને અનન્તકાલપર્યન્ત થશે એવું જે જૈનાચાર્યો જાણે છે તેઓ ગચ્છકદાઅહ-મલકદાઅહ આદિ કદા-અહો, સંકૃતિનદદષ્ટિયોને દેશવટો આપીને જૈનધર્મની વ્યાપકતા સર્વત્ર થાય એવા વિચારોના અને આચારોના સંસ્કારથી જૈન-ધર્મનો સર્વત્ર વ્યાપક પ્રચાર કરી શકશે.

વેદોમાં, ઉપનિષદોમાં, પુરાણોમાં, સ્મૃતિયોમાં, ખાઈબલમાં, કુરાનોમાં, ખૌદ્ધધર્મના સૂત્રોમાં, યોગશાસ્ત્રોમાં જે જે સ્યાદ્વાદદષ્ટિ-મય જૈનધર્મના આચારો અને વિચારો સાત્કૂલ-અવિરુદ્ધ હોય તે સર્વે જૈનધર્મના સત્યાંશો અને સદાચારો છે એવું અનાદિકાલ-થી માની જૈન ધર્મની વ્યાપક સેવા તથા આરાધના કરવી જોઈએ. રાજયોગ, લયયોગ, હઠયોગ, મંત્રયોગ, બ્રહ્મયોગ આદિ સર્વ પ્રકારના યોગોનો જૈન ધર્મમાં સ્યાદ્વાદ દષ્ટિએ સમાવેશ થાય છે. સ્યાદ્વાદદષ્ટિવાળા જૈનધર્મીને સર્વદુનિયાના સર્વધર્મોમાં-સર્વ દર્શનોમાં સર્વવિચારોમાં અને આચારોમાં સત્ય જે જે હોય છે તે સર્વ ગ્રાહ્ય ભાસે છે. સમ્યગ્દષ્ટિને મિથ્યાત્વશાસ્ત્રો પણ સમ્યગ્રૂપે પરિણમે છે એમ નંદીસૂત્ર વગેરે સૂત્રોમાં જણાવ્યું છે.

આત્માના અનંતઅસ્તિધર્મો છે અને આત્માના અનન્તનાસ્તિ-ધર્મો છે. અનંતઅસ્તિધર્મોનો અને અનંતનાસ્તિધર્મોનો આત્મામાં સમાવેશ થાય છે. આત્મામાં સર્વે ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે. અનન્તસત્યોને, અનન્તસત્યાંશોને આત્માના ધર્મ તરીકે જાણી આત્માની શક્તિયોની પ્રકટતા કરવી જોઈએ; આત્માના અનન્ત-

[૧૦૮]

કર્મયોગ

અસ્તિધર્મેને અને અનંતનાસ્તિધર્મેને અને કધર્મવાળા ભિન્નનામ-
પર્યાયોવડે કહે અને અર્થનું અપેક્ષાઐક્ય હોય તો તેમાં સાપેક્ષ-
દૃષ્ટિએ જૈનધર્મત્વ અવબોધવું જોઈએ. આ પ્રમાણે અનેક અપે-
ક્ષાઓવડે યુક્ત જૈનધર્મને કોઈ વેદાન્ત કહે, કોઈ આર્યધર્મ કહે,
કોઈ તેને સ્વત્યધર્મ કહે, કોઈ તેને પ્રસુધર્મ કહે—કોઈ તેને સર્વજ્ઞ-
ધર્મ કહે, કોઈ તેને સાપેક્ષધર્મ કહે ઇત્યાદિ અનેક નામોથી કહે
તો પણ તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ એક જ રહે છે.

સ્વાદ્દાહનયદૃષ્ટિથી વર્તમાન જ્ઞાનામાં સર્વધાર્મિક તથા
વ્યાવહારિક શુભશક્તિયોને ધારણ કરવામાં અપ્રમાદી બનવું
જોઈએ. સર્વપ્રકારની નિર્બંધતાને ત્યાગ કરવો જોઈએ. અનંત-
જ્ઞાનાદિ શક્તિયોનો સ્વામી આત્મા છે. આત્માની સર્વશક્તિયોને
પ્રકટ જે કરે છે તે જૈનધર્મી છે; પણો અત્યાદિભેદે ગમે તે ગણાતો
હોય તોપણુ રિશેષ આવતો નથી.

આત્મામાં સત્તાએ રહેલી પરમાત્મશક્તિયોનો જે સંબંધ
કરાવે છે તેને યોગ કહેવાય છે. આત્માની અનંતશક્તિયોનો
આવિર્ભાવ થાય એવા આ ઉપાયોને યોગ કહે છે. આત્માની સાથે
આવિર્ભાવપણે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રનો યોગ કરાવે તેને યોગ કહે છે.
અનન્તશક્તિયો કે જે આત્મામાં અસ્તિરૂપ અને નાસ્તિકરૂપ છે
તેની સાથે જોડાવું તે યોગ અવબોધવો.

યોગીઓનો પાર પામી શકાતો નથી. યોગીઓની યોગશક્તિ-
યોમાં પરસ્પર ભિન્નતા હોય છે. કોઈને કોઈ શક્તિ ખીલી હોય છે
અને કોઈને કોઈ શક્તિ ખીલી હોય છે. આત્મજ્ઞાની યોગીશુરની
કૃપાવિના યોગશક્તિઓની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અતએવ પ્રીતિભક્તિથી

કર્ણિકાઓ

[૧૦૯]

આત્મજ્ઞાની યોગીગુરુની કૃપા મેળવી યોગનાં અંગોની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ.

જે યોગ્ય થાય છે તેને મમે તે ઉપાયે ગુપ્ત યોગની શક્તિયોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વર્તમાનમાં સામ્યપણાથી મુક્તિમુખને આમારાવડે અનુભવ કરાય છે. અત્યેવ સમતાભાવની મિદ્ધિ માટે સ્વોચિતકર્મ કરવા-યોગ્ય છે. ચાહે તો જટાધારી હોય, મુંડી હોય, શિખાધારી હોય, તપાગી હોય, યોગી હોય અને કોઈ ગૃહસ્થાશ્રમી હોય પરંતુ તે સમતાભાવના ઉપાયેને અવલંબીને કર્મબંધનથી મૂકાય છે. ઉપર્યુક્ત કર્મયોગને જે શ્રદ્ધાભક્તિ અવલંબીને કરે છે તે સર્વજ્ઞાની આજ્ઞાનુસારે અવશ્ય મુક્તિમુખને પામે છે. સર્વકર્મવિમુક્તિ માટે શાશ્વતાનંદપ્રાપ્તિ માટે પૂર્ણશ્રદ્ધાવડે ધર્મયોગ્ય કર્મોને હે આત્મનુ! સેવ ! એ જ તને કર્તવ્યશિક્ષા છે.

યોગની પરિપક્વદશાએ કર્મોમાં અને અકર્મોમાં સમતા આવી છે એવા કર્મયોગીની સમતાપ્રતાપે મુક્તિ છે એમાં સંશય નથી. જ્ઞાનયોગની પરિપક્વદશા થતાં સર્વકર્તવ્યકર્મોમાં અને અકર્મોમાં શુભાશુભપરિણામ રહેતો નથી તેથી સમતાભાવ પ્રકટે છે. સમતા-યોગી ખરેખર સર્વયોગીઓમાં મહાન્ છે. અન્તર્મુહૂર્તમાં સમતા-યોગી કેવલજ્ઞાન પામી મુક્તિપદને પ્રાપ્ત કરે છે. સમતાવંત મનુષ્યની અવશ્ય મુક્તિ થાય છે. સમતા સમાન કોઈ યોગ નથી. અત્યેવ સમતાવંત યોગીની કોઈ તુલના કરવાને શક્તિ-માનુ નથી. શરીરમાં વાણી તથા શુભાશુભ અન્ય સર્વપદાર્થો પર જેના હૃદયમાં સમતા પ્રગટી છે તેને કર્તવ્યપ્રવૃત્તિઓનું કંઈ

[૧૧૦]

કર્મયોગ

પ્રયોજન રહેતું નથી; તથાપિ તેવો સમતાયોગી જે કંઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે તે કંઈ શુભાશુભ ભાવથી કરતો નથી; પરંતુ પ્રારબ્ધકર્મો કે જે લોગબ્યાવિના કદાપિ છૂટતાં નથી તેના યોગે કરે છે. શુભાશુભ કર્મ લોગવવા માં જે નિરાસક્ત બન્યો છે એવો કર્મયોગી સમતાયોગી બનવાને અધિકારી બની શકે છે. શુભાશુભકર્મોમાં સમતાભાવ પ્રગટતાંની સાથે બંનેનું લોકત્વ રહેતું નથી તેમજ તેમાં કર્તૃત્વાધ્યાસ પણ રહેતો નથી. અનેક જન્મના સંસ્કારથી આવી સમતાયોગીની પહવી પ્રાપ્ત થાય છે. સમતાયોગી શાતામાં અને અશાતાવેદનીયમાં સમભાવી બનીને આત્માના અનન્ત આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે અને તેની ઘેનમાં ઘેરાયલો રક્ષાને તે પ્રારબ્ધ કર્મપ્રેરિત બની ક્રિયાઓને કરે છે. ધર્મક્રિયાનું ફલ સામ્યભાવ છે એમ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિષ્ઠિત છે. કર્મયોગને સેવતાં સેવતાં જ્ઞાનયોગની પરિપક્વતા થતાં છેવટે સમતાયોગની પરિપૂર્ણ પ્રાપ્તિ થાય છે. કર્મયોગમાં કુશલ મહાત્મા છેવટે યોગની પરિપક્વદશાએ સામ્યયોગને પ્રાપ્ત કરે છે. સામ્યયોગની પરિપૂર્ણતા થયા પશ્ચાત્ કર્મયોગ સેવવાનું પ્રયોજન રહેતું નથી. રાગદ્વેષાદિ કષાયોનો સર્વથા ક્ષય થતાં છેવટે સામ્યયોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. સામ્યયોગની પ્રાપ્તિ થતાં તે કર્મયોગના સર્વઅધિકારથી મુક્ત થઈ સ્વતંત્ર શુદ્ધબુદ્ધ બને છે.

ભૂતકાલમાં જેટલા સિદ્ધો થયા, વર્તમાનમાં જે થાય છે અને ભવિષ્યમાં જે થશે તે સર્વે સમતાયોગના પ્રતાપે અવબોધવા. સમતાયોગમાં અનન્તબળ સમાયું છે. રાગદ્વેષ કરવામાં બળ વાપરવું પડતું નથી પરંતુ તેથી ઉલટું બળનો ક્ષય થાય

કર્ષિકાઓ

[૧૧૧]

છે. રાગદ્વેષને જીતવામાં અનન્તગુણસમતાભાવનું વીર્ય વાપરવું પડે છે માટે ખરેખરી કર્મયોગીની ખુબી તેા રાગદ્વેષને જીતી સમતાભાવ પ્રાપ્ત કરવામાં રહી છે. અનન્તગુણું બળ વાપરવાથી સમતાભાવરૂપ યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે તે અનુભવ કરવાથી અવબોધાઈ શકે છે. અનન્તગુણો વીર્યવાન મનુષ્ય હોય તેા પણ સમતાભાવમાં અચળ રહી શકતો નથી માટે અનન્તાનન્ત વીર્યને વાપરી જેઓ સામ્યભાવયોગને પ્રાપ્ત કરે છે તેઓની સમવ્રતાની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. નાયમાત્મા વીર્યહીનેત્ર લભ્યઃ વીર્યહીનમનુષ્યવડે આત્માની પ્રાપ્તિ કરી શકાતી નથી. સમભાવરૂપ વીર્યની ઉત્કૃષ્ટદશાને પ્રાપ્ત કરી ધર્મવીરો સમતાયોગને પ્રાપ્ત કરી જીવન્મુક્ત બને છે. સમતાયોગી કર્તવ્યકર્મોમાં શુભાશુભ ભાવથી સુક્ત થએલ હોવાથી અનન્તકર્મોની નિર્જરા કરી શકે છે અને અનન્તબ્રહ્મસ્વરૂપમય બની બાય છે તેની દશાને ખ્યાલ તેને સ્વાનુભવે આવી શકે છે.

સર્વ ધર્મોનો સાર સમતા છે. સર્વધર્મોમાં જેને સમતાભાવ આવ્યો હોય છે તે મુક્તિપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. રવેતાંબર થવાથી વા દિગંબર થવાથી મુક્તિ નથી. બૌદ્ધ, આર્યસમાજ, વેદાન્તી, ખ્રીસ્તી અને મહોમેદન થવાથી મુક્તિ નથી; પરંતુ ક્રોધ, માન, માયા, લોભના સર્વથા ક્ષયથી અને સમતાભાવથી ગમે તે ધર્મમાં રક્ષા છતાં મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

રવેતાંબર હોય, દિગંબર હોય, બુદ્ધધર્મી, ખ્રીસ્તી, મુસલમાન વગેરે ગમે તે ધર્મનો હોય પરંતુ જેણે સમતાભાવવડે આત્માને ભાવી સવ ક્રોધાદિકષાયોનો ક્ષય કર્યો છે તે મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે

[૧૧૨]

કર્મયોગ

એમાં સંદેહ નથી. એ પ્રમાણે અનુભવી નિશ્ચય કરી સમતાયોગની પ્રાપ્તિ કરવા માટે શુદ્ધોપયોગ ધારણ કરવાની જરૂર છે એમ શાસ્ત્રાધારે કહેવામાં આવે છે. ક્રિયાવંત વા અક્રિયાવંત સન્તો કે જે સમતાવંત છે તે સદા પૂજવા યોગ્ય છે. સમતાવંત યોગીઓ સર્વથા સર્વદા પૂજ્ય છે. તેઓ ક્રિયા કરે વા ન કરે તે સંબંધી તેઓ સ્વતંત્ર છે. સમતાવંત મહાત્માઓની સ્થિતિને સમજવા માટે શાસ્ત્રનાં પાનાં ઉથલાવનારા મનુષ્યો પણ સમર્થ થતા નથી. સમતાવંત મહાત્મા યોગીની અનેક લક્ષણોવડે પણ પરીક્ષા કરી શકાય તેમ નથી સમતાવંત મહાત્માઓના હૃદયમાં સર્વધર્મનો સમાવેશ થાય છે. સમતાવંત મહાત્માઓને કંઈ પણ કર્તવ્ય બાકી રહેતું નથી. તેઓ પરમહંસ, પરમનિર્ભંજ્ય આદિ અનેકગુણાભિધેયનામોવડે વ્યવહારય છે. ત્યાગી ગુરુઓમાં સમતાની જરૂર છે. સમતાયોગની પ્રાપ્તિ વિના પરિપુર્ણ ન્યાયદષ્ટિની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. આત્માની શુદ્ધતાથી સમતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમતાવંત યોગીઓ વિશ્વમાં અધરામાં અધરી બાબતનો પણ ન્યાય આપવા સમર્થ બને છે. સમતાવંત-યોગીઓ આ વિશ્વમાં સત્ય-શાન્તિનાં વાતાવરણો ફેલાવવાને શક્તિમાન્ થાય છે તેથી તેમના તુલ્ય પરાપકાર કરવાને કોઈ સમર્થ થતું નથી. સમતાવંત યોગીઓ જેવાં સમતાનાં આન્દોલનોનો વિશ્વમાં પ્રચાર કરવા શક્તિમાન્ થાય છે તેવાં અન્યો, આન્દોલનોનો પ્રસાર કરવા શક્તિમાન્ થતાં નથી. સમતા વિના સામુપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. સમતા વિનાની સર્વ ધર્મક્રિયાઓથી વાસ્તવિક ફલની પ્રાપ્તિ થતી નથી એમ અનુભવ કરતાં અવબોધાય છે. સમતાભાવથી પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમતાવંત સન્તોની સદા આરાધના કરવી જોઈએ. સમતાવંત સન્તો એ ખરેખરા વિશ્વના દેવો છે.

કર્ણિકાઓ

[૧૧૩]

સામ્યમાં મુક્તિસુખ છે. જેણે સમતાનો અનુભવ કર્યો તેણે અવશ્ય મુક્તિસુખનો અનુભવ કર્યો એમ માનવું. સમતામાં મુક્તિસુખનો અનુભવ થાય છે. મુક્તિનું સુખ કેવું હશે? એમ પૂછનારે સમતાનો અનુભવ કરવો એટલે તે મુક્તિસુખનો અનુભવ કરી શકશે.

જેણે અત્ર નરદેકમાં વસતાં છતાં મુક્તિસુખનો અનુભવ કર્યો નથી તે દેહોત્સર્ગ પશ્ચાત્ મુક્તિસુખ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. અત-એવ સામ્યના પ્રાપ્તિ માટે આ કાલમાં જે જે સ્વેચ્છિતકર્તવ્ય ધર્મકર્મો કરવાનાં હોય તે કર્મોને તેણે કરવાં જોઈએ. સમતાવંત મહાત્મા મુનિવરોની પાસમાં વસનારને મુક્તિસુખનો અનુભવ કરવાની દિશા સુઝી આવે છે. સમતાવંત મહાત્માઓના વચનોનું પાન કરવાથી રાગદ્વેષનો વિષમભાવ ટળે છે. સમતાવંત મનુ-ઓના સહવાસથી અલૌકિકસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમતાવંત-સન્તોનો એકદક્ષણમાત્રનો સમાગમ કરવાથી કોટિભવોનાં પાપો ટળે છે. સમતાવંત સન્તો ચિંતામણિરતસમાન અને પાર્શ્વમણિ કરતાં પણ અત્યંત સુખપ્રદ હોય છે. સમતાવંત સન્તોની ચરણધૂલમાં આલોટવાથી પણ સમતાશુભની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમતાનાં પ્રતિપાલક અનેકશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરતાં સમતાવંત સન્તોની સેવા કરવાથી અનંતશુભઅધિકલાભની તુર્ત પ્રાપ્તિ થાય છે. સમતાવંત સન્તોના સમાગમ વિના મુક્તિસુખનો અનુભવ થતો નથી. દીવાથકી દીવો પ્રગટે છે તદ્દત્ સમતાવંત યોગીની કૃપાથી સમતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમતાવંત યોગી-સન્તોની સેવા વિના સમતાનો સાક્ષાત્ પ્રાદુર્ભાવ થતો નથી; માટે ભવ્યમનુષ્યોએ સમતાવંતસન્તોની શુદ્ધપ્રેમ ભક્તિથી સેવા કરવી જોઈએ. ગમે તો જટાધારી કોઈ આવો હોય, વેદાન્ત-

[૧૧૪]

કર્મયોગ

દર્શનમાન્યતાધારક સુંડી હોય, બૌદ્ધધર્મી સાધુ હોય, ખ્રિસ્તી-ધર્મનો સાધુ હોય, કોઈ શિખાધારી મહાત્મા બ્રાહ્મણ હોય, ત્યાગીના વેષ ધારણ કરનાર ત્યાગી હોય, કોઈ યોગી હોય અને કોઈ ગૃહસ્થાશ્રમી હોય પરંતુ સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવકથિત સમતા-ભાવ જે તેને પ્રાપ્ત થયો તો તે કર્મબંધનથી મુક્ત થયા વિના રહેતો નથી. ગમે તે વેષ ત્રા આચારધારકમનુષ્ય હોય પણ તે સમતા ભાવના ઉપાયોતું અવલંબન કરીને મુક્તિપુખની પ્રાપ્તિ કરે છે એમાં અંશમાત્ર સંશય નથી. બાહ્યધર્મચારોના મતભેદોમાં પરસ્પર ભિન્નધર્મીઓ રાગદ્વેષનો વિષમભાવ ધારણ કરીને હૃદયની કલુષિતતા કરી સમતાભાવને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવ કથિત ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો કરો, જૈન-વેદધર્મનાં અનુષ્ઠાનો કરો, પરંતુ સમતાભાવ આવ્યા વિના પરમબ્રહ્મપદની-મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. સમતાભાવ જેને આવે છે તે ગમે તે ધર્મનો પાલક હોય તોપણ તે મુક્તિ પદને પામે છે-એમ કહેવું તે રજીવર સમાન છે; શ્રદ્ધા-ભક્તિવૃં સમાલંબન કરીને જે સર્વજ્ઞાની આજ્ઞાનુસારે કર્મયોગને આદરે છે તે અવશ્ય મુક્તિપદને પામે છે. પરમાત્માની ગુરુની અને ધર્મની શ્રદ્ધાભક્તિવડે કર્તવ્યકર્મ કરવાથી ચિત્તનો કર્તવ્ય-કર્મમાં સંયમ થાય છે અને તેથી આત્માની કર્મયોગદશા પરિપૂર્ણ પકવ થતાં છેવટે સમતાયોગની પ્રાપ્તિ તથાય છે. સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનુસારે કર્તવ્યકર્મ કરવાની જરૂર છે. પરાભાષાના સહજસૂક્ષ્મ વિચારોના અનુભવથી સર્વજ્ઞની આજ્ઞાની ઝાંખી આવે છે અને તેથી કર્તવ્યકર્મ કરવામાં આત્માર્પણ કરી શકાય છે. કર્મયોગ સંબંધી જેટલું કહેવામાં આવે તેટલું કહેવાં છતાં

કર્ષિંકાઓ

[૧૧૫]

પણ અનન્તગણું કહેવાનું ખાકી રહેવાનું. જેન શાસ્ત્રોમાં ક્રિયાયોગ યાને કર્મયોગ સંબંધી ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે. પિંડમાં આત્માને તત્સંબંધી અનુભવ આવતાં પ્રહ્લાંડનો અનુભવ આવે છે. કર્મયોગ સંબંધી વિશેષ અનુભવ તો ખાસ શ્રી સદ્ગુરુની કૃપાથી અને તેમની ગમથી થઈ શકે છે.

હે મનુષ્ય !!! હે આત્મન !!! સર્વ કર્મથી મુક્ત થવા અને અનંતસુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે પૂર્ણશ્રદ્ધાવડે ધર્મયોગ્યકર્તવ્ય-કાર્યો કરવાથી અંતે પરમ શાન્તિ પ્રાપ્ત થવાની છે—એમ નિશ્ચય કર. ધર્મયોગ્યકર્તવ્યકર્મો કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય એ અષ્ટકર્મોનો નાશ થાય છે. કર્મમાં પ્રવૃત્ત થયા વિના તારે છૂટકો થવાનો નથી; અક્રિયદર્શાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયા વિના કદાપિ કર્મયોગથી મુક્ત થઈ શકાય તેમ નથી. બ્રાહ્મણોએ, ક્ષત્રિયોએ, વૈશ્યોએ અને શૂદ્રોએ ગુણકર્માનુસાર કર્મોનો વ્યવસ્થિત સંબંધ ન સાચવ્યો તથા ધાર્મિકકર્મોનો વ્યવસ્થિત સંબંધ ન સાચવ્યો તેથી ચારે વર્ણુની પડતી થઈ; તથા ત્યાગી મહાત્માઓએ ધાર્મિક કર્તવ્યકાર્યોનો પ્રવૃત્તિસંબંધ જે સ્વાધિકારે હતો તે ન સાચવ્યો તેથી વિશ્વમાં સુખશાંતિની વ્યવસ્થા અસ્તવ્યસ્ત થઈ. કયની કરવાથી કંઈ વળવાનું નથી. હવે તો બ્રહ્મત થઈ કાર્ય કર્યા કર. આત્મામાં સ્વર્ગ અને આત્મામાં મુક્તિ છે. આત્મસ્વાતંત્ર્યને પ્રાપ્ત કર અને સર્વ પ્રકારના દુઃખોનો નાશ કર. શ્રી પરમાત્મા મહાવીરદેવની આજ્ઞાનુસારે સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્ય કર કે જેથી સર્વ પ્રકારનાં શુભ મંગલોનો તું સ્વામી બની શકે. સર્વ પ્રકારના ધર્મોનો સાર એ

[૧૧૬]

કર્મયોગ

છે કે-કર્તવ્યકર્મો કરીને આત્માની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવી. કર્મ-યોગની દશા પૂર્ણ થયા પશ્ચાત્ સમતાયોગની છેવટે પ્રાપ્ત થાય છે માટે અરમદશાની પ્રાપ્તિયોગ્ય કર્મો છેવટે કરવાયોગ્ય છે. કર્મયોગની પરિપક્વદશા થતાં પરિપૂર્ણ સમતાયોગની સિદ્ધિ થાય છે. વિશ્વવર્તીસર્વમનુષ્યો આત્મામાં અનન્તજ્ઞાનદર્શન-આચરિત્રની પ્રાપ્તિ કરે !

દ્વિતીય ભાગ સમાપ્ત

જીવન પરિવર્તન કરનાર

પારસમણિ

મહાન યોગીશ્વર શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીની પ્રાસાદિક કલમે
આલેખાયેલ—

શ્રી કર્મયોગ

ભારતવર્ષના જૈન શૈલીના આ યુગનો અજોડ મહાગ્રંથ.
માનવજીવનના ઘડતર માટે કર્તવ્યશિક્ષાનું આ ગ્રંથનું
પાનેપાનું અનુપમ છે. એની અદ્વિતીય શૈલિ અને
વિરાટ ઐતિહાસિક વિવેચન ભવ્ય છે. ઉપદેશ સર્વગ્રાહ્ય છે.
ઉત્તમ અભિપ્રાય સહિત. કા. ૨૫૯ પૃ. ૮૦૦ ઉમદા
કાગળ, ઉત્તમ છુપાઈ, રંગીન ચિત્રો, પાકું પુઠું, ભાવવાહી
જેકેટ કી. ૧૨-૮૦

મોગનિષ્ઠ આચાર્ય

લેખકા:-જયંભિજી તથા પાદરાકર.

જીવનચરિત્રમાં ભાત પાડતો-અદ્વિતીય એવો યોગીશ્વર
શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિશ્વરજીનું સળંગ જીવન આલેખતો આ
ગ્રંથ વાંચવો એ જીવનની લહાણ છે. સેંકડો ચિત્રો, ઉત્તમ
કાગળ, પાકું કપડાનું બાઈન્ડીંગ, કા. ૮૫૯ ૬૦૦ પૃષ્ઠ,
ભાવવાહી સચિત્ર જેકેટ કીંમત રૂ. ૧૧-૦૦
તથા બીજા મંડળનાં ગ્રંથો મંગાવો. ઘર લાયબ્રેરી બનાવો.

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ,

C/o. શ્રી મંગળદાસ ઘડિયાળી.

૩૪૭, કાલ્યાણી રોડ, મુંબઈ-૨.